

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Лариса НАЛИВАЙКО
Людмила СІРКО**

**ГЕНДЕРНО-ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Монографія

Дніпро – 2023

УДК 340.132.6:342.56
Н 23

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 7 від 30 березня 2023 року)*

Рецензенти:

ІЛЬКОВ Василь – суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, доктор юридичних наук, професор;

КАМІНСЬКА Наталія – головний науковий консультант Дослідницької служби Верховної Ради України, доктор юридичних наук, професор;

МАКСАКОВА Руслана – завідувач кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка», доктор юридичних наук, професор.

Н 23 Наливайко Л. Р., Сірко Л. П. Гендерно-правова експертиза: проблеми теорії та практики: монографія. Дніпро : ДДУВС, 2023. 200 с.

ISBN 978-617-8035-05-1

У монографії наведено сучасне розуміння сутності гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів як методу забезпечення гендерної рівності, розкрито особливості її правового забезпечення та реалізації. Запропоновано подальші шляхи удосконалення проведення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях, враховуючи міжнародний досвід.

Видання розраховано на науковців, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, викладачів, здобувачів вищої освіти, громадські організації, а також усіх, хто цікавиться проблематикою проведення гендерно-правової експертизи.

© Наливайко Л. Р., 2023

© Сірко Л. П., 2023

© ДДУВС, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ГЕНДЕРНО-ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ	8
1.1. Гендерно-правова експертиза: поняття, ознаки, співвідношення із суміжними поняттями.....	8
1.2. Гендерно-правова експертиза як об'єкт наукових досліджень.....	34
1.3. Методологія дослідження гендерно-правової експертизи.....	51
1.4. Принципи гендерно-правової експертизи: поняття, ознаки, види та їх характеристика.....	66
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРНО-ПРАВОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ	98
2.1. Правове забезпечення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів в Україні.....	98
2.2. Етапи проведення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів.....	116
2.3. Громадська гендерно-правова експертиза нормативно-правових актів як форма громадської участі в управлінні публічними справами.....	139
ВИСНОВКИ	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	163

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВР – Верховний Суд;
ВРУ – Верховна Рада України;
ЄС – Європейський Союз;
ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини;
ЗМІ – засоби масової інформації;
КК України – Кримінальний кодекс України;
КМУ – Кабінет Міністрів України;
Мінцифри – Міністерство цифрової трансформації України;
НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції;
НПА – нормативно-правові акти;
ООН – Організація Об'єднаних Націй;
СК України – Сімейний кодекс України;
ЦК України – Цивільний кодекс України;
ЦОВВ – центральні органи виконавчої влади;
абз. – абзац;
п. – пункт;
р. – рік;
ст. – стаття;
ч. – частина.

ВСТУП

Механізм забезпечення рівності прав жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності людини є основою розбудови та функціонування сучасної демократичної, правової, соціальної та європейської держави. Не зважаючи на повне розуміння та необхідність встановлення паритетної демократії, сьогодні у всіх державах світу, зокрема в Україні, залишається актуальною проблематика забезпечення гендерної рівності. Порушення прав жінок і чоловіків, на жаль, зустрічається у різних сферах. Тому існує особлива потреба у подальших дослідженнях у цьому напрямі.

Забезпечення гендерної рівності потребує викорінення дискримінаційних положень, що містяться у чинному нормативно-правових актах та у проєктах нормативно-правових актів. Наразі слід зазначити, що одним із засобів забезпечення рівності прав жінок та чоловіків є проведення гендерно-правової експертизи.

Гендерно-правова експертиза є відносно новим, але вже досить ефективним засобом забезпечення рівності можливостей чоловіків і жінок в Україні. Гендерно-правова експертиза як правове явище ґрунтується на низці визначальних ідей, що виражають основні тенденції і синтезують досвід його розвитку. Гендерно-правова експертиза є гарантією забезпечення рівних прав та обов'язків представників обох статей; одним із головних важелів у процесі реформування національного законодавства й приведення його у відповідність до міжнародних норм та права Європейського Союзу.

Актуальність різних аспектів гендерно-правової експертизи та її здійснення зумовлена міжнародними зобов'язаннями України, глобалізаційними та євроінтеграційними процесами, має вагоме теоретичне й прикладне значення для правової доктрини, а також інших сфер науки, та сучасного розвитку держави і суспільства.

Фундаментом для проведення дослідження гендерно-правової експертизи стали наукові роботи у сфері філософії, соціології, культурології, історії, політології, психології, педагогіки, науки державного управління, права, таких авторів як: В. Авер'янов, О. Андрійко, Т. Багрій, Ю. Барабаш, Ш. Берн, С. Бобровник, М. Буроменський, М. Вітлінг, Дж. Волековіц, С. Головатий, О. Дашковська, Т. Деметрадзе, Н. Камінська, В. Кампо, С. Кіракосян, М. Козюбра, А. Колодій, В. Костицький, М. Костицький, М. Крочук, К. Левченко, В. Лемак, Б. Логвиненко, Дж. Мітчелл, К. Мілет, Л. Наливайко, Р. Овчаренко, Н. Оніщенко, О. Орлова, Н. Пархоменко, К. Пейтмен, О. Передерій, О. Петришин, С. Серьогін, А. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Тацій, В. Тихий, О. Тодика, Ю. Тодика, Р. Хоф, Г. Христова, Н. Шаптала, Ю. Шемшученко та ін.

Також важливими для дослідження гендерно-правової експертизи стали роботи з питань рівності жінок та чоловіків: С. Аністратенко «Трансформація гендерних норм та практик у сучасному іудаїзмі» (2008), І. Грицай «Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект» (2018), Т. Ганзицька «Принципи права в механізмі забезпечення гендерної рівності в Україні» (2013), Ю. Гончарова «Роль та місце принципу гендерної рівності в сучасному міжнародному праві» (2017), О. Дашковська «Правове становище жінки в аспекті гендерної рівності: загальнотеоретичний аналіз» (2008), Д. Дандекар «Соціокультурні та гендерні виміри політичного лідерства (філософсько-антропологічний аналіз)» (2021), Т. Деметрадзе «Конституційний принцип рівності прав жінки і чоловіка: поняття, зміст, механізм його реалізації та захисту» (2015), М. Крочук «Філософсько-правовий вимір гендерної рівності» (2014), К. Левченко «Національний механізм формування та впровадження гендерної політики в Україні: історико-правовий огляд» (2003), Є. Ярошенко «Формування та реалізація державної політики з гендерної паритетності у сфері публічного управління» (2020) та ін.

Проблематику правової експертизи досліджували В. Бутенко у роботі «Феноменологічні, методологічні та практичні основи правової експертизи юридичних документів» (2011), І. Закіров – «Правова експертиза» (2008). Проблематику експертизи нормативно-правових актів вивчали С. Зелінський – «Організаційно-правовий механізм експертизи нормативних актів в системі публічного управління» (2013), О. Мінкова «Експертне забезпечення правотворчості в Україні: теоретико-правова характеристика» (2016), Г. Рибікова «Правова експертиза нормативно-правових актів в Україні» (2017). Питання громадської експертизи вивчали Е. Позняк «Правові аспекти здійснення громадської екологічної експертизи в Україні» (2005) та ін. Разом із тим, враховуючи фундаментальність наукових розробок у цій сфері, питання гендерно-правової експертизи, у тому числі громадської, фактично не стали предметом дослідження вітчизняних вчених.

Дослідження актуалізується тим, що в Україні практично не створено науково обґрунтованого фундаменту для якісної реалізації гендерно-правової експертизи. Тому вивчення цієї проблематики у межах загальнотеоретичної науки створить підґрунтя для належної реалізації гендерно-правової експертизи.

Усебічного міжгалузевого аналізу потребують принципи гендерно-правової експертизи. Наявний науковий вакуум щодо визначення етапів проведення гендерно-правової експертизи. Окрім того, дослідниками майже не приділено уваги існуванню та практичній цінності громадській гендерно-правовій експертизі. Це, безперечно, надало підстави визначити, що наукова новизна проблеми концептуалізації та проведення гендерно-правової експертизи полягає у самій постановці проблеми дослідження. Міждисциплінарний підхід до обґрунтуванням юридичної природи гендерно-правової експертизи забезпечить комплексний та багатовекторний погляд на це явище.

РОЗДІЛ 1. ГЕНДЕРНО-ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

1.1. Гендерно-правова експертиза: поняття, ознаки, співвідношення із суміжними поняттями

Глобалізація та євроінтеграційні процеси, а також зобов'язання, що взяла на себе Україна перед міжнародною спільнотою активізували реформи і, як наслідок, – постійні заходи щодо удосконалення національного законодавства, прийняття нових нормативно-правових актів різними суб'єктами правотворчості.

Якість та ефективність національного законодавства є необхідною умовою євроінтеграції [3, с. 5]. Для цього актуальним є системне удосконалення чинної нормативно-правової бази. Одним із ключових питань під час цієї роботи є проведення гендерно-правової експертизи, оскільки саме від якісного виконання останньої залежить дотримання паритетної демократії в державі та запобігання дискримінації.

Суб'єкти нормотворчої діяльності нерідко опиняються в ситуаціях, коли їх власних знань недостатньо для захисту і дотримання прав і законних інтересів громадян, забезпечення гендерної рівності та недопущення дискримінації на рівні нормативно-правового регулювання. До того ж, важливо визначити суб'єкта який би проводив гендерно-правову експертизу професійно.

У процесі модернізації законодавства було удосконалено нормативно-правові акти, якими керувалися під час здійснення гендерно-правової експертизи. Однак, недостатньо прийняти нову постанову уряду, важливо проаналізувати можливі наслідки змін та впровадити сертифіковану і професійну гендерно-правову експертизу.

Ті чи інші питання гендерно-правової експертизи в різних аспектах досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Н. Болотіна, М. Буроменський, О. Вороніна, І. Грицай, Н. Грицяк, О. Дашковська, С. Кабишев, Л. Кобелянська, О. Короткова, К. Левченко, Т. Мельник, Л. Наливайко, В. Нестерович, А. Олійник, Н. Оніщенко, Е. Плісовська, Г. Рибікова, О. Руднева, С. Рябошапка, Ю. Савченко, М. Тарасова, Т. Татішвілі, О. Тодорова, О. Уварова, Н. Чермошенцева, В. Федоренко, Г. Христова та ін. Однак в Україні ще бракує фахових досліджень гендерно-правової експертизи з метою забезпечення гендерної рівності.

Коли мова йде про рівність статей як ідеал суспільно-політичного розвитку, під цим поняттям можуть розумітися: а) формальна рівність (рівність юридична, закріплена законодавчо); б) рівність можливостей (надання певної законодавчо закріпленої переваги певній соціально-демографічній групі для створення однакових з іншими групами умов на старті); в) рівність результату (цілеспрямоване забезпечення ліквідації для конкуруючих сторін перешкод, що можуть бути зумовлені попередньою дискримінацією) [34, с. 178]. Основою досягнення гендерної рівності в суспільстві є якісна трансформація гендерної культури, але всі суспільні зміни мають базуватися на якісному законодавстві.

Сучасне українське суспільство у світлі гендерних проблем експлікує несхожість суспільно-політичних інтересів чоловіків і жінок: для перших важливим є збереження наявного стану речей, для других важливою стає через політичну сферу кореляція (вирівнювання) становища жінок у соціальному просторі. Однак без демократичних механізмів захисту та реалізації прав людини і громадянина, без дотримання основної правової бази, верховенства права та легітимного розподілу державної влади немає. Тому можна вести мову про формування та впровадження цивілізованої гендерної політики. Відповідно для політичних систем, які, за останніми оцінками експертів, схиляються до авторитарної форми правління, гендерна проблематика є швидше викликом, аніж можливістю довести свою правоздатність [161, с. 182].

Поширеною у юридичній літературі є позиція вчених, які зазначають, що в умовах кардинальних політичних, економічних і соціальних зрушень, які відбуваються в суспільному житті України, одним із основних напрямів діяльності українського парламенту є забезпечення високої якості законів [285, с. 54]. Декларування України як правової держави передбачає, насамперед, роботу з удосконалення всієї правової системи країни, в основі якої повинно бути якісне й ефективне законодавство [143, с. 197]. Такий підхід має бути покладено в основу діяльності будь-якого суб'єкту правотворчості, але разом із тим, важливим є належне застосування норм права – відповідно до стандартів країн Європейського Союзу, що забезпечить ефективний розвиток національної правової системи.

Розвиток гендерного законодавства в Україні здійснюється швидкими темпами, тоді як його практична реалізація, чинні механізми та інструментарії забезпечення гендерної рівноваги залишаються недосконалими. Державні соціальні гарантії гендерної рівності в Україні не відповідають їх реальному стану, складаючи лише законодавче підґрунтя для подальшої реалізації [239, с. 170]. Задля забезпечення гендерної рівності важливим є не тільки створення нових нормативно-правових актів, що регулюють питання гендеру, а й гендерно-правова експертиза вже існуючих, щоб запобігти колізіям у прав [105, с. 97]. У нинішніх умовах дієвим засобом забезпечення якості законодавства з точки зору дотримання гендерної рівності є гендерно-правова експертиза. У зв'язку з цим, з наукової точки зору потребують дослідження такі елементи гендерно-правової експертизи як поняття, ознаки та співвідношення її з суміжними термінами. Це є запорукою здійснення професійної гендерно-правової експертизи.

Саме тому нашою метою є аналіз визначення поняття «гендерно-правова експертиза» та його наукових інтерпретацій, надання власної дефініції, дослідження ознак гендерно-правової експертизи та співвідношення останньої із близькими явищами.

Кардинальні зміни, що відбулися в Україні останніми роками, значно підвищили роль правових засобів і механізмів в суспільно-політичному та економічному житті країни. Ефективність здійснюваних в країні перетворень, спрямованих на формування громадянського суспільства та правової держави, зміцнення законності і правопорядку, залежить від того, наскільки досконалими є чинні нормативно-правові акти, їх проекти та ухвалюються правильні і обґрунтовані з правової точки зору рішення [131, с. 58]. Значення проблеми розуміння у нормотворчості полягає у виявленні додаткових можливостей забезпечення найповнішої відповідності законів та інших нормативних актів інтересам громадян. Тому закон, з одного боку, має забезпечувати правову визначеність, точність, зрозумілість, а з іншого – справедливо регулювати відносини громадян між собою й відносини між громадянином та державою [205, с. 3]. Якість чинного національного законодавства залежить від ефективності процесу нормопроекткування.

Удосконалення законодавства – це діяльність суб'єктів правотворчості по зміні стану чинного законодавства, яка здійснюється за допомогою використання відповідних правових засобів та правотворчої техніки; результатом такої діяльності є належна якість законодавства, а метою – ефективність законодавства [246, с. 41]. Складовою такої діяльності є гендерно-правова експертиза. Ця методика визнана у всьому світі та отримала відповідне визнання на міжнародному рівні.

Питання гендерної експертизи національного законодавства неодноразово порушувалось у міжнародних документах як об'єктивна необхідність створення правових можливостей забезпечення гендерної рівності у реальному житті, в усіх сферах функціонування суспільства. Така експертиза має бути спрямована на створення правових умов реалізації гендерних прав, юридичне упорядкування гендерних відносин у країні, забезпечення

правових можливостей гендерного самоутвердження особистості [253, с. 30; 259, с. 123]. Як метод забезпечення гендерної рівності гендерно-правова експертиза законодавства неодноразово довела свою дієвість та ефективність.

Гендерна концепція суспільного розвитку й соціальних перетворень, спрямованих на суспільний прогрес, передбачає суспільний і державний погляди на життя обох статей як рівних, збалансованість можливостей їх розвитку, подолання всіх форм історичної несправедливості щодо ставлення до них і оцінки результатів їхньої діяльності, забезпечення умов для саморозвитку й самовираження жінки й чоловіка як рівних у правах, свободах, обов'язках та відповідальності [159, с. 283]. Це твердження розкриває саму суть гендерно-правової експертизи та забезпечення рівних прав і обов'язків чоловіків та жінок, перехід від теорії забезпечення рівності обох статей до практики.

Інститут гендерно-правової експертизи має важливе значення для запобігання порушенням основоположних прав і свобод людини та прискорення адаптації системи національного законодавства до законодавства Європейського Союзу [62]. Розбудова українського суспільства на засадах рівності, у тому числі і за ознакою статі, базується на конституційному закріпленні гендерного паритету та розумінні того, що на сьогодні рівність – це фундамент розвитку правової, соціальної держави та громадянського суспільства.

Досліджуючи досвід різних країн щодо здійснення гендерно-правової експертизи, законодавство та методичні рекомендації (за відповідним напрямом) зарубіжних країн, вбачається, що термін «гендерно-правова експертиза» в практично кожній країні називається по-різному – «оцінка гендерного впливу», «гендерний прогноз впливу», «гендерний тест», «гендерний аудит», «гендерний аналіз» («гендерно-орієнтований аналіз»), «гендерна експертиза», «комплексний гендерний підхід» та ін. Проте, як правило, зміст

цих понять є тотожним. Таким чином, у цьому контексті можемо говорити про наявність низки тотожних явищ, відмінністю яких є лише наявність еквівалентних назв.

Наразі Європейська комісія визначає «гендерний аналіз» як вивчення відмінностей в умовах, потребах, рівнях участі, доступу до ресурсів і розвитку, контролі над активами, повноваженнями щодо ухвалення рішень тощо, між жінками й чоловіками та відмінностей у закріплених за ними гендерними ролями [97, с. 56]. Враховуючи, що гендер явище соціокультурне, то його регулювання не здійснюється виключно правом. Але з якісного законодавства, що базується на гендерно дезагредованих даних, розпочинаються прогресивні трансформації.

Гендерний аналіз включає збір та аналіз даних, розділених за статтю, з метою виявлення будь-якого різного впливу на дії жінок та чоловіків, а також впливу гендерних ролей та обов'язків обох статей. Він також включає якісні аналізи, що допомагають уточнити, як і чому виникли такі різні ролі, та визначають відповідальність та вплив [11]. Гендерна статистика використовується у нормотворчості [55] тоді, коли її суб'єкти хочуть досягти максимально ефективного і якісного соціального ефекту від правового регулювання.

Оцінка гендерного впливу – це вивчення законодавства на предмет різного впливу на жінок і чоловіків із метою протидії дискримінації та просування гендерної рівності [5]. Зокрема, у Фінляндії така офіційна назва гендерно-правової експертизи законодавства означає, що наслідки законодавства для жінок і чоловіків заздалегідь аналізуються, таким чином, щоб запобігти можливості прямої чи опосередкованої дискримінації будь-якої статі [6]. Гендерний прогноз впливу (Gender Impact Assessment) – це процес порівняння і оцінювання, відповідно до гендерних критеріїв, поточної ситуації та тенденцій розвитку, у результаті

запровадження запропонованої політики [69]. Застосування гендерно-правові експертизи ефективно тоді, коли здійснюється з первентивною метою.

Термін «аудит» походить від латинського слова «audio», що в перекладі означає «слухати». У зарубіжній і вітчизняній літературі розглядаються різні види аудиту, а саме: фінансовий (аудит фінансової звітності), управлінський, операційний, податковий, екологічний, соціальний, маркетинговий, кадровий, аудит на відповідність встановленим вимогам, аудит ефективності та ін. [156, с. 117]. Аудит частіше використовується у контексті фінансово-економічного контролю, в сучасному його розумінні він є особливим видом інтелектуальної діяльності. Вона припускає дослідження і висловлення професійної думки аудитора про достовірність і якість складання звітності. Різниця у визначеннях аудиту викликається і різними підходами до того, що вважається об'єктами, метою і задачами аудиту. Аудит в його сьогоденній практиці настільки різноманітний, що просто неможливо дати повне і в той же час коротке його визначення [27, с. 58; 179]. Поняття аудиту та експертизи близькі, але не тотожні.

Термін «гендерна експертиза законодавства» або «гендерно-правова експертиза» найчастіше зустрічається у пострадянських країнах, у той же час як в інших країнах світу частіше можна зустріти терміни «гендерний аналіз»/ «гендерна оцінка» [69]. Держави, що взяли на себе зобов'язання стосовно забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків і заохочують гендерну рівність на законодавчому рівні. Врахування гендерного фактору під час розробки законодавчого акта відіграє значну роль у процесі становлення паритетної демократії та досягання мети держави – викорінення гендерної дискримінації.

У дослідницькій літературі авторами запропоновано низку тлумачень терміну «експертиза». Експертиза – це вивчення, перевірка, аналітичне дослідження, кількісна чи якісна оцінка

висококваліфікованим фахівцем, установою, організацією певного питання, явища, процесу, предмета тощо, які вимагають спеціальних знань у відповідній сфері суспільної діяльності [85, с. 333]; розгляд, дослідження якої-небудь справи, якогось питання з метою зробити правильний висновок, дати правильну оцінку відповідному явищу [41, с. 341]. Таким чином, розгляд етимології поняття «експертиза» надає можливість розуміти його як дослідження, розгляд, вивчення певного явища фахівцем у відповідній сфері.

Гендерна експертиза українського законодавства передбачає виявлення та вилучення всіх прикладів гендерної дискримінації з чинного законодавства, гарантування законодавчими засобами адекватного правового захисту людей від дискримінації за ознакою статі як явної, так і прихованої [71, с. 70]. Наразі в українській та зарубіжній юридичній літературі, а також законодавстві існують різні визначення поняття гендерно-правової експертизи. Основними підходами до цього явища є тлумачення гендерно-правової експертизи як аналізу; як способу, прийому чи правилу; як діяльності; як знання тощо.

Якщо звернутися до національного законодавства, то у Законі України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. «судову експертизу» визначено як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [233]. У Законі України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 р. «наукову і науково-технічну експертизу» запропоновано розуміти як діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів [231; 269, с. 522]. Тож, законодавець розглядає вказані види експертизи крізь призму такого явища, як діяльність.

Уперше на законодавчому рівні поняття гендерно-правової експертизи в Україні було визначено у ст. 1 Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. Гендерно-правова експертиза – це аналіз чинного законодавства, проєктів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Відповідно до ст. 4 вищезазначеного закону: чинне законодавство підлягає гендерно-правовій експертизі. У разі встановлення невідповідності нормативно-правового акта принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків висновок гендерно-правової експертизи надсилається до органу, який прийняв такий нормативно-правовий акт. Розроблення проєктів нормативно-правових актів здійснюється з обов'язковим урахуванням принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [218; 260, с. 43; 180, с. 139]. Акцентуємо увагу на тому, що з 2005 р. до вказаного визначення поняття зміни не вносилися, хоча зміни у законодавстві відбувалися.

Що стосується наукової сфери, то слід навести такі підходи. Наразі І. Грицай визначає гендерно-правову експертизу як невід'ємну частину правового аналізу нормативних актів, що спрямована на забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок і полягає у встановленні наявності дискримінаційних за ознакою статі правових норм чи таких норм, що можуть призвести до обмеження чи переваги однієї статі над іншою у майбутньому [61, с. 309]. В. Ієрусалимов та Я. Юрчишин визначають гендерно-правову експертизу як аналіз чинного законодавства, проєктів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [102]. Ю. Савченко наголошує, що гендерно-правова експертиза – це аналіз, який обов'язково передбачає вивчення проєктів та чинних

нормативно-правових актів, встановлення рівня відповідності, прогалин, суперечностей норм, які існують і при реальних потребах [253, с. 32]. Отже, автори тлумачать гендерно-правова експертизу через її ототожнення з методом аналізу.

Зокрема, автори інтерпретують гендерно-правова експертизу за допомогою таких понять, як «прийом», «правило», «спосіб».

Так, І. Лаврінчук розуміє під гендерно-правовою експертизою сукупність прийомів і правил процесу збору достовірної інформації з урахуванням гендерних відмінностей у різних сферах суспільного буття, що визначають потенційні наслідки його впровадження для чоловіків і жінок. Гендерна експертиза визначає дослідницький підхід (сукупність методів розгляду об'єкта та його впливу на реальні явища), об'єктивно необхідний при побудові законодавчих положень, складовою творення права [44, с. 68]. О. Варданян стверджує, що гендерна експертиза законопроектів є способом попередження негативних та небажаних наслідків для великих соціальних груп – чоловіків та жінок – закону, що приймається, можливістю розробки альтернативних рішень для органів влади [39]. Загалом, діяльнісний підхід до розуміння експертизи традиційно пов'язує її з методами, що застосовують експерти.

С. Хорд визначає, що гендерна експертиза – це феміністичні знання щодо причинно-наслідкових зв'язків між політикою, діями та/або діяльністю та гендерною нерівністю [12, с. 39]. Плюралізм визначень поняття «гендерно-правова експертиза» у юридичній науці демонструє неоднозначне розуміння змісту останньої.

Таким чином, враховуючи проведений аналіз пропонуємо визначення дефініції гендерно-правова експертизи – це комплексне дослідження чинних нормативно-правових актів, або їх проєктів з метою виявлення дискримінаційних положень за ознакою статі.

На підставі проведеного аналізу можна виділити наступні ознаки гендерно-правової експертизи: правова регламентованість;

наявність суб'єкта та об'єкта експертизи; метою є дотримання рівних прав та свобод людини та громадянина незалежно від статі та ліквідація гендерної дискримінації; має процесуальну основу; результатом є об'єктивна інформація щодо виявлення наявності або відсутності прямої чи прихованої (непрямої) дискримінації за ознаками статі, різних стереотипів у поведінці людей, які можуть дискримінувати певні групи людей або дискредитувати сам Закон; оформлення результатів у спеціальному документі – висновку.

Ознаки гендерно-правової експертизи відображають її зміст та характерні властивості.

Правове регулювання гендерно-правової експертизи ґрунтується на засадах верховенства права та здійснюється через систему законів та інших нормативно-правових актів: Конституцію України, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків», Постанову Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи», наказ Міністерства юстиції України від 27 листопада 2018 р. «Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проектів нормативно-правових актів, визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства юстиції України від 12 травня 2006 р. № 42/5» тощо.

Гендерно-правова експертиза проводиться з метою виявлення в чинних нормативно-правових актах та проєктах нормативно-правових актів факторів, що сприяють або можуть сприяти дискримінації за ознакою статі [191, с. 69; 265, с. 88]. Гендерно-правова експертиза має проводитися постійно при розробці нормативно-правового акта, його державній реєстрації та чинних нормативно-правових актів, що забезпечує недопущення дискримінаційних норм та сприяє усуненню можливих колізій.

Наявність суб'єкта та об'єкта експертизи. Відповідно до приписів чинного законодавства обов'язковими суб'єктами проведення гендерно-правової експертизи є: розробник проєкту нормативно-правового акта, орган державної реєстрації.

Громадські об'єднання, фізичні та юридичні особи можуть проводити гендерно-правову експертизу за власної ініціативи. Міністерством юстиції України розроблено Методичні рекомендації з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проєктів нормативно-правових актів, які носять рекомендаційний характер для суб'єктів, які здійснюють гендерно-правову експертизу за власним бажанням. Коло осіб, які мають право добровільно здійснювати гендерно-правову експертизу було розширено тільки у 2018 р. Громадська гендерно-правова експертиза обмежена за об'єктом дослідження, оскільки законодавчо визначено, що громадській гендерній експертизі можуть піддаватися тільки проєкти нормативно-правових актів.

Об'єктом проведення гендерно-правової експертизи завжди є проєкт нормативно-правового акта, або акт чинного законодавства. Всі проєкти нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації, проходять гендерно-правову експертизу. Здійснення гендерно-правової експертизи актів чинного законодавства проводиться на підставі планів, що щорічно погоджуються координатором із питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків Міністерства юстиції України. За цим планом експертиза здійснюється до 31 грудня кожного року. Такий план складається на підставі пропозицій, які надійшли на адресу уповноваженого органу. А вже скільки актів та які саме будуть закріплені у вищевказаному плані залежить від Міністерства юстиції України. Якщо проаналізувати практику, то поки таких актів не більше 15 на рік, що є досить низьким показником для правової держави, метою якої є паритетна демократія.

Фундаментальною складовою процесу розбудови демократичної держави є гарантування рівності прав людини. Особливістю конституційного принципу рівності прав і свобод людини є забезпечення їх юридичної рівноваги, збалансування потреб та інтересів окремих людей, соціальних груп і суспільства загалом, вироблення механізмів попередження можливих конфліктів інтересів та їх розв'язання у разі виникнення [181, с. 32; 260, с. 43].

Дотримання рівних прав та свобод людини та громадянина незалежно від статі та ліквідація гендерної дискримінації. Основною ознакою гендерно-правової експертизи є саме забезпечення рівних прав і свобод чоловіків та жінок, недопущення дискримінації та усунення колізій у законодавстві або на стадії розробки проекту нормативно-правового акта, прийняття рішення щодо державної реєстрації чи під час проведення такої експертизи вже чинного законодавства, у якому з тих чи інших підстав можуть ще бути норми, що призводять до дискримінації за ознакою статі.

Оформлення результатів у спеціальному документі – висновку. Зразки висновків за результатами гендерно-правової експертизи чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів закріплені в Постанові Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи». Однак, слід відзначити, що хоча фізичним та юридичним особам, громадським об'єднанням дозволено проводити тільки гендерно-правову експертизу проектів нормативно-правових актів, Кабінетом Міністрів України рекомендовано в такому випадку використовувати зразок висновку, що й розробнику під час проведення своєї обов'язкової гендерно-правової експертизи.

Окрім того, висновки складаються за чітко регламентованими зразками до них неможна вносити свої зміни, і як наслідок є велика вірогідність, що важлива інформація може не

відобразитися у такому висновку, оскільки це не передбачено у постанові уряду. Автор вважає за можливе внести зміни до Постанови Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи», де зазначити наступне: Розробник, орган державної реєстрації, Міністерство юстиції України за потреби можуть зазначити певну додаткову інформацію наприкінці висновку за результатами гендерно-правової експертизи, при цьому не змінюючи визначений порядок та не видаляючи обов'язкові пункти у висновку».

У результаті проведеного аналізу здійснено класифікацію видів гендерно-правової експертизи за такими критеріями:

а) за етапами проведення (в контексті суб'єктів проведення): попередня гендерно-правова експертиза, первинна гендерно-правова експертиза та гендерно-правова експертиза чинних законодавчих актів;

б) за правовими наслідками експертизи: обов'язкова та добровільна;

в) за кількісною характеристикою суб'єктного складу: одноособова та колегіальна.

Попередня гендерно-правова експертиза проєктів нормативно-правових актів обов'язково здійснюється розробником відповідного проєкту за участю юриста. Висновок за результатами гендерно-правової експертизи проєкту нормативно-правового акта підписується керівником юридичної служби органу виконавчої влади та уповноваженою особою з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків органу виконавчої влади та є одним із обов'язкових документів, що має бути поданий до органу державної реєстрації разом із відповідним проєктом.

Первинна гендерно-правова експертиза здійснюється безпосередньо органом державної реєстрації: Міністерством юстиції України або його територіальним органом. Під час державної реєстрації такий суб'єкт також обов'язково проходить

незалежну та об'єктивну гендерно-правову експертизу, про що зазначає у відповідних висновках. Проведення гендерно-правової експертизи є обов'язковою умовою при державній реєстрації, а її не здійснення ставить під сумнів такий акт та його реєстрацію в цілому, а отже такий акт підлягає скасуванню, як такий, що зареєстрований із порушенням процедури.

Гендерно-правову експертизу чинних нормативно-правових актів проводить виключно Міністерство юстиції України. До актів, що підлягають такій експертизі належать: чинні закони, акти Президента України, Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти. За результатами гендерно-правової експертизи законодавства складається висновок за відповідною формою. За умови виявлення певних дискримінаційних норм висновок обов'язково направляється до Міністерства соціальної політики України, де розглядається та визначає доцільність внесення змін.

б) за правовими наслідками експертизи: обов'язкова та добровільна.

На законодавчому рівні чітко визначено, що розробник та орган державної реєстрації зобов'язані проводити гендерно-правову експертизу. Такий обов'язок є імперативною нормою, а висновки цих суб'єктів є обов'язковими та офіційними документами.

Добровільна гендерно-правова експертиза проводиться громадянською, її висновки носять рекомендаційний та пізнавальний характер. Проводиться вона за власною ініціативою фізичних та юридичних осіб, громадських організацій.

в) за кількісною характеристикою суб'єктного складу: одноособова та колегіальна експертиза. Законодавчо визначено, що для проведення гендерно-правової експертизи законодавства тільки Міністерством юстиції України можуть залучатися фахівці державних установ, організацій, науковці, представники органів місцевого самоврядування та міжнародних організацій за згодою.

Стосовно здійснення такої експертизи під час розробки проекту та державної реєстрації, то це повноваження окремого структурного підрозділу або посадової особи. Таким чином, Кабінет Міністрів України у постанові, регламентуючій порядок проведення гендерно-правової експертизи, позбавив такого права розробника проекту та органи державної реєстрації.

Гендерна експертиза Конституції України та конституційного законодавства свідчить, що конституційний принцип рівності прав і можливостей жінки і чоловіка де-юре визнано і закріплено, а де-факто він повсюдно порушується. На тлі соціально-економічних проблем Української держави проблема гендерної рівності не стала пріоритетним напрямом (в аспекті реалізації), а отже, ще не можна стверджувати про повне втілення міжнародних стандартів [193, с. 74].

Ознаки гендерно-правової експертизи схожі з ознаками правової експертизи нормативно-правових актів, що виділяє В. Юрчишин: наявність певної мети; використання правових знань; здійснення відповідними суб'єктами-експертами; надання висновку; виконання за дорученням певних осіб; отримання відповідей на поставлені питання; наявність нормативно закріплених процедур [313, с. 59]. Актуальним є розкриття співвідношення гендерно-правової експертизи з такими видами експертиз, як правова, антидискримінаційна, антикорупційна та цифрова експертизи.

Правова експертиза проєктів нормативно-правових актів є ключовою експертизою в процесі нормотворення та державної реєстрації нормативно-правових актів.

Законодавчим підґрунтям правової експертизи є: Конституція України, Указ Президента України від 03 жовтня 1992 р. «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади», Указ Президента України від 9 лютого 1999 р. «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади», Постанова

Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 р. № 731 «Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади», Методичні рекомендації стосовно проведення правової експертизи проєктів нормативно-правових актів, що схвалені Міністерством юстиції України 21 листопада 2000 р. тощо.

В. Юрчишин відзначає, що правова експертиза є дослідженням, яке проводиться експертом на підставі рішення або за дорученням уповноважених на те осіб, або без такого, але через пряму вказівку нормативно-правового акта. Правова експертиза заснована на застосуванні спеціальних знань з метою використання її результатів у юридичній діяльності та полягає в наданні певного документа у вигляді висновку даної експертизи [313, с. 60]. Ключовою ознакою експертизи є проведення її фахівцями, що мають відповідну професійну підготовку.

Одним із елементів впливу на нормотворчу діяльність всіх суб'єктів нормотворчості та контролю за нею в частині недопущення прийняття норм, які порушують права і свободи людини, є проведення Міністерством юстиції державної реєстрації нормативно-правових актів центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів господарського управління та контролю, що стосуються прав, свобод й законних інтересів громадян або мають міжвідомчий характер, у процесі якої здійснюється їх правова експертиза. За результатами проведення правової експертизи нормативно-правових актів органами юстиції щороку попереджається прийняття більше тисячі незаконних правових норм, у тому числі тих, які порушують законні інтереси фізичних та юридичних осіб [301, с. 215]. Усе це свідчить про те, що існують численні загрози, які ймовірно будуть завдавати шкоди інтересам чоловіків і жінок, якщо вчасно не будуть виявлені у ході гендерно-правової експертизи.

Т. Дідич виділив наступні ознаки правової експертизи проєктів нормативно-правових актів:

- висновок про зміст, суть і значення проекту НПА;
- оцінка якості усього процесу нормопроекування;
- особлива мета;
- спеціальний статус суб'єкта;
- диспозитивний характер нормативного регулювання процедури проведення;
 - вироблення рекомендацій щодо подальшої розробки та доопрацювання проєктів;
 - глибока аналітична діяльність щодо всіх правових аспектів розробки проєкту;
 - незалежність;
 - компетентність;
 - науковість [80, с. 130-131].

Гендерно-правова та антидискримінаційна експертизи є обов'язковими складовими правової експертизи проєктів нормативно-правових актів, без здійснення яких неможливо провести повний аналіз проєкту нормативно-правового акта та зробити якісний висновок про доцільність такого акта та його вплив на права людини та громадянина в цілому.

Окремим аспектом у механізмі реалізації гендерної рівності є гендерна та антидискримінаційна експертиза проєктів нормативних актів, які є не просто аналізом прав жінок, а дослідженнями умов забезпечення гендерного паритету. Сьогодні ці види експертиз проводяться паралельно, але різними органами [33]. Це не є достатньо ефективним, оскільки ці дві експертизи проводяться розрізнено нівелюється їх взаємозв'язок.

Уперше поняття антидискримінаційної експертизи було визначено Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Так, антидискримінаційна експертиза – аналіз проєктів нормативно-правових актів, за результатами якого надається висновок щодо їх відповідності принципу недискримінації [222; 265, с. 88]. Процедура здійснення антидискримінаційної експертизи врегульована Постановою Кабінету Міністрів України

від 30 січня 2013 р. № 61 «Питання проведення антидискримінаційної експертизи та громадської антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів». Відповідно до вищезазначеної постанови така експертиза проводиться Мін'юстом під час проведення правової експертизи проектів актів, які вносяться на розгляд Кабінету Міністрів України органами виконавчої влади та органом виконавчої влади під час підготовки проектів нормативно-правових актів, які підлягають державній реєстрації.

Відповідно до п. 3 Порядку проведення органами виконавчої влади антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів, відповідна експертиза проводиться юридичною службою органу-розробника [208]. Тобто, антидискримінаційна експертиза здійснюється безпосередньо розробником, його структурним підрозділом, та не може, відтак, вважатись незалежною та незаангажованою. Вона не може вважатись експертизою як такою, оскільки експертизою є вивчення певного питання, явища або предмету незалежним спеціалістом, який має підтвердженні знання предмету, із наданням вичерпного висновку з питань, які були поставлені перед початком проведення такої експертизи [130, с. 211]. Це не забезпечує об'єктивності проведення експертизи, оскільки її проведення безпосередньо розробником не гарантує її якість.

Вадами зазначеного Порядку є і те, що антидискримінаційна експертиза є не формою нагляду, а формою самоконтролю за дотриманням заборони дискримінації. Тому цей Порядок на практиці є недієвим і зводиться до ускладнення документообігу всередині органів державної влади [237, с. 152]. Отож, слід позбавитись зайвої бюрократії, що ефективно можна досягти і через примноження кількості суб'єктів проведення експертизи.

Антидискримінаційна експертиза, як і гендерно-правова, може бути громадською, однак на відміну від гендерно-правової

експертизи, порядок проведення антидискримінаційної громадської експертизи визначено Постановою Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» у формі консультацій з громадськістю. Такий порядок є перевагою у системі процесуального врегулювання відмінностей такої експертизи [219]. Такі консультації є обов'язковими для врахування в роботі розробником проєкту нормативно-правового акта.

Наступним поняттям у співвідношенні з гендерно-правовою експертизою є антикорупційна експертиза. Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. «антикорупційна експертиза» – діяльність із виявлення в нормативно-правових актах, проєктах нормативно-правових актів положень, які самотійно чи у поєднанні з іншими нормами можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією [220]. Відповідно до приписів Закону антикорупційна експертиза поділяється на обов'язкову, яку здійснює Міністерство юстиції та добровільну (громадську), яка здійснюється за ініціативою фізичних осіб, громадських об'єднань, юридичних осіб. Однак, У цьому ж Законі визначено, що така експертиза може проводитися Національним агентством з питань запобігання корупції за власним бажанням.

Із аналізу чинних нормативно-правових актів вбачається, що для проведення такої антикорупційної експертизи Міністерство юстиції України розробляє та затверджує відповідний Порядок та методологію проведення такої експертизи.

Відповідно до Порядку проведення антикорупційної експертизи, остання поділяється на: антикорупційну експертизу чинних нормативно-правових актів, антикорупційну експертизу нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації та проєктів нормативно-правових актів [79]. Методологією

здійснення антикорупційної експертизи визначаються типові види, критерії та способи оцінки, а також способи виявлення та усунення корупціогенних факторів у нормативно-правових актах та проектах нормативно-правових актів [225]. Однак, вказана Методологія, як і Методичні рекомендації з проведення гендерно-правової експертизи, має виключно рекомендаційний характер для усіх, хто проводить такі експертизи, за виключенням фахівців Міністерства юстиції України. Отже, єдиного підходу та правил здійснення таких експертиз не існує.

З метою реалізації своїх повноважень та з метою проведення антикорупційної експертизи Національне агентство з питань запобігання корупції розробило Порядок проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів Національним агентством з питань запобігання корупції. Цей Порядок визначає механізм проведення Національним агентством з питань запобігання корупції антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, що вносяться на розгляд Верховної Ради України або Кабінету Міністрів України [214]. Чітке та неухильне дотримання вимог законності є важливою умовою реалізації цих норм, їх фактичного втілення в життя, а правопорядок – це вже досягнутий результат реалізації норм права і законності, який є правовою основою, певним суспільним режимом [73].

Окрім того, Національне агентство з питань запобігання корупції розробило Методичні рекомендації щодо проведення Національним агентством з питань запобігання корупції антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів та Методологію проведення Національним агентством з питань запобігання корупції антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, затвердженні рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 29 грудня 2018 р. № 3223 «Про забезпечення реалізації Національним агентством з питань запобігання корупції повноважень щодо проведення

антикорупційної експертизи» [217]. Слід зауважити, що Національне агентство з питань запобігання корупції досить фундаментально підійшло до реалізації покладених на нього повноважень щодо проведення його фахівцями антикорупційної експертизи.

Комітетом Верховної Ради України, до предмета відання якого належить питання боротьби з корупцією, проводиться антикорупційна експертиза проєктів нормативно-правових актів, внесених на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України [101, с. 43]. Однак, що стосується громадської антикорупційної експертизи, то для здійснення останньої відсутні нормативно закріплені вимоги та рекомендації, а отже підходи та етапи проведення такої експертизи є недосконалими, на власний розсуд кожного, хто вирішить провести антикорупційну експертизу, а якість висновків за результатами здійснення антикорупційної експертизи є сумнівною. У цьому питанні гендерно-правова експертиза та антикорупційна мають однакові помилки законодавця, хоча антикорупційна експертиза та Порядок її проведення були затверджені раніше ніж Порядок проведення гендерно-правової експертизи, а отже врахувати певні нормативні недоліки та виправити їх відповідний органе влади повинен був.

Слід підтримати позицію В. Лазарєва про те, що необхідно деталізувати принцип компетентності, оскільки органи публічної влади регулюють суспільні відносини шляхом прийняття нормативно-правових актів, вони мають прийматися компетентним спеціалістом. Таким чином, вимоги до їх знань, професіоналізму підвищуються, мають бути кваліфікуючими для цих людей (досвід у сфері нормотворчої діяльності). Саме ці обставини мають екстраполюватися і розвивати принцип компетентності, який, деталізуючи всі ці моменти, сприяє реалізації в практичній площині принципу правової визначеності [136, с. 40]. Залишається відкритим питання, кого саме вважати фахівцем з питань гендерної

рівності у питаннях проведення гендерно-правової експертизи – правників, педагогів, соціологів та яким чином перевірити експертність певного фахівця.

Цифрова експертиза проекту нормативного акта для національного законодавства є нововведенням, що було запроваджено Постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 56 «Деякі питання цифрового розвитку».

Відповідно до підпункту «д» п. 9 Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади, разом з нормативно-правовим актом до органу державної реєстрації подається висновок Мінцифри про проведення цифрової експертизи, якщо проект нормативно-правового акта стосується питань інформатизації, електронного урядування, формування і використання національних електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційного суспільства, електронної демократії, надання адміністративних послуг або цифрового розвитку [228]. Мінцифри відповідно до покладених на нього завдань проводить цифрову експертизу та готує відповідні висновки до проектів відповідних актів Кабінету Міністрів України, міністерств та інших органів виконавчої влади та затверджує форму висновку за результатами проведення цифрової експертизи проекту акту [207]. Слід відзначити, що наразі такі повноваження щодо проведення цифрової експертизи є тільки у відповідного Міністерства.

Мінцифри проводить цифрову експертизу проекту акта Кабінету Міністрів з метою виявлення у ньому положень, що не узгоджуються із засадами реалізації органами виконавчої влади принципів державної політики цифрового розвитку, зокрема перешкоджають створенню сучасних електронних форм взаємодії та доступності для громадян і суб'єктів господарювання переваг і можливостей цифрових технологій. Результати цифрової експертизи проекту акта Кабінету Міністрів Мінцифри відображає у

висновку за встановленою ним формою [230]. Реформування чинного національного законодавства та впровадження цифрової експертизи є позитивним кроком для України, який характеризує її перед міжнародною та європейською спільнотою як сильну та конкурентоспроможну державу.

Загальною проблемою досліджених автором видів експертиз є відсутність вимог саме до експертів, які повинні здійснювати такі експертизи. Наразі не існує спеціальних вимог до кваліфікації експерта, освіти, сертифікації, підвищення кваліфікації, спеціальних знань для експертів; не визначені права, обов'язки, гарантії та відповідальність експертів. Усе зводиться до того, що експертами, які проводять такі види експертиз є службовці, які проводять вищевказані експертизи одночасно з виконанням інших посадових обов'язків, що в свою чергу знижує якість таких експертиз.

Неможливо не погодитися, що неодмінною умовою проведення експертизи визнається дотримання певних правил та процедур. Така діяльність відзначається складністю та відповідальністю. Ефективність експертизи досягається лише за наявності регламентації даного виду діяльності, наданні їй необхідного юридичного статусу. Саме тому під експертизою доцільно розуміти правовий інститут з точки зору загальної теорії права [197, с. 30]. Як самостійний вид експертного аналізу гендерна експертиза вимагає спеціальних знань, кваліфікації й досвіду в проведенні соціально-правового, соціально-економічного та соціально-політичного аналізу. Навички застосування гендерного аналізу вимагають професійного володіння як мінімум чотирма сучасними дисциплінами, такими як гендерна економіка, феміністська юриспруденція, гендерна політика, гендерна лінгвістика [74, с. 9]. Якісне здійснення гендерно-правової експертизи, саме експертами, зумовлено необхідністю підвищення якісного рівня національної законодавчої бази та нормативно-правових актів, які підлягають державній реєстрації. Метою такої експертизи є

забезпечення ефективності прийнятих законів та нормативно-правових актів та стимулювання суспільства до дотримання рівних прав, обов'язків та можливостей чоловіків та жінок.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити наступне.

1. Гендерно-правову експертизу можна розглядати як правовий інститут; як інструмент забезпечення гендерної рівності. Гендерно-правову експертизу розглядають з точки зору: аналізу; способу, прийому чи правила; діяльності; знання та ін. Досвід різних країн щодо здійснення гендерно-правової експертизи свідчить термін «гендерно-правова експертиза» практично у кожній державі називається по-різному – «оцінка гендерного впливу», «гендерний прогноз впливу», «гендерний тест», «гендерний аудит», «гендерний аналіз» («гендерно-орієнтований аналіз»), «гендерна експертиза», «комплексний гендерний підхід» та ін. Проте, переважно зміст цих понять є тотожним. Таким чином, у цьому контексті можна говорити про наявність низки тотожних явищ, відмінністю яких є лише наявність еквівалентних назв.

2. Правова експертиза проєктів нормативно-правових актів є ключовою експертизою в процесі нормотворення та державної реєстрації нормативно-правових актів. Гендерно-правова та антидискримінаційна експертизи є обов'язковими складовими правової експертизи проєктів нормативно-правових актів, без здійснення яких неможливо провести повний аналіз проєкту нормативно-правового акта та зробити якісний висновок про доцільність такого акта та його вплив на права людини та громадянина в цілому. Загальною проблемою досліджених видів (антидискримінаційної, гендерної та ін.) експертиз є відсутність вимог саме до експертів, які повинні здійснювати такі експертизи.

3. Плюралізм визначень поняття «гендерно-правова експертиза» у юридичній науці демонструє неоднозначне розуміння змісту останньої. Гендерно-правова експертиза – це

аналіз чинних нормативно-правових актів, або їх проєктів з метою виявлення дискримінаційних положень за ознакою статі. Ознаками гендерно-правової експертизи є: правова регламентованість; наявність суб'єкта та об'єкта експертизи; метою є дотримання рівних прав та свобод людини та громадянина незалежно від статі та ліквідація гендерної дискримінації; має процесуальну основу; результатом є об'єктивна інформація щодо виявлення наявності або відсутності прямої чи прихованої (непрямої) дискримінації за ознаками статі, різних стереотипів у поведінці людей, які можуть дискримінувати певні групи людей або дискредитувати сам Закон; оформлення результатів у спеціальному документі – висновку.

4. Об'єктом гендерно-правової експертизи є чинні нормативно-правові акти, проєкти нормативно-правових актів. Об'єкт державної та громадської експертизи частково збігається. Метою гендерно-правової експертизи є забезпечення прав та свобод жінок і чоловіків при розробці та прийнятті проєктів нормативно-правових актів. Завданнями гендерно-правової експертизи є: виявлення у чинних нормативно-правових актах чи в їх проєктах норм права, що сприяють/можуть сприяти вчиненню різними суб'єктами права дискримінації за ознакою статі; здійснення оцінки наслідків прийняття проєкту нормативно-правового акта, який потенційно може сприяти дискримінації; розробка експертних пропозицій/рекомендацій до чинних нормативно-правових актів чи їх проєктів щодо норм права, які сприяють/можуть сприяти вчиненню різними суб'єктами права дискримінації за ознакою статі.

5. Класифіковано види гендерно-правової експертизи за наступними критеріями: а) за етапами проведення (в контексті суб'єктів проведення): попередня гендерно-правова експертиза, первинна гендерно-правова експертиза та гендерно-правова експертиза чинних законодавчих актів; б) за правовими наслідками експертизи: обов'язкова та добровільна; в) за кількісною характеристикою суб'єктного складу: одноособова та колегіальна.

6. Запропоновано внести зміни: до п. 4 Постанови Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи» виклавши його в новій редакції: «Фізичні, юридичні особи та громадські об'єднання під час проведення громадської гендерно-правової експертизи проєктів нормативно-правових актів повинні керуватися висновком про проведення гендерно-правової експертизи проєкту нормативно-правового акта за формою згідно з додатком 2 до Порядку, затвердженого цією постановою»; до постанови Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи», додавши статтю щодо освітніх та кваліфікаційних вимог до експертів, які здійснюють гендерно-правову експертизу. Доповнити розділ I Порядку проведення гендерно-правової експертизи, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи» п. 5 наступного змісту: «Для проведення гендерно-правової експертизи проєктів нормативно-правових актів розробник, орган державної реєстрації та Мін'юст може залучати в установленому порядку фахівців державних органів, підприємств, установ, організацій, а також представників наукових установ, громадських об'єднань та міжнародних організацій (за згодою)».

1.2. Гендерно-правова експертиза як об'єкт наукових досліджень

Наука завжди знаходила відповіді на найскладніші питання, зокрема і як забезпечити баланс у гендерно розрізненому світі. Пошук методів забезпечення гендерного паритету здійснюють науковці правники, психологи, соціологи, педагоги, політологи. Результатом наукових пошуків стало і обґрунтування гендерної експертизи як методу забезпечення гендерної рівності і засобу забезпечення якості законодавства.

Для глибокого осмислення гендерно-правової експертизи слід детально проаналізувати наукові дослідження, присвячені гендерно-правовій експертизі.

У ХХІ ст. однією з головних ознак розвитку суспільства є ліквідація різних форм дискримінації, подолання гендерної нерівності. Разом із тим в Україні та інших державах продовжує існувати гендерний дисбаланс у кожній сфері життя. Відсутність гендерної рівності зумовлює появу деструктивних процесів у суспільстві, утворює перепони на шляху до соціальної єдності та призупиняє сталий людський розвиток. Тому забезпечення рівності жінок і чоловіків є одним із головних питань становлення Української держави [53, с. 281-282]. Трансформація правової системи України в умовах активних політичних, соціальних, економічних перетворень супроводжується зміною національного законодавства, що мало б стосуватися й гендерно-правової експертизи та практики її застосування.

Проте аналіз національного законодавства, дослідницьких джерел, практичної складової реалізації гендерно-правової експертизи свідчить про наявні кроки у цьому напрямі, однак існує необхідність у посиленні у цьому напрямі, що ефективно впливатиме на стан забезпечення паритетної демократії та посиленню міжнародно-правових зв'язків.

В основу дослідження гендерно-правової експертизи покладено роботи з таких основних напрямів як: дослідження з питань гендерної рівності; та дослідження з питань експертизи.

У теоретико-методологічному плані гендерні дослідження в сучасній науковій практиці є окремою галуззю наукового знання, що динамічно розвивається. Її відмінні риси виражаються в орієнтаціях на впровадження гендерної методології в просвітництво та навчання, в розвитку гендерної експертизи законодавства, обґрунтуванні і розробці стратегій розвитку соціальної активності жінок, подоланні дискримінації за статевою ознакою. Окрім

теоретико-методологічних пошуків, гендерні дослідження пов'язані з пошуком дієвих відповідей на актуальні виклики соціальної практики [258, с. 62; 57, с. 56]. Гендерні дослідження – це дослідження формування, відтворення і репрезентації статі в її соціальних вимірах. Як самостійна галузь наукових та освітніх інтересів гендерні студії є збірним поняттям для сучасних гуманітарних теорій – економічних, соціальних, політичних, лінгвістичних та інших – в яких інтерпретуються взаємовідносини між статями [299, с. 52]. За останнє десятиліття ХХ ст. і початку ХХІ ст. у всій світовій науці стає все більш очевидним, що гендерна складова, яка існувала і усвідомлювалася раніше у вигляді вторинного параметру традиційних соціальних розгалужень і вимірів, нині претендує на статус виміру найголовнішого і фундаментального. У зв'язку з цим будь-який дослідницький і педагогічний вимір ставить перед сучасними вченими непросте завдання вибору із численних якщо не традицій, то способів і моделей теоретизування, щоб аргументувати свої концепції в межах якої теорії вони будуються, на яких кількісних і якісних методах базуються, характеризуючи методологічний плюралізм, акцентуючи додатковість підходів у реалізації пізнавальних завдань гуманітарних досліджень [29, с. 39]. Наука повинна мати практичне значення, в сучасному світі наукові дослідження не можуть бути відірваними від реальних потреб суспільства і держави.

Невід'ємною складовою цілісного механізму регулювання гендерних відносин є налагодження зв'язку між дослідниками та політиками і урядовцями. Дослідники результати своєї праці презентують аудиторії, яку можна поділити на кілька типів: академічна аудиторія, неакадемічна аудиторія, специфічна аудиторія та політики. Студенти є цільовою аудиторією, з якою обговорюють результати досліджень, адже освіта – ключова

сфера, що ефективно впливає на стан гендерних відносин у суспільстві [153, с. 27]. До того ж, гендерні дослідження перш за все важливі для органів публічної влади.

Україна реформує державні структури і включилась у вирішення гендерних проблем. Національний досвід потребує наукового аналізу та перетворення існуючих механізмів на сучасний механізм гендерного забезпечення рівних прав і можливостей. Ідеї рівноправності найширше можуть бути втілені за допомогою державного механізму, за умови, що сама рівноправність стає змістом державної політики і реалізується через створені для цього структури [276, с. 189]. Основою імплементації систематизованих знань про гендер у діяльність державного апарату – першочерговий етап удосконалення державної політики гендерної рівності.

Логічним спочатку буде навести роботи з проблематики гендерної рівності. Так, до робіт, що безпосередньо присвячено питанню гендерної рівності є дослідження С. Аністратенко «Трансформація гендерних норм та практик у сучасному іудаїзмі» (2008 р.), І. Грицай «Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект» (2018 р.), Т. Ганзицької «Принципи права в механізмі забезпечення гендерної рівності в Україні» (2013 р.), Ю. Гончарової «Роль та місце принципу гендерної рівності в сучасному міжнародному праві» (2017 р.), О. Дашковської «Правове становище жінки в аспекті гендерної рівності: загальнотеоретичний аналіз» (2008 р.), Д. Дандекар «Соціокультурні та гендерні виміри політичного лідерства (філософсько-антропологічний аналіз)» (2021 р.), Т. Деметрадзе «Конституційний принцип рівності прав жінки і чоловіка: поняття, зміст, механізм його реалізації та захисту» (2015 р.), М. Крочук «Філософсько-правовий вимір гендерної рівності» (2014 р.), Н. Кушнір «Теоретичні засади реалізації гендерної рівності у трудовому праві України» (2020 р.), К. Левченко

«Національний механізм формування та впровадження гендерної політики в Україні: історико-правовий огляд» (2003 р.), Г. Мельник, М. Скорик «Гендерні перетворення в Україні» (2007 р.), Г. Миронова «Міжнародно-правове регулювання праці жінок» (2008 р.), О. Пархоменко «Гендерні стереотипи як інструментальна основа маніпулювання в сімейному судочинстві України: соціологічний аспект» (2019 р.), О. Рубан «Трансформація гендерних ролей в бутті сучасної людини» (2019 р.), О. Саєнко «Конституційно-правове забезпечення реалізації принципу гендерної рівності в Україні у світлі зарубіжного досвіду» (2020 р.), О. Кочемировської, Г. Христової «Позитивні дії в механізмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: міжнародний досвід та українські перспективи» (2010 р.), Є. Ярошенко «Формування та реалізація державної політики з гендерної паритетності у сфері публічного управління» (2020 р.) та ін. [47; 56; 61; 71; 72; 78; 129; 134; 160; 202; 250; 254; 296; 314]. Важливо зауважити, що питання гендерної рівності має широкий міждисциплінарний підхід. Дослідження у цій сфері представлені різними науковими напрямками – філософія, соціологія, юриспруденція, історія, наука державного управління, педагогіка, культурологія тощо.

Необхідність забезпечити гендерну рівність вимагає наявності низки інструментів, серед яких – гендерно-правова експертиза.

Експертиза є широко розповсюдженим явищем на рівні держави та все частіше виступає інструментом для суспільства у напрямі впливу на діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Економічні аспекти експертизи досліджували Г. Гавриш «Формування ринку послуг економічної експертизи в Україні» (2014 р.) [45], Ж. Зосимова «Експертиза зовнішньоекономічної діяльності підприємства» (2014 р.) [100], І. Перезовова «Теоретичні та організаційні засади економічної експертизи в

управлінні підприємствами» (2014 р.) [204], О. Шушко «Забезпечення економічної безпеки національної економіки шляхом економічної експертизи» (2019 р.) [308]. Гендерна дискримінація завдає деструктивного впливу на економічну безпеку людини, організації, суспільства та держави в цілому. Дослідження гендерної рівності з точки зору економіки зосереджуються на питаннях менеджменту в організаціях, ефективності людських ресурсів, оплати праці, доступу до економічних благ тощо.

Управлінські аспекти експертизи розглядав С. Чернов у роботі «Комплексна експертиза як складова державного механізму управління регіональним розвитком» (2019 р.) [300], філософські – Л. Майданевич «Релігієзнавча експертиза: сутність та особливості проведення» (2015 р.) [150], культурологічні – С. Шман «Культурологічні аспекти державної експертизи культурних цінностей в сучасній Україні» (2013 р.) [306]. Ця технологія настільки багатоаспектна та багатofункціональна, що присутня у дослідженнях різноманітних галузей.

Питання екологічної експертизи досліджували М. Аптекарь, В. Косенко «Екологічна експертиза» (2011 р.) [25], А. Бобровський «Екологічна оцінка та екологічна експертиза» (2015 р.) [35], С. Рижков, О. Гіржева, Н. Магась «Екологічна експертиза та оцінка впливу на навколишнє природне середовище» (2013 р.) [245]. Окрім того експертиза виступає об'єктом дослідження у сфері лінгвістики, психології, інформаційних технологій, педагогіки та багатьох інших сферах.

Що стосується юридичного напрямку, то важливо відзначити, що експертиза як механізм впливу на те чи інше явище, або той чи інший процес виступала об'єктом пізнання у дослідженнях різного рівня. Зокрема, у межах дисертаційних чи монографічних досліджень з права експертиза розглядалась у роботі В. Галагана, О. Козак «Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України» (2015 р.)

[46], О. Дуфенюк – «Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження» (2018 р.) [84], С. Євдокіменко – «Теорія і практика судово-економічної експертизи» (2016 р.) [88], Г. Карпенко – «Експертиза в митній справі: організаційно-правовий аспект» (2007 р.) [106], А. Кеберник – «Наукова експертиза в адміністративно-юрисдикційній діяльності: питання теорії та практики» (2014 р.) [107], І. Козак, Б. Антоніною, С. Токарською – «Юридична експертиза конфлікту у судовому процесі» (2020 р.) [110], Т. Коломоєць, А. Кеберник – «Експертиза в адміністративно-юрисдикційній діяльності: актуальні питання теорії та практики» (2014 р.) [114], М. Костицький, М. Луцький – «Судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі» (2011 р.) [125], О. Кравченко – «Цивільно-правове регулювання експертизи у сфері інтелектуальної власності» (2003 р.) [127], Т. Кравчук – «Використання спеціальних знань у формі судової експертизи в адміністративному судочинстві України» (2017 р.) [128], С. Лаптою – «Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів» (2006 р.) [137], К. Легких – «Загальнонаукові та процесуальні питання проведення судової правової експертизи в судочинстві України» (2009 р.) [144], Ю. Лоза – «Експертиза в адміністративному судочинстві України» (2011 р.) [146], Г. Лузанова – «Юридико-психологічні засади призначення та проведення судово-психологічних експертиз у кримінальному провадженні» (2015 р.) [147], І. Петровою – «Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів» (2012 р.) [206], О. Ринкова – «Судово-екологічна експертиза в судочинстві України» (2013 р.) [247], Л. Романенко – «Експертиза в адміністративному процесі» (2013 р.) [248], С. Стратонов – «Теоретичні та методичні основи експертизи встановлення давності документу» (2020 р.) [282], О. Шульга – «Судово-

мистецтвознавча експертиза у кримінальному судочинстві України» (2020 р.) [307], М. Щербаковський – «Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні» (2015 р.) [309] та ін.

Для дослідження гендерно-правової експертизи важливим є такий напрям як правова експертиза. Окремим напрямом правової експертизи є експертиза нормативно-правових актів, що має безпосередній зв'язок з гендерно-правовою експертизою. Проблематику експертизи нормативно-правових актів вивчали С. Зелінський у роботі «Організаційно-правовий механізм експертизи нормативних актів в системі публічного управління» (2013 р.) [98], О. Мінкова «Експертне забезпечення правотворчості в Україні: теоретико-правова характеристика» (2016 р.) [172-174], Г. Рибікова «Правова експертиза нормативно-правових актів в Україні» [244], Ю. Орлов «Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів: науково-методичне забезпечення» (2010 р.) [198] та ін.

О. Мінкова наголосила, що у сучасних умовах практично у всіх сферах суспільних відносин суттєво зростає роль експертних досліджень. Виняткове значення експертне знання має у галузі нормативного проектування, де прийняті рішення мають неабиякий вплив на функціонування державних та недержавних інституцій, реалізацію прав і обов'язків громадян, захист загально визнаних цінностей і пріоритетів. У зв'язку з цим правотворчість не може бути ефективною без систематичної діяльності уповноважених суб'єктів з оціночно-аналітичного та оперативно-прогностичного опрацювання проектів нормативно-правових актів з метою виявлення у них дефектів і помилок технічного й змістовного характеру та формулювання обґрунтованих висновків і рекомендацій щодо їх усунення. Характерними особливостями експертизи проектів нормативно-правових актів є те, що вона являє собою особливий тип прикладного

дослідження; є різновидом оціночної діяльності; здійснюється носіями спеціального знання; вимагає застосування науково обґрунтованої методики; передбачає формулювання висновків в окремому документі; експертні висновки мають не ретроспективне, а перспективне спрямування. Дані властивості відрізняють експертизу, що використовується у правотворчості, від криміналістичних, інженерно-технічних та інших експертиз, а також від репрезентативного опитування, рецензування, консультування, погодження, моніторингу [172-174].

Окрему увагу заслуговують матеріали щодо експертизи, відображені в підручних, навчальних посібниках та інших навчальних матеріалах: С. Бойченко, В. Бояров, Т. Будко, Т. Варфоломеева, В. Гончаренко, В. Гончаренко, І. Гора «Експертизи у судочинстві України» (2015 р.) [86], О. Ключев, О. Угровецький, Е. Сімакова-Єфремян, І. Петрова, Є. Попович, О. Снігерьев, С. Гаспарян «Судові експертизи в адміністративному провадженні» (2021 р.) [283], Н. Гресь, К. Недоступ «Організаційно-процесуальні основи судово-економічної експертизи» (2020 р.) [59], Т. Фулей, Л. Лукас, Л. Сайц «Використання методики вирішення проблем для розробки та експертизи проектів нормативно-правових актів» (2013 р.) [295], Р. Шаповалов «Правове забезпечення проведення судово-економічних експертиз» (2021 р.) [303], навчальний посібник за загальною редакцією О. Рувіна «Судові експертизи в процесуальному праві України» (2019 р.) [284], Н. Нестор, О. Баулін, О. Жеребко, А. Камінський, В. Колонюк, А. Полтавський, К. Проскура, О. Садченко, А. Старушкевич, Є. Тимко, О. Юдіна, А. Юхименко «Судові експертизи в процесуальному праві України» (2021 р.) [284], Л. Гула, О. Гумін «Організаційні основи проведення окремих видів судових експертиз» (2018 р.) [66], Р. Комісарчук «Судові експертизи при розслідуванні злочинів у сфері економіки»

(2017 р.) [115], Л. Дікань, В. Понікаров, О. Кожушко «Судово-економічна експертиза» (2014 р.) [81], О. Землянська «Судово-психологічна експертиза» (2012 р.) [99].

Окрім цього вагомий вклад у розвиток теорії експертизи та судової експертизи зокрема здійснено у виданні у 20-ти томному виданні «Велика українська юридична енциклопедія», а саме «Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія» [40], Н. Клименко, В. Бахін, Т. Будко, П. Цимбал «Енциклопедія судової експертизи» (2013 р.) [87].

Щодо громадської експертизи, то вона виступає важливим ресурсом для самих органів державної влади, які отримують зовнішній аудит своєї діяльності і реальні рекомендації щодо очікувань громадських груп, пріоритетів політики, бажаних заходів з їх реалізації тощо [272, с. 41]. Активізація дослідження різних аспектів громадської експертизи починається з 2010 р. Так, А. Балацька О. Сушко, Т. Шевченко «Громадська експертиза: теоретичні та практичні аспекти» (2011 р.) [26], М. Лациба, О. Хмара, О. Орловський «Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади: крок за кроком» (2010 р.) [138], О. Літвінов, О. Тинкован, Н. Літвінова, І. Шумік, О. Андреев «Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади в Україні: організація та проведення» (2010 р.) [63], І. Хожило, О. Літвінов, О. Тинкован, Н. Літвінова, І. Шумік «Сприяння організації та проведенню громадської експертизи: організаційно-правовий аспект» (2011 р.) [277], В. Купрій, Л. Паливода «Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади» (2011 р.) [131] та ін. Питання громадської експертизи у дисертаційному дослідженні вивчала Е. Позняк «Правові аспекти здійснення громадської екологічної експертизи в Україні» (2005 р.) [212] та ін.

Різні аспекти державної та громадської експертизи в межах більш широких досліджень вивчали Л. Наливайко, О. Савченко «Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю

органів державної влади» (2017 р.) [178; 252], І. Грицай «Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект» (2018 р.) [61], С. Вітвіцький «Контроль як гарантія законності діяльності публічної адміністрації» (2016 р.) [42] та ін.

Л. Наливайко, О. Савченко справедливо наголошують, що протягом багатьох десятиліть в Україні прогресує проблема невдоволення громадськості процесом управління державними справами. Хоча вітчизняне громадянське суспільство знаходиться лише на початковому етапі становлення, активно набувають популярності нові форми громадського контролю, зокрема громадська експертиза, дослідження якої актуалізується тим, що в Україні майже не здійснено ґрунтовного аналізу її змісту та не розроблено практичних рекомендацій щодо її проведення. Розкрити сутність громадської експертизи неможливо без визначення таких її характерних особливостей, як мета, предмет, завдання, методи, принципи експертної діяльності. Зазвичай виділяють три завдання громадської експертизи: виявлення положень нормативно-правових актів і проектів нормативно-правових актів, що не відповідають інтересам особи, суспільства, держави; оцінка соціальних, економічних та інших наслідків прийнятих рішень суб'єктів владних повноважень або проектів нормативно-правових актів, а також їх реалізації; розробка експертних пропозицій та рекомендацій. Необхідним є закріплення принципів громадської експертної діяльності у законі, що дасть змогу: гарантувати її законність та незалежність; підвищити ефективність громадської експертизи; не допустити взаємного порушення прав інституту громадянського суспільства та органу влади [178, с. 110].

І. Грицай наголосила, що суттєвою перешкодою на шляху успішного встановлення принципів гендерної рівності є низька якість гендерно-правової експертизи законодавчих актів, як тих, які вже були прийняті і діють, так і тих, що перебувають на стадії розробки, через що недоліки законопроектів і діючих актів

законодавства не завжди усуваються, що створює безліч проблем для громадян України через порушення балансу рівності у реалізації прав та можливостей чоловіків та жінок. Істотно підвищити якість законопроектів, проаналізувати можливі наслідки впливу законів і знайти в них недоліки до моменту прийняття Верховною Радою України остаточного рішення дозволить своєчасна, ретельна і професійна правова експертиза, невід'ємною частиною якої є власне гендерно-правова експертиза. Ключовою проблемою є удосконалення механізму (процедури) здійснення гендерно-правової експертизи, а саме її етапів. Першочерговими (важливішими) завданнями є визначення законодавчого підґрунтя гендерно-правової експертизи в Україні, враховуючи наведені інтерпретації поняття гендерно-правової експертизи висунути її власну дефініцію, аналіз підходів вітчизняних та зарубіжних науковців до вирішення зазначеної проблеми, щодо удосконалення механізму здійснення гендерно-правової експертизи, надати свої рекомендації з удосконалення процедури здійснення гендерно-правової експертизи шляхом визначення її чітких етапів, які відрізняються від тих, що запропоновані науковцями та закріплені в Методичних рекомендаціях щодо проведення гендерно-правових експертиз. Уже понад 10 років фахівцями Міністерства юстиції України здійснюється гендерно-правова експертиза, однак за цей час удосконалення механізму здійснення останньої на законодавчому рівні не проводилось, що є підтвердженням низької розробки законодавства у цій сфері [61, с. 281-282].

Таким чином, забезпечення ефективності гендерно-правової експертизи вимагає введення і наявності комплексу заходів нормативно-правового та організаційно характеру:

- створення нових та вдосконалення чинних нормативно-правових актів з регулювання гендерно-правової експертизи;
- удосконалення методики проведення гендерно-правових досліджень чинних нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів;

- підвищення якості експертних оцінок чинних нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів, що передбачає створення ефективної підготовки і атестації експертів;
- посилення юридичної відповідальності представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування за невиконання покладених на них обов'язків щодо гендерно-правової експертизи;
- посилення застосування в експертній діяльності інформаційно-комунікаційних технологій та ін.

Ці заходи дозволять посилити ефективність гендерно-правової експертизи в Україні.

Питання гендерної експертизи досліджували М. Буроменський, Т. Мельник «Міжнародне право. Гендерна експертиза» (2001 р.) [37, с. 33], Т. Мельник «Гендерна експертиза українського законодавства» (2001 р.), «Гендерна експертиза українського законодавства: сутність, необхідність та методологічні основи» (2001 р.) [52], І. Котюк, О. Костенко «Кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство України: Гендерна експертиза» (2004 р.) [126], З. Ромовська «Сімейне законодавство України: гендерна експертиза» (2001 р.) [249], Н. Чухим «Гендерна експертиза нормативних курсів та навчальних програм соціально-гуманітарного циклу» (2001 р.) [51] та ін.

Кожна країна унікальна і в кожній – свій шлях, але для уникнення небажаних помилок варто ознайомитися із наявним світовим досвідом у цій сфері. Наразі метою цього дослідження, здійсненого командою національних консультанток із гендерного аналізу та антидискримінації у межах проєкту, було вивчення інструментів і практик різних країн світу, рекомендацій міжнародних організацій у сфері проведення гендерного аналізу чинного законодавства та проєктів НПА, державних політик і відповідних проєктів та розробка пропозицій із удосконалення

законодавства України в зазначеній сфері. Предмет дослідження – правові норми, методики та процедури зарубіжних країн і міжнародних організацій, які передбачають здійснення гендерного аналізу нормативно-правових актів [69].

Із метою виявлення найкращих практик, було зібрано та проаналізовано майже 40 документів із різних країн, пов'язаних із гендерним аналізом правових норм, 8 чек-листів, які найбільше підходять для аналізу законодавства, та понад 100 конкретних запитань, які можуть ставитися у чек-листах. Станом на листопад 2016 р. в 123 країнах існував 151 парламентський орган, який займається питаннями гендерної рівності. Серед таких органів – парламентські комітети, жіночі парламентські фракції, спеціальні відділи, які займаються питаннями гендерної рівності, а також аналітичні служби. Створення та існування таких органів відповідає міжнародним зобов'язанням держав в рамках ООН. Так, відповідно до Доповіді Спеціального Комітету Повного Складу 23-ої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї, країни на національному рівні повинні забезпечити недискримінаційне та гендерно-чутливе законодавство, шляхом перегляду, бажано до 2005 р., існуючих норм з метою усунення дискримінаційних положень та прогалин у сфері захисту жінок і дівчат від дискримінації за ознакою статі [17; 69].

Правовий моніторинг необхідний для реалізації принципу верховенства права, підвищення якості прийнятих політико-правових рішень і транспарентності правотворчої діяльності, зниження рівня суперечливості законодавства, досягнення стабільності правової політики, підвищення рівня правосвідомості та правової культури населення, впорядкування діяльності у сфері законотворчості, забезпечення єдиного правового простору держави й підвищення ефективності правозастосовної практики. За допомогою правового моніторингу можна вирішити головне завдання, яке полягає в оцінюванні якості та ефективності НПА,

прогнозуванні правового регулювання суспільних відносин, визначенні конкретних правових, організаційних, інституційних та інших заходів для його забезпечення. Повномасштабне справджування зазначеної функції створює необхідне становище для реалізації ще й інших функцій правового моніторингу, які забезпечують його вплив на механізм правового регулювання суспільних відносин [196, с. 25]. Проблематику правового моніторингу вивчали Ю. Бахтіна «Правовий моніторинг як функція державного управління» (2019 р.), С. Буткевич «Адміністративно-правовий статус державного комітету фінансового моніторингу України» (2009 р.), Ю. Градова «Інститут правового моніторингу як засіб оптимізації національної системи законодавства: конституційно-правовий аспект» (2012 р.), Д. Кіріка «Правові та організаційні засади фінансового моніторингу у сфері страхової діяльності в Україні» (2011 р.), І. Онищук «Правовий моніторинг: проблеми методології, теорії та практики» (2017), «Правовий моніторинг: теоретичні та прикладні засади» (2018 р.), Є. Павліченко «Адміністративно-правові засади фінансового моніторингу» (2009 р.), Ю. Старовойтова «Кримінально-правова протидія порушенням законодавства України про фінансовий моніторинг» (2009 р.), С. Шарапова «Правове забезпечення екологічного моніторингу в Україні» (2002 р.) [28; 38; 58; 109; 195; 196; 200; 279; 304].

Ще одним аспектом, що негативно впливає на всі сфери життєдіяльності у будь-якій державі є корупція. Враховуючи це, корупційні діяння стримують (як правило, має непрямий вплив) розвиток інститут гендерно-правової експертизи.

Корупція в сучасній Україні визнана однією з основних перепон реформування системи державного управління на засадах публічності, верховенства права, реального, а не номінального розподілу влади в державі, а також формування громадянського суспільства, створення сприятливих умов для розвитку економіки і соціального капіталу. Це актуалізує

необхідність інтенсифікації зменшення впливу інституційних чинників, що продовжують підживлювати та відтворювати корупційні практики в країні. Вони, зокрема включають: широкі повноваження державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, народних депутатів та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави; недостатня прозорість процесу надання послуг та прийняття рішень; недостатні силові заходи протидії корупції; відсутність матеріальних стимулів до сумлінного виконання державними службовцями своїх посадових обов'язків тощо. Усе це вимагає нагального реформування судової та правоохоронної системи, прокуратури, антикорупційної законодавчої бази відповідно до рекомендацій міжнародних організацій (ОЕСР, ГРЕКО, Венеціанської комісії та інших), сприяння свободі слова, формування незалежних засобів масової інформації, а також створення дієвих інструментів громадського контролю за діяльністю державних органів з боку інститутів громадянського суспільства [192; 199]. Проблематику антикорупційної експертизи досліджували О. Андрійко, В. Бакуменко, Ю. Битяк, В. Гарущак, І. Голосніченко, І. Дегтярьова, О. Дудко, Є. Додін, С. Ківалов, Р. Калюжний, Л. Кривенко, А. Крупник, О. Лазор, В. Малиновський, Н. Малишева, Т. Маматова, О. Машков, Л. Наливайко, Н. Нижник, О. Новіков, В. Опришко, М. Орзіх, В. Ортинський, І. Пахомов, О. Петришин, В. Пухонос, Н. Плахотнюк, О. Полінець, Л. Приходченко, П. Рабінович, А. Селіванов, М. Селівон, В. Сіренко, О. Сушинський, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін.

Нині в Україні використовується широкий спектр інструментів громадського контролю, проте переважно вони є неефективними, що пов'язано з недосконалістю правового регулювання та існуванням перепон у впровадженні громадських ініціатив, зокрема, громадської гендерно-правової експертизи. Саме цей напрям потребує особливої уваги з боку науковців. Більш детальну увагу цьому аспекту буде присвячено у підрозділі 2.3.

Отже, підводячи підсумки слід наголосити наступне.

1. Формування інституту гендерно-правової експертизи зумовлено потребою розвитку механізму забезпечення гендерної рівності в Україні. Активність наукових розробок з питань гендерно-правової експертизи припадає на початок 2000-х рр., що пов'язано, у тому числі, з підписанням Україною документів Пекінської конференції та долученням до Декларації тисячоліття ООН, спрямованої на встановлення гендерного паритету у різних державах світу. Цей період характеризується дослідженням зарубіжних практик та пошуком нових підходів до проведення гендерно-правової експертизи з урахуванням особливостей національної правової системи України, проте надалі комплексних фундаментальних теоретичних досліджень з питань гендерно-правової експертизи фактично не проводилося.

2. Як експертиза, так і гендер є складними явищами та виступають об'єктами досліджень у сфері філософії, соціології, психології, історії, культурології, політології, економіки, державного управління, юриспруденції, інформаційних технологій тощо. Авторські дослідження з вивчення гендерно-правової експертизи запропоновано розділити на такі групи. До першої групи досліджень віднесено роботи щодо вивчення: експертизи як соціального інституту та гендерної рівності – існування цих напрямів й стало основою для появи такого інституту як гендерно-правова експертиза; до другої групи робіт віднесено дослідження щодо гендерно-правової експертизи з позицій різних наукових напрямів у сфері права (теорія права, цивільне право, сімейне право, адміністративне право тощо); третю групу досліджень складають наукові праці, в яких розкрито проблематику громадської гендерно-правової експертизи. Як гендерно-правова експертиза, так і громадська гендерно-правова експертиза потребують подальшого ґрунтовного вивчення.

3. Аналіз наукових досліджень, міжнародної практики та національного досвіду дозволив систематизувати напрями, що потребують подальшого наукового супроводу з метою забезпечення ефективності гендерно-правової експертизи: створення нових та вдосконалення чинних нормативно-правових актів з регулювання гендерно-правової експертизи; удосконалення методики проведення гендерно-правових досліджень чинних нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів; підвищення якості експертних оцінок чинних нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів, що передбачає створення ефективної підготовки і атестації експертів; посилення юридичної відповідальності представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування за невиконання покладених на них обов'язків щодо гендерно-правової експертизи; посилення застосування в експертній діяльності інформаційно-комунікаційних технологій та ін. Ці заходи дозволять посилити ефективність гендерно-правової експертизи в Україні, а тому мають отримати подальший науковий супровід.

1.3. Методологія дослідження гендерно-правової експертизи

Актуальність методологічної проблематики для теоретико-правових та галузевих юридичних досліджень в Україні зростає з кожним роком, що пов'язано з демократизацією різних політико-правових процесів та необхідністю забезпечення їх якісною доктринальною основою. Нині важливим є визначити інструментальну роль того чи іншого пізнавального способу, у тому числі й щодо такого об'єкта дослідження, як гендерно-правова експертиза.

Не зважаючи на постійний високий інтерес до різних аспектів методології пізнання, сьогодні цей напрям входить до одного із найбільш актуальних питань фактично у всіх галузях знань.

Неупереджене висвітлення дійсності, закономірностей розвитку гендерно-правової експертизи та перспектив у цьому напрямі забезпечить можливе за допомогою методології пізнання.

Різні проблемні аспекти методології дослідження вивчали С. Алексєєв, С. Бобровник, І. Грицай, О. Зайчук, А. Заєць, С. Зархіна, Д. Єрмоленко, О. Калініченко, М. Кельман, Д. Керімов, М. Козюбра, В. Костицький, В. Копейчиков, Н. Крестовська, А. Кучук, В. Лемак, Л. Луць, С. Максимов, О. Мурашин, Л. Наливайко, В. Нерсисянц, Н. Оніщенко, М. Орзіх, Ю. Оборотов, Е. Оржинська, О. Петришин, Ю. Прадід, Н. Пархоменко, П. Рабінович, В. Сирих, В. Селіванов, М. Тарасов, В. Тимошенко, Р. Циппеліус, В. Шаповал, Д. Шигаль, О. Ющик, О. Ярмиш та ін.

Осмисленням методів наукового пізнання, розробкою його методології займались видатні вчені як минулого, так і теперішнього часу і, зокрема: Арістотель, Френсіс Бекон, Галілео Галілей, Ісак Ньютон, Готфрід Лейбніц, Михайло Ломоносов, Чарльз Дарвін, Дмитро Менделєєв, Іван Павлов, Альфред Ейнштейн, Нільс Бор, Юрій Дрогобич та інші. Ще в період античної культури з'явилися перші паростки методології отримання нових знань. Однак формування основних ідей методології науки почалося в епоху Відродження, чому значною мірою сприяли успіхи в природознавстві. У багатьох зарубіжних літературних джерелах поняття методології й методів дослідження не відокремлюються. На відміну від них, вітчизняні науковці методологію розглядають як систему поглядів про наукові методи пізнання і як систему наукових принципів, на підставі яких формується дослідження та проводиться вибір пізнавальних засобів, методів і способів дослідження [164, с. 54]. У сучасній правничій літературі методологія гендерних досліджень також знайшла наукову увагу.

Методологічні засади пізнання гендерної рівності та гендерної експертизи зокрема досліджували Г. Гахраманова, І. Грицай, Я. Журенко, О. Ільченко, К. Левченко, Н. Олійник, І. Парфанович,

А. Приходько, Е. Скиба, О. Соловей, А. Табанова, Л. Юда та ін. [50, с. 125; 92, с. 95; 103, с. 28; 139, с. 318; 140, с. 35; 141, с. 295; 194, с. 40; 201, с. 60; 215, с. 198; 271, с. 15; 275, с. 160; 287, с. 21; 310, с. 119]. Вказані автори здійснили вагомий вклад у формування методології дослідження гендерно-правової експертизи, проте швидкоплинність та активність розвитку знань у цій сфері потребують подальшого вивчення та формування цільного знання методології дослідження гендерно-правової експертизи.

Юридична наука стикається з новими проблемами, пов'язаними з розробкою як теоретичних, так і практичних механізмів реалізації прав людини та громадянина, тому існує необхідність у створенні відповідних науково-теоретичних основ для нормотворчої та правозастосовної діяльності, спрямованої на забезпечення безпеки людини, суспільства, держави та світу загалом, зокрема з точки зору розробки правильних методів, які можуть допомогти досягти цієї мети [243, с. 47]. Гендерно-правова експертиза один із ефективних механізмів забезпечення принципу рівності прав жінок та чоловіків.

Як справедливо наголошують науковці, методологія дослідження має бути його дороговказом, орієнтуючи на достовірний та обґрунтований результат. Саме тому методи абсолютної більшості галузей наукового знання за останній час претерпіли величезних змін, оскільки змінюються самі підходи до отримання даних, доведення їх прийнятності для дослідження, опрацювання тощо. Неабиякий внесок у зміну методологічних векторів зробив стрімкий розвиток інформаційних систем та комп'ютерних технологій [175, с. 27]. Утворення нових методологічних прийомів – це тривалий і складний процес, але він завжди якісно впливає на науковий пошук.

Для кожної епохи розвитку людства притаманний свій домінуючий світогляд як цілісна сукупність превалюючих уявлень про світ, роль у ньому людини, а також похідних від них

переконань, ідеалів, ціннісних орієнтацій пізнавальної та практичної діяльності людей [133, с. 45]. Методологія відображає певну точку зору на предметну сферу дослідження, що виражає весь процес досягнення наукового результату [291, с. 32]. Важливо відзначити, досягнення наукового результату, у тому числі у пізнанні гендерно-правової експертизи, потребує застосування належних способів та засобів дослідження.

Культурологи стверджують, що в суспільному сприйнятті відбувся «візуальний поворот» (visual turn) Для досліджень він означає перехід соціального-гуманітарного знання до вивчення «візуальності» – соціальної візуальності, медійної візуальності тощо, способів бачення буття [257, с. 215]. Отож, процес утворення нових методів відбувається постійно.

Методологія як сфера наукового знання має міждисциплінарний характер, їй належить особливе місце в системі наук. Як загальнонауковий феномен, структурно методологія охоплює низку компонентів, серед яких виокремлюють систему методів і вчення про них, певну світоглядну позицію дослідника та загальнотеоретичні принципи [288, с. 118]. Нині методологія виступає як окрема наукова дисципліна, яка вивчає технологію проведення наукових досліджень; опис й аналіз етапів досліджень та низку інших проблем і, зокрема, вона вивчає методи, засоби та способи, за допомогою яких набуваються, визначаються, будуються різні системи знань [164, с. 122]. Методологія пізнання державно-правових явищ використовується при дослідженні гендерних аспектів прав і свобод людини, гендерного паритету.

Наукове забезпечення державно-правових процесів щільно пов'язане з потребою посилення методологічного удосконалення юридичної науки [290, с. 40]. Методологічні основи науки завжди існують за межами неї і не виводяться із самого дослідження. Під методологічною основою наукового дослідження необхідно розуміти основні, вихідні положення, на яких воно базується

[240]. У науковій літературі серед багатьох інтерпретацій поняття «методологія» найбільш розповсюдженим є тлумачення, що методологія – це філософське вчення про методи пізнання та практику, або перетворення дійсності. Методологія покликана виконати дві основні функції: 1) отримання нового знання та подання його у вигляді понять, критеріїв, законів, теорій, гіпотез; 2) організація використання нових знань у практичній діяльності. Сенс методології – це внутрішня організація процесу пізнання, практичного перетворення об'єктивної реальності та забезпечення програм діяльності раціональною побудовою [166; 297, с. 189]. Завдяки методології кожне теоретичне питання матиме чітку структуру розкриття того чи іншого питання, що її стосується [24, с. 64]. Методологія будь-якої науки – вчення про принципи побудови, форми та засоби наукового пізнання [290, с. 41]. Методологія – вчення про структуру, логічну організацію, методи, засоби і форми діяльності дослідника у процесі пізнання ним досліджуваних явищ [108, с. 44]. Методологія як вчення про методи утворює певну систему, ієрархічними рівнями якої є загальна, спеціальна методологія і методика як їх конкретне застосування [42; 148; 289]. Неможливо переоцінити роль методології у пізнанні гендерно-правової експертизи. Використання логічно взаємопов'язаних складових методології надасть можливість розкрити її багатомірну структуру. Оскільки, як було з'ясовано інститут гендерно-правової експертизи виник на стику двох окремих елементів, а саме «експертиза» та «гендер», що є окремими та незалежними явищами. Тож, пізнання гендерно-правової експертизи не могло не охопити такі науки, як філософію, соціологію, психологію, історію, культурологію, політологію, економіку, науку державного управління, правознавство.

Теоретичною метою методології є встановлення наукової істинності знання, а практичною – підтвердження наукової істинності шляхом детермінації засобів, прийомів, способів для

верифікації отриманих результатів [188, с. 99]. Практична сторона методології надає можливість або підтвердити, або ж спростувати висновки наукового пізнання шляхом детермінації соціальної реальності у правову сферу, надання їй юридичної форми вираження та існування [142, с. 99]. Дослідження гендерно-правової експертизи потребує проведення комплексного аналізу різних наукових точок зору, враховуючи ретроспективу їх розвитку та взаємозалежність із різними політичними, соціальними, економічними, культурними процесами.

Методологія у широкому розумінні визначає місце науки у системі знань, відображає стан предмета у суспільному житті, роль, суспільне призначення науки та її предмета, сутність науки, її логіку як систему закономірностей науки, систему наукових категорій, методи та методики науки і практичної діяльності у предметних межах [234, с. 58]. В умовах розвитку правової держави та громадянського суспільства змістовне оновлення складових гендерно-правової експертизи відповідно до сучасних національних та міжнародних тенденцій є провідним завданням для науковців.

Таким чином, методологія дослідження гендерно-правової експертизи являє собою складну, цілісну систему. Методологія дослідження гендерно-правової експертизи – це логічно структурована та взаємопов'язана сукупність методологічних підходів, методів, принципів, парадигм, комплексне використання яких спрямовано на отримання достовірних результатів пізнання гендерно-правової експертизи. Методологія дослідження гендерно-правової експертизи включає такі рівні: загальнофілософські підходи, загальнонаукові (міждисциплінарні), спеціальні та власні методи правознавства.

Головною метою методології пізнання гендерно-правової експертизи є встановлення та розкриття значення методів, способів і прийомів, за допомогою визначаються і обґрунтовуються нові знання щодо гендерно-правової експертизи.

Історія правової науки свідчить, що найсприятливіші умови для її розвитку створює не моністичний підхід з однієї методологічної позиції, а їх плюралізм, який спирається на визнання не тільки можливості, а й доцільності багатьох шляхів до пізнання істини [96, с. 18]. У сучасних реаліях важливим завданням вчених є уникнення моністичного підходу та вирішення будь-яких теоретичних питань на засадах плюралізму.

В американській та європейській правовій науці правовий плюралізм став об'єктом пізнання у 60-70-х рр. ХХ ст. В українській юридичній науці ця проблематика стала вивчатися лише у 90-х рр. минулого століття. Сьогодні правовий плюралізм має значно більший охоп, адже окрім науки активно застосовуються і в юридичній сфері загалом [165]. Правовий плюралізм є методологічним підґрунтям комплексного пізнання гендерно-правової експертизи, що є складним явищем, адже її основою є такі компоненти як «експертиза» та «гендер». А як було визначено: як експертиза, так і гендер є складними явищами та виступають об'єктами досліджень у сфері філософії, соціології, психології, історії, культурології, політології, економіки, державного управління, юриспруденції, інформаційних технологій тощо.

Важливо наголосити, що не дивлячись на високий методологічний потенціал плюралізму, він не повинен перетворюватися на методологічний анархізм, методологічну нерозбірливість, сваволю [311, с. 618]. Так, гендерно-правова експертиза є предметом пізнання різних сфер науки, проте далеко не кожен науковець здатен ґрунтовно розібратись з питаннями щодо предмету, що стосуються інших галузей знань, що в результаті призводить до методологічно невірних висновків.

Вітчизняна юриспруденція має спиратися не тільки на методологію соціальної філософії і соціології, а й удосконалювати й розробляти на їх основі власні конкретно-методологічний і теоретичний фундаменти, які сприятимуть більш глибокому

пізнанню правової та державної дійсності, за допомогою розвитку нових пізнавальних засобів [256, с. 26]. Визначення ефективності проведення дослідження гендерно-правової експертизи можливе за допомогою об'єктивного обрання її інструментів пізнання; можливості перевірки достовірності отриманої інформації.

Методологія пізнання у сфері гендерно-правової експертизи створює свого роду орієнтири, за допомогою яких виникає та розвивається наукове знання, окрім того формуються принципи пізнання, що є ефективною основою дослідження гендерно-правової експертизи.

Принципи пізнання гендерно-правової експертизи є певними установками, що відображають ставлення дослідника до тих чи інших подій, фактів, явищ, процесів. Принципи пізнання гендерно-правової експертизи сприяють логічному поєднанню процесу пізнання з властивостями предмету гендерно-правової експертизи. Тому об'єктивність точки зору науковця безпосередньо впливає на отриманий результат.

Принцип детермінізму забезпечує можливість визначити причинно-наслідковий зв'язок демократичних трансформацій у суспільстві та виникненню інституту гендерно-правової експертизи й подальшого його перетворення.

Будь-яке дослідження базується на отриманні нових знань чи уточненні щодо змістовного наповнення того чи іншого поняття. Тому використання термінологічного принципу уможливило вивчення дефініцій «гендерно-правова експертиза», «громадська гендерно-правова експертиза», «принципи гендерно-правової експертизи» тощо.

Принцип об'єктивності потребує досліджувати гендерно-правову експертизу, спираючись лише на дійсні обставини, історичні події, реальний зарубіжний досвід та національну практику.

Використання принципу історизму у пізнанні гендерно-правової експертизи передбачає розгляд різних аспектів цієї проблематики

в точності, не застосовуючи власні суб'єктивні оцінки, а враховуючи результати критичного дослідження різних матеріалів.

Принцип системності у дослідженні гендерно-правової експертизи вимагає досліджувати цей об'єкт крізь призму більш складної системи через взаємозв'язок та взаємовплив її елементів (гендерна політика, рівність та свобод людини і громадянина, права жінок та чоловіків та ін.), а також у взаємозв'язку з елементами інших систем.

Методологічний потенціал принципу конкретності дозволяє визначити провідні властивості складових гендерно-правової експертизи з метою розкрити напрями дії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства щодо якісної реалізації гендерно-правової експертизи.

Застосування принципу несуперечливості створює підстави для унеможливлення у результаті пізнання гендерно-правової експертизи отримати результати, висновки та пропозиції, які б суперечили один одному.

Наступними елементами методології пізнання гендерно-правової експертизи є методологічні підходи та методи дослідження.

Не дивлячись на спірне відношення серед науковців до ролі діалектичного підходу у сучасній науці, все ж вважаємо його одним із провідних у пізнанні гендерно-правової експертизи.

Діалектичний метод виступає аналогом загальних зв'язків і відносин дійсності [189, с. 20]. Діалектика є універсальним багатогранним явищем, що розглядається як теорія пізнання та теорія розвитку [91, с. 75]; це найповніше і всебічне вчення про розвиток як безкінечний поступальний, суперечливий, стрибкоподібний процес, в якому домінує сходження від нижчого до вищого, від простого до складного, від старого до нового. Найхарактернішою ознакою розвитку є зникнення старого, віджитого і виникнення нового, прогресивного [42]. Тож, діалектичний підхід забезпечує можливість всебічного пізнання

гендерно-правової експертизи, її історичному розвитку, визначенню місця у політико-правових процесах. Діалектичний підхід надає можливість розкрити засади щодо взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в умовах реалізації гендерно-правової експертизи; надає можливість розкрити це явище як динамічне.

Діалектичний метод зумовлює потребу врахувати всі дійсні умови для подальшої позитивних перетворень гендерно-правової експертизи.

Перспективним є використання аксіологічного до пізнання гендерно-правової експертизи.

Аксіологія – вчення про цінності. Відповідно до аксіологічного підходу людські вчинки можуть бути осмислені лише у співвіднесенні з цінностями (благами), якими визначаються норми і цілі поведінки людей. У юриспруденції цей підхід використовується при дослідженнях цінності права, правової культури, суспільної значущості (суспільної користі і суспільної небезпеки) діянь у сфері дії права [171, с. 186]. Забезпечення рівних прав та свобод людини є основною функцією держави, фундаментом розвитку держави як правової, демократичної. Людина – найвища соціальна цінність. Якісний аналіз нормативно-правових актів та їх проєктів – дієвий спосіб забезпечення рівності прав жінок та чоловіків в Україні.

Якість дослідження гендерно-правової експертизи забезпечує системний підхід, який до того ж створює методологічне підґрунтя для нових розвідок щодо гендерно-правової експертизи.

Системний підхід – це: інтеграція, синтез розгляду різних боків явища або об'єкта; адекватний засіб дослідження та розробки лише таких об'єктів, що є органічним цілим; вираження процедур подання об'єкта як системи і способів їх розробки; широкі можливості для одержання різноманітних тверджень та оцінок, які передбачають пошук різних варіацій виконання певної

роботи з вибором оптимального варіанту надалі [124]. За допомогою системного підходу розкрито гендерно-правову експертизу як системне явище, що складається з різних елементів та виступає складовою більш широкої системи.

Системний метод зумовлений потребою одержання цілком конкретного результату, коли неможливо чекати, що цей результат з'явиться сам собою. За цих обставин його доводиться конструювати в умовах темпоральних та ресурсних обмежень, а також ускладнення суспільних процесів [49, с. 61]. Тож, системний підхід має вирішальне значення у пізнанні гендерно-правової експертизи.

За допомогою методу класифікації запропоновано класифікацію видів гендерно-правової експертизи за наступними критеріями: а) за етапами проведення (в контексті суб'єктів проведення): попередня гендерно-правова експертиза, первинна гендерно-правова експертиза та гендерно-правова експертиза чинних законодавчих актів; б) за правовими наслідками експертизи: обов'язкова та добровільна; в) за кількісною характеристикою суб'єктного складу: одноособова та колегіальна.

Загальновідомо, що синергетика – наука про взаємодію в системах різної природи та самоорганізацію складних систем – виникнення нових якостей в цілому, що складається із взаємодіючих об'єктів [216, с. 811-812]. Синергетика як один із новітніх наукових напрямів може вважатися провідною галуззю міждисциплінарних досліджень, що поширюються на всі сфери суспільного буття. Синергетика охоплює теорію виникнення нових якостей в цілому, що складається із взаємодіючих об'єктів (теорія самоорганізації складних систем) і міждисциплінарного підходу на основі співробітництва спеціалістів різних галузей [298, с. 124]. Синергетична парадигма сприяє кращому пізнанню суспільної трансформації. Синергетичний аналіз дозволяє з наукових позицій розкрити як сутність, зміст і особливості трансформаційних процесів, так і зміст, напрями та рівні

політичної діяльності по регулюванню і управлінню цими складними процесами [32, с. 9]. Синергетичний підхід розкриває та визначає роль гендерно-правової експертизи в житті суспільства, а разом із тим визначає роль окремої людини чи групи людей у забезпеченні реалізації цього інституту.

Структурно-функціональний метод включає дослідження функціональних залежностей елементів системи, виявлення того, як реалізується потреба в пристосуванні системи до середовища, що змінюється. Цей підхід вимагає вивчення залежності між різними явищами й навколишнім середовищем, наприклад, між рівнем соціально-економічного розвитку і ступенем демократизації суспільства тощо [43]. Таким чином, структурно-функціональний підхід у пізнанні гендерно-правової експертизи сприяє визначенню взаємозалежності між різними явищами, що пов'язані з цим інститутом, та впливають один одного.

Використання інституціонального підходу сприяло розкриттю значення органів державно влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства у реалізації гендерно-правової експертизи. Зокрема, зроблено висновок, що діяльність громадських організацій щодо проведення громадських гендерно-правових експертиз є ефективною, враховуючи що: по-перше, вони, окрім іншого, створюються для вирішення проблем у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; по-друге, їх діяльність в окремих практичних випадках може бути успішнішою та ефективнішою, ніж діяльність органів публічної влади.

Юридична герменевтика – один із найбільш продуктивних методів пізнання права, який посідає особливе місце у методології права. Також «юридична герменевтика» визначається як унікальна універсальна методологія галузі юриспруденції [162, с. 160]. За допомогою герменевтики розкрито низку термінів («гендерно-правова експертиза» та ін.), проаналізовано національне законодавство у цій сфері.

Антропологічний підхід – один із найбільш універсальних способів пізнання, у тому числі, гендерно-правової експертизи.

Застосування філософсько-антропологічного дослідницького підходу має на меті формування й утвердження уявлення про державу та здійснюване нею юридичне регулювання як про інструменти забезпечення умов для реалізації і захисту прав людини. Цей методологічний підхід до прав людини дозволяє, зокрема, обґрунтувати їх сутність, виходячи з природи людини, охарактеризувати образи останньої у праві, сформулювати загальне поняття прав людини, довести наявність залежності між інтерпретацією людських прав, визначенням їх меж і обраною концепцією розуміння правносія, його потреб та інтересів [235, с. 165]. Антропологія вивчає правове буття людей, розглядаючи відносини, що виникають між ними, у зв'язку з правом або його порушеннями, юридичними конфліктами [93, с. 11]. За допомогою антропологічного підходу розкрито місце гендерно-правової експертизи у забезпеченні прав та свобод людини, можливості особою комплексно та всебічно реалізувати свої права.

Комунікативний підхід під час дослідження гендерно-правової експертизи корисний у напрямі збалансування взаємовідносин між різними суб'єктами реалізації гендерно-правової експертизи, особливо коли йдеться про суб'єктів, які не знаходяться у підпорядкуванні один в іншого. Так, було зроблено висновок щодо важливості гарантування відсутності конфлікту інтересу між розробниками проєкту нормативно-правового акта та експертами, які проводять експертизу з метою досягнення неупередженості та об'єктивності її результатів.

Історичний метод має широкі пізнавальні можливості, оскільки, по-перше, дає змогу розкривати суть досліджуваних явищ у тих випадках, коли вона не є очевидною, на підставі наявних фактів, виявляти загальне і таке, що повторюється, необхідне й закономірне, з одного боку, і якісно відмінне – з іншого, по-друге, дозволяє виходити за межі явищ, що вивчаються,

і на основі аналогій доходити широких історичних узагальнень та паралелей, по-третє, допускає застосування всіх інших методів, які вживаються в історичних дослідженнях [42, с. 135]. За допомогою цього методу визначено, що активність наукових розробок з питань гендерно-правової експертизи припадає на початок 2000-х рр., що пов'язано, у тому числі, з підписанням Україною документів Пекінської конференції та долученням до Декларації тисячоліття ООН, спрямованої на встановлення гендерного паритету у різних державах світу. Цей період характеризується дослідженням зарубіжних практик та пошуком нових підходів до проведення гендерно-правової експертизи з урахуванням особливостей національної правової системи України, проте надалі комплексних фундаментальних теоретичних досліджень з питань гендерно-правової експертизи фактично не проводилося.

Формально-юридичний метод у пізнанні гендерно-правової експертизи дозволив проаналізувати чинне національне законодавство та визначити, перспективні напрями його удосконалення. Використання цього методу пов'язане із широким застосуванням аналізу, синтезу, індукції, дедукції тощо [213]. Так, зокрема, запропоновано внести зміни: до п. 4 Постанови Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи» виклавши його в новій редакції: «Фізичні, юридичні особи та громадські об'єднання під час проведення громадської гендерно-правової експертизи проєктів нормативно-правових актів повинні керуватися висновком про проведення гендерно-правової експертизи проєкту нормативно-правового акта за формою згідно з додатком 2 до Порядку, затвердженого цією постановою»; до постанови Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи», додавши статтю щодо освітніх та кваліфікаційних вимог до експертів, які здійснюють гендерно-правову експертизу. Доповнити розділ I Порядку

проведення гендерно-правової експертизи, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи» тощо.

Не менш важливим у пізнанні гендерно-правової експертизи є використання компаративного методу. На основі цього методу можна простежити наявність чи відсутності наступності у розвитку такого явища, як держава та право, і дійти висновку про доцільність або недоцільність використання відповідного історичного досвіду [95; 291]. Практична цінність порівняльно-правових досліджень залежить саме від якомога більшої кількості спільних рис, виявлення яких є підставою для з'ясування відмінностей порівнюваних явищ [30, с. 12-13]. Порівняльний метод є більш ефективним, якщо автор пропонує власні висновки, які мають значення для тлумачення свого національного права [42]. За допомогою цього методу пропонується імплементація ефективних практик проведення гендерно-правових експертиз таких держав, як Канада (прогнозування інституційного забезпечення реалізації положень нормативно-правового акту, що впливають на гендерну рівність для оцінки реальної інституційної спроможності органів публічної влади), Фінляндія (моніторинг впливу нормативно-правового акту на гендерну рівність після його прийняття, уникаючи додаткового навантаження на експертів), Бельгія (оцінка персонального складу нормопроектної групи), Данія (оцінка гендерного впливу не тільки на законотворчість, а на громадські кампанії та послуги для громадян) та Австралії (оцінка доцільності прийняття нормативно-правового акту або програми з огляду на суспільні очікування щодо гендерних відносин) та ін. Слід гарантувати відсутність конфлікту інтересу між розробниками проекту нормативно-правового акта та експертів, які проводять експертизу з метою досягнення неупередженості та об'єктивності її результатів.

Підводячи підсумки, слід зауважити таке.

1. Методології пізнання є системоутворюючим фактором у формуванні знання з питань гендерно-правової експертизи за допомогою методів, прийомів, способів тощо наукового пізнання. Важливим є застосування міждисциплінарного підходу у дослідженні гендерно-правової експертизи. Правовий плюралізм є методологічним підґрунтям комплексного пізнання гендерно-правової експертизи.

2. Методологія пізнання є динамічною, системно змінюється, оновлюється. Методологія дослідження гендерно-правової експертизи являє собою складну, цілісну систему. Методологія дослідження гендерно-правової експертизи являє собою складну, цілісну систему. Методологія дослідження гендерно-правової експертизи – це логічно структурована та взаємопов'язана сукупність методологічних підходів, методів, принципів, парадигм, комплексне використання яких спрямовано на отримання достовірних результатів пізнання гендерно-правової експертизи.

3. Методологія дослідження гендерно-правової експертизи включає такі рівні: загальнофілософські підходи, загальнонаукові (міждисциплінарні), спеціальні та власні методи правознавства. Основними науковими принципами дослідження гендерно-правової експертизи є принцип детермінізму, термінологічний принципи, принцип об'єктивності, принцип системності, принцип історизму, принцип коректності, принципу несуперечливості тощо.

1.4. Принципи гендерно-правової експертизи: поняття, ознаки, види та їх характеристика

Гендерно-правова експертиза є відносно новою технологією, але дуже ефективною для забезпечення принципу рівних можливостей для чоловіків і жінок в Україні. Гендерна правова експертиза як правовий феномен базується на певних визначальних

ідеях, які виражають основні тенденції та синтезують досвід їх розвитку. Практика західних демократій, міжнародного та наднаціонального регулювання показує, що правові принципи мають реальне регулятивне значення, маючи пріоритет над конкретними нормативними положеннями, яким вони повинні відповідати. Таке ставлення до правових принципів є характерним для України в останні десятиліття, особливо щодо регулювання діяльності експертів у вітчизняній правовій системі.

Проблема визначення принципів гендерно-правової експертизи лежить у площині дослідження правовою наукою принципів права. За добу незалежності ця проблема досліджувалася достатньо активно як у вітчизняній теорії права, так і у галузевих юридичних науках. Активно розроблялися та розробляються питання, пов'язані із окремими принципами права, що носять загальноправовий, міжгалузевий або галузевий характер. Загалом, за роки незалежності України, принципи права в тому чи іншому аспектах досліджувалися більш як у 180 кандидатських і докторських дисертацій з юридичних наук, в яких на відміну від традицій радянської юридичної науки, все більше уваги звертається на їх плюралізм (багатоманітність) не тільки в контексті відповідних класифікацій, але й співвідношенні загальнолюдських, цивілізаційних та національних цінностей [292, с. 52]. Однак поняття, сутність, класифікація та види принципів гендерно-правової експертизи все ж залишаються актуальними у науковій полеміці на фоні відносно малої вивченості даної тематики у вітчизняній юридичній науці.

Термін «принцип» походить від латинського слова «*princĭpium*», яке означає початок, основу. Принцип – це те, що лежить в основі певної теорії науки, внутрішнє переконання людини, основне правило поведінки [273, с. 547]. У філософському словнику принцип визначається як 1) першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки; 2) внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона

керується в житті, в різноманітних сферах діяльності [293, с. 519]. У юридичній енциклопедії це поняття вживається у різних значеннях: 1) основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо); 2) внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [312, с. 110-111]. Як ми бачимо, семантичний зміст принципу свідчить про те, що визначальним компонентом його значення є основа якоїсь сутності. Особливість цього слова полягає у певній подвійності: принцип не просто перший, але одночасно головний, і у силу своєї значущості сформульований в мові у вигляді терміна або положення. Виступаючи системоутворюючим феноменом, принцип об'єднує два значення: і витоки явища (першооснову), і його сутнісну значимість (верховенство).

Якщо розглядати принцип як вихідне явище і основу правового явища, то він не тільки має абстрактну універсальність, а й ознаки, безпосередньо пов'язані із сутністю основного явища або процесу. Ці ознаки є досить стійкими. Визнання принципів правових явищ базою або основою, також передбачає їх універсальне значення і важливість, поширення на правові норми і правові системи, інші правові явища і процеси. Водночас він обмежений сферою дії права, що пояснює походження слова «принцип» із природи окремих інституційних і структурних елементів сфери права та інших правових явищ. Разом з тим, з огляду на те, що юридична наука виробила певне поняття принципу права, щоб запобігти плутанині або неправильному розумінню слова «принцип», необхідно його уточнити. З цих позицій поява словосполучення «принцип гендерно-правової експертизи» як об'єкта наукового дослідження є цілком доцільною.

В окремих працях можна зустріти аргументацію щодо необхідності обов'язкового законодавчого визначення самого поняття принципу, оскільки воно нерозривно пов'язане зі змістом кожного принципу і з усією системою принципів, де пріоритет належить дефініції принципу як її першооснові, а відсутність відповідної дефініції не дозволяє чітко визначити, які з існуючих норм є основними ідеями для галузі права, а також не дозволяє виділити ознаки конкретного принципу. Однак ця точка зору видається не зовсім переконливою, оскільки у теорії права склалася усталена думка про те, що введення у текст закону дискусійних визначень, що відображають складні, філософсько-правові явища (такі як принципи), є недоцільним. У той же час слід вважати помилковим пропозицію деяких вчених відмовитися від використання в законодавстві терміна «принцип», застосувавши замість нього термін «загальні положення». Термін «принцип» відноситься до класифікаційних понять, тому його вживання вже свідчить про вибудовування певної цілісної системи, в якій принцип є одним з головних елементів. Слово «положення» не характеризує наявність складної взаємозалежної системи і не передбачає включення в систему інших, більш вузьких положень, понять тощо. Виходячи з його лексичного значення не передбачає вибудовування системи і не може виступати її окремим позначенням.

Принципи, які визначають зміст та дію права, складають окремий пласт наукових знань. Цікаво, що у зарубіжному науковому дискурсі мова йде переважно про загальні принципи права як одного з джерел міжнародного права, перелічених у ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН: загальні принципи права, визнані цивілізованими країнами. У зв'язку із цим, для більш комплексного дослідження принципів гендерно-правової експертизи, були опрацьовані зарубіжні роботи, які викладають різноманітні погляди на загальні принципи права. Так, підручник

«Загальні принципи права – роль судової влади» визначає, як тлумачення, застосування та розвиток загальних принципів права з боку судової влади сприяють еволюції правових систем як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях, а також у подальшій їх взаємній взаємодії [9]; у книзі «Загальні принципи права, що застосовуються міжнародними судами і трибуналами» професор Бін Ченг досліджує практичне застосування цих принципів міжнародними судами та трибуналами від початку сучасного міжнародного арбітражу з Договором Джея 1794 р., і представляє їх як цілісний звіт фундаментальних принципів, які фактично забезпечують міжнародну правову систему її юридичною основою [10].

У вітчизняній юридичній літературі спостерігається більш широкий погляд на принципи права, досліджуються спеціальні, галузеві та інші види принципів. Достатньо популярним є визначення терміну «принципи права», однак у науковців з різних галузей знань щодо цього питання немає єдності, що, зі свого боку, дає можливість стверджувати про складність у його вирішенні. На думку Т. Фулей, при багатоманітності визначень поняття «принципи права», усі наявні в юридичній науковій літературі точки зору можна звести до наступних двох: 1) принципи права – це основоположні ідеї, 2) це нормативні засади права, що визначають сутність і спрямованість правового регулювання [294, с. 9]. Окремим порядком існують праці, де досліджуються семантичні питання принципів експертної діяльності. На нашу думку, принципи гендерно-правової експертизи можна розглядати як вихідні (базові) нормативно-правові вимоги, що мають вираз у законах і інших формах права, і які забезпечують високу якість і ефективність правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із організацією та проведенням гендерно-правової експертизи.

У науковій літературі існує точка зору, що в розумінні правових принципів існують теоретичні, загальні та нормативні тенденції. На цьому питанні необхідно зупинитися більш детально,

оскільки воно безпосередньо пов'язане з правильним визначенням маркерів гендерної правової експертизи та типів принципів. У широкому вигляді право включає норми та інші правові явища: правосвідомість, правовідносини, акти застосування права, суб'єктивні права, правопорядок та інші складові правової діяльності. Звідси розширене тлумачення поняття правових принципів. Представники нормативного напрямку вважають, що правові принципи повинні прямо чи опосередковано втілюватися в правових нормах, тобто вони можуть виступати у формі нормативних принципів або виводитися із сукупності правових норм, інакше їх правове призначення буде втрачено. У рамках нормативного підходу право має бути виражене в правових та інших визнаних джерелах, оскільки принципи не можуть існувати поза правовими нормами.

Прихильники доктринального розуміння принципів права вважають, що принципи права носять виключно науковий, так би мовити ідейний характер, і не володіють такою ознакою, як імперативність. Озвучений підхід відображається у міркуваннях деяких авторів – дослідників експертної діяльності. Однак уявлення принципів права як ідей призводить до втрати практичного значення принципів, нівелювання їх ролі у правовому регулюванні. Принципи права знаходять свій вираз у більш конкретних нормах, забезпечуючи правовий характер законодавства і правового регулювання в цілому. У зв'язку із цим, принципи гендерно-правової експертизи слід розглядати не тільки як правові норми загального характеру, що володіють високим рівнем абстракції і відображають такі сутнісні властивості гендерно-правової експертизи як об'єктивність, законність, нормативність тощо, а й спеціальні принципи, які не можуть існувати поза закону та мають чітко виражений нормативний характер.

Західноєвропейська правова думка тлумачить принципи права не лише як важливий елемент правового регулювання та правової системи, а також розглядає їх як втілення

загальнолюдських цінностей [278, с. 100-101]. Незважаючи на критику суто позитивістського підходу до визначення правової природи принципів права та їх розгляд у західній доктрині переважно через природні права людини та природні закономірності розвитку суспільства, слід наголосити на тому, що принципи гендерно-правової експертизи, беручи до уваги своєрідність цього правового явища, необхідно досліджувати саме у контексті нормативного напрямку розуміння принципів, із високим рівнем їх нормативно-правового закріплення, зокрема у галузевих законах. Існує цілий ряд причин, що дозволяють визначити необхідність нормативного закріплення принципів гендерно-правової експертизи.

По-перше, загальноправові принципи гендерно-правової експертизи утворюють дорожню карту, на яку орієнтується законодавець, що дозволяє створювати якісне законодавство, уникати прийняття позаправових рішень, які не вписуються у правову систему.

По-друге, відображені у позитивному законодавстві загальноправові принципи гендерно-правової експертизи стають більш відчутним явищем для суб'єктів застосування права, істотно обмежують їх можливості довільного використання на власний розсуд аналогії права при виявленні в ньому прогалин.

По-третє, загальноправові і галузеві принципи гендерно-правової експертизи слугують орієнтиром для органів і осіб, які здійснюють експертну діяльність в інших сферах, дозволяють спиратися їм на щось непорушне, фундаментальне.

По-четверте, виражені у нормативних приписах загальноправові і галузеві принципи гендерно-правової експертизи сприяють правовій освіті населення, підвищенню рівня правової культури громадян, оскільки ці принципи значно легше засвоїти і вдатися до них на практиці в конфліктних ситуаціях, пов'язаних із реалізацією принципу гендерної рівності, демонструючи правову обізнаність.

По-п'яте, дослідження правових норм, що містять загальноправові і галузеві принципи гендерно-правової експертизи, дозволяє виробити і обґрунтувати рекомендації щодо вдосконалення законодавства в сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Дослідження принципів права, наведене вище авторське визначення принципів гендерно-правової експертизи, вказують на ряд ознак, що характеризують принципи гендерно-правової експертизи як правової категорії. Однією з ознак принципів гендерно-правової експертизи є їх історичність. Це означає, що історичні умови розвитку суспільства і держави висувають відповідні принципи: вони такі, якими є епоха, люди й їх потреби, спосіб життя, суспільні відносини [113, с. 43]. Сьогоднішній історичний відрізок становлення України характеризується впровадженням у національне право міжнародних стандартів захисту прав людини, серед яких – принцип рівності між жінками і чоловіками. Однак не усі вітчизняні автори погоджуються з такою позицією. Так, О. Старчук, досліджуючи поняття принципів права, піддає критиці ряд принципів, характерних для ідеологічних праць радянського періоду, зокрема історичність, ідеологічність, регулятивність та ін. Авторка не поділяє думки про історичний характер принципів права, оскільки, незважаючи на те, що в процесі історичного розвитку суспільства зі зміною соціальної, національної чи класової його структури змінювалися підходи до їх розуміння, але принципи залишалися тими ж самими. Їх не можна створювати, змінювати чи, навпаки, скасовувати [280, с. 41].

Найважливішою особливістю правових принципів є їх здатність легітимно виражати найважливіші прогресивні цінності суспільного життя. Кожен правовий принцип завжди вбирає в себе щось важливе і корисне для суспільства, відображаючи ідеал суспільного розвитку. Усі цінності, вироблені українським суспільством є продуктами його культури і мають об'єктивно-

суб'єктивний характер. Їх походження є об'єктивним результатом колективного досвіду становлення громадянського суспільства, участі в цьому процесі кожного індивіда з його індивідуальними моральними, правовими, політичними, сімейними та іншими системами цінностей. Однією з цінностей, сформованих на сучасному етапі розвитку України як правової, демократичної країни з великою кількістю населення є рівний доступ до будь-яких можливостей і ресурсів, у тому числі незалежно від статі. Це визначено принципом Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок».

Незважаючи на застарілість у підходах деяких авторів до принципів права, багато їх ознак, сформульованих у різні часи, залишаються актуальними і зараз. Так, необхідно виділяти таку ознаку принципів гендерно-правової експертизи, як ґрунтовність. Підкреслюючи її, вчені вдаються до вказівки на основи, провідні положення, ґрунтовність правових явищ і категорій. Принципи права є провідним орієнтиром, законом руху матерії або суспільства, а також явищ, включених в ту чи іншу форму руху. Отже, принцип регулює переважно групу однорідних соціальних явищ. Зрозуміло, є широкі принципи, що пронизують кілька родових видів правовідносин, але і в таких випадках принцип відображає специфіку певного виду суспільних відносин і тому стає специфічною ознакою даної групи соціальних явищ. Зважаючи на такий погляд, багато авторів (І. Бахновська, А. Колодій, С. Комаров, С. Погребняк, П. Рабінович, А. Малько, М. Марченко, Т. Фулей, Ю. Шемшученко та ін.) застосовують приблизно однакові слова і поняття для характеристики принципів права: основні, вихідні положення, ідеї, які виражають закономірності і сутність права як специфічного соціального регулятора; найбільш загальні правила поведінки; основні орієнтири всієї правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності державних органів тощо. Найбільш вдалою характеристикою такої ознаки принципів гендерно-

правової експертизи як ґрунтовність, буде їх розгляд в якості основних вимог до проведення гендерно-правової експертизи відповідно до основ права, його створення, функціонування та застосування.

О. Лаврів в якості ознак принципів права виділяє їх системність та взаємоузгодженість. Безперечно, принципи права повинні бути не тільки взаємоузгодженими між собою, а й з іншими елементами правового регулювання. Відповідно до принципів права формується система права. Тому взаємоузгодженість елементів правового регулювання забезпечує цілеспрямовану дію всієї системи права [135, с. 26]. Вважаємо, що така ознака притаманна і принципам організації та проведення гендерно-правової експертизи.

До ознак принципів гендерно-правової експертизи необхідно віднести також їхню стабільність. Якщо норми права є мінливими та приймаються для врегулювання відносин, що існують у суспільстві, то принципи гендерно-правової експертизи витікають із загального розуміння принципів права, що свідчить про їх стабільність. В основі принципів права завжди перебувають економічні, політичні та соціальні явища і закони. У результаті принцип права відображає відомі людству закони природи і суспільства, але не усі, а тільки ті, які становлять інтерес для держави. Фактичне перетворюється у нормативне лише у тих випадках, коли воно, з тих чи інших причин, виявляється для суспільства цінним, в інших випадках цього не буває. Поява у вітчизняному науковому дискурсі та законопроектній роботі таких явищ як принцип гендерної рівності або гендерно-правова експертиза свідчить про те, що ці питання вже становлять для українського суспільства певну цінність, в іншому випадку законодавець на них би не реагував.

Стабільність як один із принципів гендерно-правової експертизи показує наскільки моральні, політичні та економічні цінності важливі для суспільного інтересу, вказує на рівень інтегрованості

українського суспільства у систему цінностей європейських співтовариств [70, с. 40]. Моральні цінності вбирають в себе основні уявлення людини про справедливість і мораль, в основі яких лежать також звичаї, традиції, ділові звичаї, сімейні та корпоративні цінності, правила етикету, коректності, соціальні ритуали, тобто то, що на рівні свідомості більшість громадян інстинктивно і традиційно визначають для себе як найбільш цінні. Політичні цінності відображають відносини політичних партій та інших громадських об'єднань. Вони характеризують груповий інтерес, в основі якого можуть перебувати різні цілі. Економічні цінності втілюють у собі прогресивні відкриття і досягнення людства в економіці, тобто економічні закони і підстави, що виключають стихійність у виборі критеріїв для здійснення тієї чи іншої суспільної діяльності. Що стосується гендерно-правової експертизи, то вона об'єднує усі три вищеназвані компоненти: моральну необхідність, оскільки принцип рівності лежить у моральній площині, політичну доцільність, оскільки гендерні питання йдуть у контексті сприйняття Україною європейських цінностей та політичної інтеграції у європейські співтовариства, а також і економічну цінність, оскільки гендерно-правова експертиза передбачає оптимізацію фінансових ресурсів, їх справедливий розподіл між представниками обох статей.

Не слід забувати і про таку ознаку принципів організації і проведення гендерно-правової експертизи, як їх об'єктивно-суб'єктивна обумовленість. Принципи гендерно-правової експертизи формуються на основі досягнень універсальної правової науки, а також із урахуванням специфічних об'єктивних закономірностей суспільства, тому принципи слід розглядати перш за все як об'єктивну категорію. Водночас не слід недооцінювати і суб'єктивний контекст принципів гендерно-правової експертизи. До того ж, розглядаючи це питання, М. Громов і В. Ніколайченко приходять до висновку про те, що принципи «являють собою вольовий акт держави, продукт свідомої творчості законодавця і

за формою юридичного виразу суб'єктивні» [65, с. 34]. До того ж суб'єктивна сторона принципів гендерно-правової експертизи полягає у врегулюванні поведінки людей, колективів і організацій, які мають відношення до організації і проведення гендерно-правової експертизи. Відтак, можна припустити, що законодавець має можливість вибору тих чи інших принципів, які у подальшому будуть покладені в основу всього «гендерного законодавства», і частково визначати його подальший розвиток. Загалом із цим твердженням можна погоджуватися із певним застереженням, оскільки законотворча діяльність часто має політичний підтекст і не в повній мірі відображає сучасні правові тенденції. Чим ближчий суб'єктивний вибір законодавця до об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, що властиві сьогоденню, тим ефективніше буде функціонувати правова система в цілому. Однак ми можемо бачити, що в даний час не усі принципи гендерно-правової експертизи знайшли своє відображення в законодавстві, що говорить про вразливість суб'єктивного фактору в цьому процесі.

Але основну роль у формуванні принципів гендерно-правової експертизи все ж грають об'єктивні чинники, до яких, наприклад, можна віднести рівень економічного розвитку держави, ставлення держави до забезпечення прав і свобод людини, політичну ситуацію в країні, рівень морального стану суспільства тощо. С. Шевчук зауважує на тому, що принципи права відображають та втілюють у життя ціннісні та моральні якості права, що можуть слугувати, у певних випадках, критерієм розрізнення права та закону, відображають дію природного права в сучасних умовах [305, с. 175]. Необхідно розділяти точку зору тих авторів, які вважають, що зміст принципів права не випадковий, стихійний, а все ж зумовлений потребами розвитку права. Звідси впливає ще одна ознака принципів гендерно-правової експертизи – їх цілеспрямованість. Цілеспрямованість дає можливість виділити бажані шляхи і результати у сфері правового регулювання

суспільних відносин, яких прагне досягти законодавець, встановлюючи ті чи інші норми права. Принципи сприяють функціонуванню права, визначають лінію судової та іншої юридичної практики, допомагають встановити прогалини в праві, необхідність скасування застарілих і прийняття нових юридичних норм. Іншими словами, принципи права – це такі правові явища, що безпосередньо пов'язують зміст права з тими закономірностями суспільного життя, на яких ця правова система побудована і які вона закріплює. Сама ця залежність зумовлює характер правотворчості, зміст правових норм, способи і методи реалізації права [112, с. 20-21]. Тому цілеспрямованість принципів гендерно-правової експертизи дає можливість виділити бажані шляхи у сфері правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із організацією і проведенням гендерно-правової експертизи.

Ознаки принципів гендерно-правової експертизи відображають правову характеристику цього процесу, однак дослідження сутності цих принципів не можна зводити тільки до суми їх ознак, оскільки прояв самих принципів здійснюється в самих різних площинах і категоріях, пов'язаних із експертною діяльністю. Гендерно-правова експертиза як правовий інститут базується на ряді сутнісних ідей та вимагає більш конкретних правових орієнтирів в своїй реалізації. Підкреслюючи незаперечну важливість принципу рівності можливостей жінок і чоловіків, законодавець мав би закріпити ці сутнісні ідеї нормативно, однак на сьогодні окремого законодавчого акту, який би регулював усі базові питання, пов'язані із організацією і проведенням гендерно-правової експертизи, немає.

У Постанові Кабінету Міністрів України «Питання проведення гендерно-правової експертизи» та Методичних рекомендаціях з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проектів нормативно-правових актів принципи гендерно-правової експертизи також відсутні. В той же час даний факт аж ніяк не

свідчить про неврегульованість цього правового інституту, скоріше мова йде про подальшу нормотворчість, адже в основу принципів гендерно-правової експертизи покладено вчення не тільки про принципи права, а й принципи експертної діяльності, сконцентровані в окремих законах України, таких як «Про судову експертизу» та «Про наукову і науково-технічну експертизу».

У сучасній правовій літературі можна зустріти достатньо посилань на різноманітні види принципів права, що живлять таке правове явище як гендерно-правова експертиза: принципи правової системи, принципи системи права, галузеві, міжгалузеві принципи, принципи інститутів права; окремою лінійкою йдуть принципи тієї чи іншої юридичної діяльності. Існують праці, де досліджуються критерії класифікації принципів права, що надає додаткову вагу вченню про принципи загалом. Так, П. Рабінович обрав підставою диференціювання принципів на групи сферу їх дії: 1) загальнолюдські (цивілізаційні) принципи; 2) типологічні принципи об'єктивного юридичного права; 3) конкретно-історичні принципи; 4) міжгалузеві принципи; 5) галузеві принципи [236, с. 82-84]. Користуючись класифікацією принципів, яку запропонував С. Гусарев [67, с. 173], можна виділити серед принципів гендерно-правової експертизи загальноправові принципи, принципи сфери юридичної практичної діяльності, та принципи, дія яких обмежується лише сферою здійснення окремого виду професійної діяльності юристів. Виділення трирівневої системи правових принципів ґрунтується на такому критерії як сфера поширення принципів права і рівні їх взаємодії між собою. Дана класифікація видається цілком виправданою як теоретично, так і практично. Загальноправові принципи визначають зміст всього процесу правового регулювання тих чи інших суспільних відносин, суттєвим чином впливаючи на законодавчу практику. Це обумовлено тим, що загальні принципи права є структурним елементом набагато більш загального

поняття, ніж система принципів права конкретної правової галузі. Галузеві принципи забезпечують відображення загальних принципів через призму предмета і методу регулювання тієї чи іншої галузі права. Зміст галузевих принципів несе у собі відбиток основних теоретико-правових ідей у формі принципів розвитку певної галузі права, а також основних організаційно-регламентуючих принципів механізму правового регулювання.

Водночас слід звернути увагу на таку обставину: традиційні для класифікації принципів права підходи не зовсім застосовні до такого явища як гендерно-правова експертиза, оскільки в цьому випадку ми маємо справу з нерівними за теоретичним значенням категоріями. Тому слід запропонувати альтернативну і більш спрощену класифікацію принципів гендерно-правової експертизи, відповідно до якої останні поділяються на основні та додаткові. Для здійснення класифікації принципів гендерно-правової експертизи слід враховувати, що існують принципи, які поширюються на всю експертну діяльність, наприклад це принципи законності і дотримання прав і свобод людини і громадянина, прав юридичної особи тощо – їх можна віднести до групи основних принципів. Принципи, які визначені у законодавстві, зокрема Законами України «Про судову експертизу» та «Про наукову і науково-технічну експертизу», і застосовні до гендерно-правової експертизи, можна віднести до додаткових принципів. Так, відповідно до статті 3 Закону України «Про судову експертизу», судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження [233]. Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» (ст. 3), основними принципами наукової і науково-технічної експертизи є: компетентність і об'єктивність осіб, установ та організацій, що проводять експертизу; врахування світового рівня науково-технічного прогресу, норм і правил технічної та екологічної безпеки, міжнародних угод; експертиза громадської думки з

питання щодо предмету експертизи, її об'єктивна оцінка; відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість рекомендацій експертизи [231].

Наразі, зважаючи на те, що принципи є правовими нормами загального характеру, що володіють високим рівнем абстракції, принципи гендерно-правової експертизи, хоча у повній мірі не врегульовані законодавчо, однак існують об'єктивно, а їх ідентифікація може відбуватися і на науково-дослідницькому рівні. До того ж, Г. Рибікова, досліджуючи питання правової експертизи нормативно-правових актів в Україні, виділяє наступні спеціальні принципи правової експертизи: відповідальності експерта, науковості, інформаційної забезпеченості, своєчасності, повноти і всебічності експертного дослідження, незалежності результату експертизи від замовника, самостійності експерта, фінансової винагороди діяльності експерта, системності, обґрунтованості та вмотивованості висновку експерта, компетентності, документування остаточних висновків експерта, принцип уніфікації висновків, принцип відкритості висновків експертизи, цілеспрямованості дій експерта. Окрім цього, до принципів правової експертизи як окремого виду професійної діяльності авторка відносить принцип забезпечення гармонізації законодавства України з міжнародним та європейським правом, принцип оцінки нормативно-правового акта у взаємозв'язку з іншими НПА, принцип врахування вимог юридичної техніки [244, с. 37]. Досліджуючи засади експертного забезпечення правотворчості [167, с. 60; 173, с. 29; 174, с. 28], О. Мінкова пропонує виділяти наступні принципи: компетентності (вимога залучення до проведення експертизи фахівців, що мають значний досвід наукової і практичної діяльності); незалежності (вимога самостійності експерта, відсутності будь-якого стороннього впливу на формулювання експертних висновків); об'єктивності (вимога неупередженості експерта, прийняття рішення на основі всебічного аналізу

ситуації, а не на вибіркових аспектах досліджуваного об'єкта); системності (вимога дослідження тексту нормативно-правового акта у його взаємозв'язку з іншими актами законодавства); оперативності (вимога проведення експертизи у розумні строки з тим, щоб її результати не втратили своєї актуальності); гласності (вимога відкритості інформації про суб'єктів експертизи, методик у її проведення, результати експертних досліджень); відповідальності (вимога моральної та юридичної відповідальності експерта за обґрунтованість і об'єктивність висновків).

Як ми бачимо, визначені законодавцем та запропоновані вітчизняними науковцями групи принципів відповідають традиційному вченню про принципи права та застосовні до процесу організації і проведення гендерно-правової експертизи. До групи загальноправових (основних) принципів гендерно-правової експертизи відносяться такі ідеї, які висловлюють і фіксують правові основи гендерно-правової експертизи, похідні від факторів економічної, політичної та інших сфер життя суспільства. Вплив економіки, політики, моралі на правову систему виправданий соціальними потребами та інтересами, що виникають у відповідних сферах суспільного життя і які отримали своє вираження у правотворчості, правореалізації та правопорядку в цілому. Це дозволяє зрозуміти, звідки виникли і чому знайшли своє відображення у праві ті чи інші ідеї, а також здійснити їх класифікацію, знайти відповідну нішу кожному загальноправовому принципу. Викладений підхід, крім того, дозволяє акцентувати увагу на ролі правової політики в процесі відбору та легалізації тих чи інших загальносоціальних прогресивних ідей в якості принципів чинного права, до яких відноситься і гендерна рівність. Сьогодні правова політика України має чітко виражений євроінтеграційний характер, що позначається на змісті нової хвилі нормативно-правових актів, зокрема тих, що регулюють відносини з приводу становлення принципу гендерної рівності. Тому логіку законодавця щодо

прийняття того чи іншого нормативного акту не можна адекватно зрозуміти, якщо не враховувати характер і загальну спрямованість правової політики.

Спеціально-юридичні принципи права являють собою такі центральні ідеї правового регулювання, які висловлюють специфіку матерії права як особливої соціальної реальності. Їх існування зумовлено специфікою самого права. Вони мають певне самостійне значення в регулюванні суспільних відносин [95, с. 239]. Тому видається дещо спрощеним їх трактування як тих же соціальних принципів, але переведених на мову права, юридичних конструкцій, правових засобів і способів їх забезпечення. Швидше, навпаки, це такі основи правового життя суспільства, які виявилися й сформувався у праві як сукупність специфічних засобів і методів юридичного управління справами суспільства. Для гендерно-правової експертизи ця група принципів особливо важлива, оскільки вони визначають сукупність тих юридичних конструкцій, правових засобів і способів, які становлять зміст гендерно-правової експертизи.

Отже, викладені вище аргументи дозволяють виділити дворівневу структуру принципів гендерно-правової експертизи, яка містить загальноправові (основні) та галузеві (або додаткові) принципи. До основних принципів гендерно-правової експертизи відносяться: законність, принцип дотримання прав і свобод людини і громадянина, принцип оцінки нормативно-правового акта у взаємозв'язку з іншими нормативно-правовими актами, принцип науковості та інформаційної забезпеченості, принцип об'єктивності принцип емпіричної обґрунтованості, принцип системності та ін. До галузевих принципів гендерно-правової експертизи можна віднести принцип повноти і всебічності експертного дослідження, принцип об'єктивності гендерно-правової експертизи, принцип незалежності результату експертизи, кваліфікаційний принцип та ін. Слід зупинитися на кожному з цих принципів докладніше.

Принцип законності в організації і проведенні гендерно-правової експертизи має вираз у політико-правовому режимі суспільного життя, заснованому на неухильному дотриманні правових норм усіма суб'єктами. Це система вимог правомірної поведінки громадян, органів державної влади, громадських об'єднань у сфері права, і одночасно боротьба з правопорушеннями та проявами дискредитації права. У науковому плані законність розкривається в системі структурних, функціональних і галузевих принципів – головних її ідей, які керують людською діяльністю і забезпечують її правомірний характер. Законність обумовлює специфіку юридичної повинності, забезпечуючи роботу усіх ланок механізму правового регулювання відповідно до чинного законодавства. Право без дотримання законності не здатне забезпечити результат у правореалізаційних процесах, стати одним з найбільш соціально значущих ідеалів для сучасного суспільного розвитку.

Принцип законності в організації і проведенні гендерно-правової експертизи вимагає, щоб виражений у нормах законодавства державний припис проводити такого роду експертизу максимально відповідав би потребам і інтересам більшості з усіх суб'єктів громадянського суспільства. Це надає гендерно-правовій експертизі риси легітимності і підвищує її соціальну чутливість і престиж. Сучасний образ права як засобу і результату соціального компромісу, сформованого в результаті правотворчості, дозволяє говорити про складну багатоступінчасту процедуру відображення і закріплення в законодавстві волі та інтересів широких верств населення. У законі можуть бути прописані непопулярні серед більшості громадян ідеали, до яких можна віднести і гендерну рівність, проте прагнення до них є умовою загального цивілізаційного розвитку всього суспільства. Окрім того, якщо закони прийняті демократичним шляхом обраним на виборах легальним суб'єктом законодавства, то їх дотримання є гарантією забезпечення принципу верховенства права.

Особлива роль гендерно-правової експертизи полягає у тому, що вона покликана слугувати інтересам особистості, суспільства і держави. Тому принцип дотримання прав і свобод людини та громадянина є одним із основних принципів гендерно-правової експертизи, закріплених Конституцією України. При організації і проведенні гендерно-правової експертизи експертна діяльність повинна бути орієнтована на неухильне дотримання конституційних прав громадян, передбачених ст.ст. 21, 24 Основного Закону, згідно з якими кожен має право на свободу, особисту недоторканність, рівність, зокрема рівність прав жінки і чоловіка [123]. Зміст проголошеного конституційного та загальноправового принципу стосовно організації і проведення гендерно-правової експертизи полягає у вимозі дотримання прав людини, а також прав юридичної особи, які можуть бути порушені в ході здійснення експертної діяльності.

Принцип оцінки нормативно-правового акта у взаємозв'язку з іншими актами. Оцінка нормативно-правового акта у взаємозв'язку з іншими нормативно-правовими актами як принцип проведення гендерно-правової експертизи полягає у тому, що експерт, досліджуючи наданий на експертизу нормативно-правовий акт або проєкт, повинен аналізувати і інші нормативно-правові акти, що регулюють однорідні правовідносини. При виявленні в проєкті нормативно-правового акта або в чинному правовому акті, що регулює однорідні правовідносини, дискримінаційних чинників, він повинен вміти оцінити і запропонувати ефективні заходи з їх усунення або приведення до відповідності із положеннями Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Необхідність дотримання зазначеного принципу обґрунтована тим, що всі прийняті і чинні правові акти володіють і загальними, і специфічними рисами, знаходяться в строгій залежності один від одного та відповідають змісту і характеру правової системи. Реалізація цього принципу підвищує ефект

правотворчої і правозастосовної діяльності у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, спрощує формування нормативно-правових актів, доступних для розуміння і виконання громадянами, посадовими особами та іншими зацікавленими суб'єктами.

Принцип науковості та інформаційної забезпеченості передбачає, що гендерно-правова експертиза повинна проводитися з урахуванням наявних наукових розробок, існуючих досягнень в конкретній галузі наукових знань, а також ґрунтуватися на інформації, що отримана з багатьох офіційних і перевірених джерел. Ефективність експертної діяльності обумовлена використанням досягнень правових та інших наук (як гуманітарних, так і природничих), що дозволить виявити, визначити і сформулювати основні чинники розвитку і забезпечення інституту прав людини, а також зарубіжного досвіду у проведенні гендерно-правової експертизи, її правового регулювання.

Разом із принципом науковості гендерно-правової експертизи застосовують пов'язаний із ним принцип об'єктивності. Говорячи про принцип об'єктивності та можливість застосувати результати гендерно-правової експертизи, слід орієнтуватися на те, що будь-якому науковому пізнанню притаманні суворі доказовість, достовірність і об'єктивність висновків, обґрунтованість отриманих результатів, і гендерно-правова експертиза як вид наукового пізнання в цьому сенсі не є винятком. Крім того, одним з найважливіших критеріїв науковості є можливість відтворити отримані результати у практичній сфері, перевірити їх здатність ефективно регулювати певні групи суспільних відносин. Об'єктивність результатів гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів як принцип гендерно-правової експертизи полягає у тому, що експертом проводиться дослідження кожної норми правового акта або проєкту на відповідність його положень принципу рівності прав та можливостей жінок і чоловіків, що

зобов'язує суб'єкта проведення гендерно-правової експертизи надавати перевірені результати з урахуванням складу і послідовності дискримінаційних чинників. Верифікація результатів, окрім іншого, досягається за рахунок однакового трактування та виявлення дискримінаційних чинників.

Принцип емпіричної обґрунтованості гендерно-правової експертизи передбачає використання та оприлюднення соціологічних і аналітичних даних, отриманих в ході проведення експертного дослідження, які є значущими для прогнозування сучасних правових, соціально-економічних, політичних та інших процесів на республіканському і регіональному рівнях, а також для прийняття управлінських рішень в аспекті забезпечення принципу рівності прав та можливостей жінок і чоловіків. Результати гендерно-правової експертизи можуть впливати на розвиток інших важливих для сучасної України чинників – національну безпеку, сталий розвиток соціальної та економічної сфери, ефективне управління та розв'язання гострих суспільних конфліктів і протиріч, легітимація управлінських рішень і результатів юридичної діяльності, забезпечення прав людини. Цей принцип пов'язаний не тільки з виробленням техніко-юридичних прийомів і процедур, необхідних для проведення гендерно-правової експертизи в процесі нормотворчої діяльності та законопроектної роботи, але і з аналізом правових процесів, розробкою форм і методів аналізу проєктів нормативно-правових актів з позиції їх відповідності євроінтеграційному курсу нашої держави.

Принцип системності гендерно-правової експертизи передбачає організацію і проведення експертизи із послідовним використанням комплексу відповідних методів. У процесі наукового пізнання характерне використання загальнонаукових прийомів і методів. Об'єктивність результатів гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів досягається використанням єдиної

методики і правил (правових механізмів) проведення гендерно-правової експертизи. Для забезпечення системності, достовірності і можливості перевірки результатів експертизи проєктів нормативно-правових актів на наявність дискримінаційних чинників, необхідно дотримуватися таких правил.

По-перше, експертизу кожної норми нормативно-правових актів та їх проєктів на предмет виявлення дискримінації за ознакою статі і виклад її результатів необхідно проводити з урахуванням типових дискримінаційних чинників та проявів дискримінації за ознакою статі.

По-друге, кожна норма нормативно-правових актів та їх проєктів повинна бути перевірена на наявність / відсутність кожного типового дискримінаційного чинника та проявів дискримінації за ознакою статі.

По-третє, кожен типовий дискримінаційний фактор і прояв дискримінації за ознакою статі повинні бути перевірені на їх наявність / відсутність в кожній нормі нормативно-правових актів та їх проєктів.

По-четверте, будь-який виявлений в ході експертизи типовий дискримінаційний фактор повинен бути усунутий з нормативно-правових актів та їх проєктів.

По-п'яте, типові дискримінаційні чинники і прояви дискримінації за ознакою статі виявляються і вказуються незалежно від того, чи включені вони в нормативно-правовий акт або проєкт навмисно або ненавмисно, без оцінки цих обставин.

По-шосте, виявлені в ході аналізу нетипові положення, які можуть сприяти дискримінації за ознакою статі, вказуються разом із результатами гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів і підлягають усуненню в тому ж порядку, що і дискримінаційні чинники і прояви дискримінації за ознакою статі, визнані типовими.

Основним завданням застосування специфічних методів пізнання предмету нормативно-правового акту або його проєкту є забезпечення проведення гендерно-правової експертизи з метою виявлення в документах положень, що сприяють створенню умов для прояву дискримінації за ознакою статі, і запобігання включення в них зазначених положень. Більш конкретно мета гендерно-правової експертизи, як і мета застосування відповідних методик і правил при її проведенні, формулюється у Методичних рекомендаціях з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проєктів нормативно-правових актів: проведення критичної оцінки (аналізу) того, яким чином різниця в гендерних ролях, діяльності, потребах, можливостях та правах впливає на жінок, чоловіків, дівчат та хлопчиків, в існуючій або запропонованій політиці, ситуації або контексті, та формуванні пропозицій з усунення дискримінаційних положень [163].

Виявлені під час проведення гендерно-правової експертизи положення, що не відносяться до дискримінаційних чинників, але які можуть сприяти створенню умов для прояву дискримінації за ознакою статі, зазначаються в експертному висновку. Дискримінаційними факторами визнаються положення проєктів документів, що можуть сприяти проявам дискримінації за ознакою статі при застосуванні документів, зокрема можуть стати безпосередньою основою дискримінаційної практики чи створювати умови легітимності дискримінаційних діянь, а також допускати або провокувати їх.

Принцип системності гендерно-правової експертизи ефективно забезпечується такою формою як регламентація її проведення. Питання регламентації гендерно-правової експертизи у вітчизняному праві не закріплено на законодавчому рівні та не достатньо відрефлексовано на рівні наукових досліджень. Важливо наголосити, що попередньо розроблена методика здійснення гендерного аналізу

є єдиною для всіх органів публічної влади. Останні обов'язково мають застосовувати її у випадку, якщо правозастосовний, правотворчий чи інший акт може порушити гендерний паритет.

Принцип повноти і всебічності експертного дослідження є одним із показових у переліку додаткових принципів організації і проведення гендерно-правової експертизи. Він орієнтований на виконання вимоги здійснити весь комплекс необхідних досліджень та надати відповіді на усі питання, визначені предметом експертизи. Проведене дослідження має здійснюватися в межах поставлених перед екпертом завдань, але без чіткого алгоритму проведення експертизи зробити це буде складно, що зайвий раз підкреслює необхідність визначення регламенту проведення гендерно-правової експертизи. Повнота експертного дослідження передбачає вивчення певної сукупності наданих матеріалів – це дозволяє повно і об'єктивно відповісти на поставлені перед екпертом питання і досягнути цілей проведення гендерно-правової експертизи. Головним завданням для експерта залишається надати відповідь на питання чи відповідає положення певного нормативно-правового акта або його проєкту Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та взятих Україною міжнародних зобов'язань в частині дотримання принципу гендерної рівності. Зокрема, не слід ототожнювати перевірку екпертом нормативно-правових актів та їх проєктів на їх відповідність чинному законодавству з діяльністю Конституційного Суду України – робота експерта в цьому випадку обмежена предметом експертного дослідження та його компетенцією.

Усебічність експертного дослідження передбачає з'ясування усіх значущих для проведення гендерно-правової експертизи конкретних питань, пов'язаних із виявленням дискримінаційних чинників щодо надання рівних прав і можливостей жінкам і чоловікам. Всебічність передбачає дослідження усіх об'єктивно можливих варіантів при здійсненні експертизи, тим самим запобігаючи однобічності і суб'єктивізму в експертному дослідженні.

Недотримання принципу повноти і всебічності гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів є підставою для проведення додаткової або повторної експертизи.

Іншим важливим принципом, що гарантує ефективність гендерно-правової експертизи, є принцип незалежності результату експертизи від замовника. Тільки незалежний експерт, проводячи дослідження при проведенні гендерно-правової експертизи, може винести в повній мірі об'єктивний висновок, тим самим сприяючи вирішенню поставлених перед експертом задач. Незалежність полягає у повній відсутності будь-яких сторонніх впливів на формування внутрішнього переконання експерта. Можна припустити, що такий вплив також може мати «гендерний» характер, коли з політичних або ж інших мотивів чиниться тиск на експерта з метою винести рішення на користь певної групи за ознакою статі або запліщити очі на невідповідність наданого нормативно-правового матеріалу стандартам забезпечення гендерної рівності. Тому проведення гендерно-правової експертизи бажано здійснювати на базі науково-дослідницьких або експертних установ з метою підвищення її якості та забезпечення об'єктивності висновків експерта.

Незалежність експертизи проявляється у можливості здійснювати експертизу як державними, так й інститутами громадянського суспільства. Важливо гарантувати незалежність експерта від втручання з боку керівництва чи третіх осіб в його діяльність.

Одним із найбільш значущих принципів організації та проведення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів є професійна компетентність осіб, які проводять такого роду експертне дослідження. Принцип компетентності або кваліфікаційний принцип гарантує якість проведеного експертом дослідження і, так би мовити, зв'язує усі вищеперераховані принципи. Цілком очевидно, що без відповідної кваліфікації досягнути бажаної мети у реалізації таких

принципів як об'єктивність, системність тощо буде вкрай важко. Експерт не в змозі дати об'єктивний висновок у тому випадку, якщо необхідні для проведення експертизи дослідження компетентності виходять за рамки його спеціальних знань. Замовник гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів повинен мати чітке уявлення про те, кому вона повинна бути доручена. Критерії оцінки принципу дотримання гендерної рівності в рамках експертизи не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта, які виникають у результаті професійної підготовки і накопичення практичного досвіду у правовій сфері. Кваліфікаційний принцип вимагає від експерта братися за проведення гендерно-правової експертизи тільки за умови, якщо він професійно обізнаний для вирішення цих питань і в достатній мірі володіє методами теоретичної і практичної роботи. Кваліфікаційний принцип повинен бути забезпечений, по-перше, системою атестації та ліцензування наукових експертних установ і співробітників, що працюють в них; по-друге, свободою вибору експертів, запрошених для проведення гендерно-правової експертизи; по-третє, системою конкурсів з відбору установ і експертів для проведення гендерно-правових експертиз з найбільш значущих для держави і суспільства проєктів законів.

Кваліфікаційний принцип означає, що гендерно-правову експертизу повинні проводити фахівці в області застосування положень нормативного акта або його проєкту у конкретній сфері суспільних відносин, кваліфікація яких полягає у тому, щоб на основі загальнотеоретичних і спеціальних знань, у тому числі знань практики застосування законодавства, осмислити реальний ступінь можливості використання відповідних особливостей нормативно-правових формул з метою попередження проявів дискримінації у питаннях надання рівних можливостей жінкам і чоловікам. Професійна компетентність осіб, які проводять гендерно-правову експертизу нормативно-правових актів та їх

проектів, є вагомим фактором на шляху до отримання якісних результатів, у зв'язку із чим вимоги до експерта, що проводить гендерно-правову експертизу, повинні бути врегульовані законодавчо. З цього приводу було б доцільним внести до Порядку проведення гендерно-правової експертизи та Методичних рекомендацій з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проектів нормативно-правових актів відповідних доповнень, які б визначали мінімальні вимоги до експерта, такі як наявність вищої освіти, стаж роботи, пов'язаної із юридичною (правозастосовною і правотворчою) діяльністю не менше п'яти років, та інші.

Важливість кваліфікаційного принципу полягає у тому, що рівень знань експерта є одним з істотних елементів гендерно-правової експертизи. Невідповідність рівня компетентності експерта ступеню складності гендерно-правової експертизи може привести його до помилкового або ж неякісного висновку, що буде входити у протиріччя з міжнародними (європейськими) стандартами реалізації принципу рівності. Принцип компетентності спрямований на попередження таких помилок. Він безпосередньо пов'язаний із принципом об'єктивності, що передбачає застосування науково обґрунтованих методів отримання та інтерпретації результатів експертного дослідження.

Розробка концептуальних, теоретичних, методологічних і техніко-юридичних (вдосконалення юридичної техніки нормотворчості, формування ефективних методик гендерно-правової експертизи та ін.) положень, які є значущими для розробки програми забезпечення принципу гендерної рівності, пропозицій щодо зміни діючого законодавства, має здійснюватися на основі принципу техніко-юридичної обґрунтованості експертних рішень і висновків. Даний принцип важливий і для обґрунтування та подання методики гендерного аналізу і вдосконалення юридичної техніки, а також розвитку правотворчості та іншої юридичної

діяльності з урахуванням цивілізаційних і культурних особливостей українського права, опрацювання форм і механізму врахування їх у правотворчій, правозастосовній, контрольно-наглядовій та юридичній діяльності.

Одним із додаткових принципів підготовки і проведення гендерно-правової експертизи можна вважати і принцип залучення до цього процесу громадськості. У законодавстві повинна бути прописана можливість участі інститутів громадянського суспільства і самих громадян як на республіканському рівні, так і на місцях, проводити експертизу прийнятих нормативних документів і звертатися до відповідних органів з пропозиціями виправити дискримінаційну складову, якщо така є у діючих нормативно-правових актах або їх проектах. Через цей принцип реалізуються принципи відкритості і публічності, що дозволяють максимально враховувати весь спектр думок, у тому числі незалежних експертів. Єдність громадської та правової природи гендерно-правової експертизи є визначальною для вирішення поставлених перед нею завдань. У цьому контексті особливого значення набуває процес формування та впровадження системи моніторингу законодавства, що потребує серйозної суспільної підтримки. Це означає, що система моніторингу законодавства будується на двосторонній оцінці ефективності від суб'єктів законодавчої ініціативи, з одного боку, і від громадянського суспільства – з іншого.

Отже, на підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Принципи гендерно-правової експертизи – це основні засади, що закріплюються у нормативно-правових актах та інших формах права, і спрямовані на забезпечення ефективності правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із організацією та проведенням гендерно-правової експертизи. Принципи гендерно-правової експертизи являють собою найбільш загальні правила поведінки, які відрізняються від звичайних правових норм, що

регулюють порядок проведення гендерно-правової експертизи, своєю фундаментальністю, ступенем узагальнення (абстракції), стабільністю і стійкістю, значимістю для всього процесу правового регулювання відносин, пов'язаних із організацією і проведенням гендерно-правової експертизи.

2. Принципи гендерно-правової експертизи можна вибудувати в цілісну систему, що включає загальноправові (основні) та галузеві (додаткові) принципи гендерно-правової експертизи. Загальноправові принципи гендерно-правової експертизи мають надпозитивний характер і відображають універсальні положення, притаманні для правових відносин в демократичній державі, тобто такі ідеї, які висловлюють і фіксують правові основи гендерно-правової експертизи, похідні від факторів економічної, політичної та інших сфер життя суспільства. Серед загальноправових принципів гендерно-правової експертизи слід виділити принцип системності, який передбачає створення регламенту проведення такого роду експертизи. Для регламентації проведення гендерно-правової експертизи доцільно застосовувати досвід Канади, де успішно працює інституційний механізм забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок у реалізації їх конституційних прав і свобод. До галузевих (додаткових) принципів гендерно-правової експертизи відносяться принцип повноти і всебічності гендерно-правової експертизи, принцип об'єктивності гендерно-правової експертизи, принцип незалежності результату експертизи, кваліфікаційний принцип та ряд інших принципів, застосування яких гарантує якісне проведення експертного дослідження. Галузеві принципи гендерно-правової експертизи конкретизують зміст загальноправових принципів стосовно організації і проведення такого роду експертизи. Утворюючи систему, принципи гендерно-правової експертизи не суперечать один одному, а є взаємодоповнюючими.

3. Роль принципів гендерно-правової експертизи в ієрархічному розподілі принципів національного права неоднакова, проте для свого предмету правового регулювання принципи гендерно-правової експертизи є одним з джерел права. Навіть в тих випадках, коли при організації і проведенні гендерно-правової експертизи формально таке джерело не згадується, принципи гендерно-правової експертизи фактично виступають в цій якості і використовуються при вирішенні спірних питань. Принципи гендерно-правової експертизи, маючи вираз у нормах національного права, самі потребують зовнішнього вираження в одному з таких джерел. Зовнішніми формами вираження принципів гендерно-правової експертизи виступають Конституція України, закони, зокрема Закон України «Про судову експертизу» та Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу», судова практика, а також правова доктрина.

4. Принципи гендерно-правової експертизи утворюють своєрідну систему координат для суб'єктів проведення гендерно-правової експертизи, дисциплінують їх, дозволяють уникнути помилок при формулюванні експертних висновків. Принципи гендерно-правової експертизи сприяють усуненню неузгодженості і протиріч між окремими правовими приписами і підвищенню якості проведення гендерно-правової експертизи, забезпечуючи тим самим ефективність всього механізму правового регулювання відносин в цій сфері. Принципи гендерно-правової експертизи виступають тим критерієм, який дозволяє здійснити оцінку нормативно-правових актів або проєктів з точки зору їх відповідності принципу рівності в цілому. Тому проблема правильної реалізації принципів гендерно-правової експертизи у правотворчій практиці на сьогоднішній день набуває особливої актуальності.

5. Відсутність законодавчого оформлення принципів гендерно-правової експертизи ускладнює їх використання на практиці в якості джерела права, породжує неоднозначне тлумачення в процесі застосування. Потрібно прагнути до найбільш повного і точного закріплення принципів гендерно-правової експертизи в нормативно-правових актах, ясно і чітко формулювати їх, а в необхідних випадках давати їм докладну характеристику. В українському законодавстві нормативне закріплення принципів гендерно-правової експертизи вирізняється дискретністю та недосконалістю. На сьогоднішній день не вироблено єдиних правил проведення гендерно-правової експертизи, тобто при досить високому рівні розуміння всієї важливості принципу гендерної рівності для сучасної України, не розроблено регламент гендерно-правових експертиз, не визначено у нормативний спосіб принципи щодо її проведення. Для підвищення рівня систематизації та впровадження принципів гендерно-правової експертизи слід закріпити їх у законодавчий спосіб, прийняти регламент проведення гендерної експертизи нормативних і правозастосовних актів в органах державної влади та органах місцевого самоврядування в процесі їх нормотворчій та правозастосовній діяльності. Доцільно законодавчо закріпити і обов'язковість врахування гендерних факторів при проведенні гендерно-правової експертизи, а також вимоги, що висуваються до експерта; створити сучасні юридичні механізми щодо залучення представників громадянського суспільства та незалежних експертів до проведення гендерно-правової експертизи.

РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРНО-ПРАВОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

2.1. Правове забезпечення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів в Україні

Правове забезпечення гендерно-правової експертизи законопроектів та чинного національного законодавства є основою для належної організації такої діяльності. Нормотворчий процес в Україні не має системного правового забезпечення в окремих законах, тому правова експертиза та її окремі види є предметом підзаконного правового регулювання. У зв'язку з цим в Україні ще не сформована культура якісної неформальної правової експертизи.

Україна прагне до європейської інтеграції, тому існує нагальна потреба у приведенні національного законодавства у відповідність до європейських та міжнародних правових норм, у тому числі й у сфері гендерної рівності. Гендерно-правова експертиза як інструмент забезпечення гендерної рівності потребує систематичної переоцінки через удосконалення її правового забезпечення.

Вагомий внесок у дослідження цього питання в різних його аспектах внесли такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: Н. Абубікірова, Н. Болотіна, О. Вороніна, О. Варданян, І. Грицай, Н. Грицяк, О. Дашковська, Л. Завадська, С. Кабишев, Л. Кобелянська, О. Кочкіна, І. Лаврінчук, К. Левченко, Т. Мельник, Л. Наливайко, Н. Оніщенко, О. Рудік, О. Руднева, С. Рябошапка, О. Уварова, Г. Христова та інші.

Метою цієї розвідки є дослідження правового забезпечення проведення гендерно-правової експертизи для його удосконалення та підвищення ефективності.

Рівноправність жінок і чоловіків у різних сферах життєдіяльності суспільства сприяє людському зростанню, примножує досягнення України у розбудові правової і соціальної держави, відповідальної за розвиток людського капіталу. Цілі й завдання гендерних перетворень у суспільстві в їх системному юридичному вимірі є ознакою міри цивілізованості держави, її здатності до відчуття потреб історичного часу і задіяності юридичних механізмів до забезпечення свободи й розвитку людського потенціалу [53, с. 12]. Специфіка принципу гендерної рівності полягає в її інтегрованості в усі сфери суспільного життя, прояві в широкому спектрі суспільних відносин і, відповідно, міжгалузевому характері правового забезпечення. Тому гендерно-правова експертиза здійснюється щодо нормативно-правових актів у різних галузях і потребує універсальних знань.

Науковці та практики неодноразово досліджують окремі нормативно-правові акти та окремі галузі законодавства в цілому з метою формування загального доктринального погляду на гендерний баланс у національному законодавстві. Завдяки таким науковим дослідженням за останні два десятиліття якість вітчизняного законодавства суттєво змінилася з точки зору забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків і жінок.

Звернення до гендерної експертизи українського законодавства – нагальна потреба часу, можливість пришвидшення його соціальної ходи, забезпечення свободи, рівності та розвитку особистості, створення нових форм життєдіяльності, упорядкованості соціальних відносин та функціонування організаційних структур у суспільстві [157, с. 17-18]. Гендерно-правова експертиза передбачає вивчення, перевірку, дослідження, кількісний та якісний аналіз й оцінку чинного законодавства з позиції свободи, справедливості, рівності та розвитку статей, відповідності його міжнародно-правовим підходам і рівню юридичного забезпечення рівних прав та можливостей [1, с. 50]. Забезпечення рівних прав чоловіків та жінок потребує

скасування дискримінаційних положень чинного законодавства, які можуть бути виявлені під час проведення гендерно-правової експертизи.

Проблеми дискримінації, що виникають в процесі реалізації прав і свобод людини і громадянина є показником рівня розвитку особи як суб'єкта права, дійсних соціальних можливостей людини в конкретній державі. У процесі вирішення проблем дискримінації застосовується гендерний підхід у широкому теоретичному плані як ідеологію свободи особистості від родового гендерного тиску [258, с. 61]. Проблематика дискримінаційних положень у законодавстві полягає в тому, що вони можуть бути прихованими, непрямими. Це обумовлює підвищення вимог до якості експертизи та професіоналізму експертів.

Проведення ефективної гендерно-правової експертизи українського законодавства потребує подальших наукових розробок, особливо на межі правової та соціальної науки [141, с. 286]. Удосконалення нормативно-правової бази гендерно-правової експертизи зумовлене як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Загальною тенденцією цього процесу є орієнтація на розбудову правової держави та підвищення рівня правосвідомості і правової культури українського суспільства.

Для того, щоб зрозуміти систему правового забезпечення гендерно-правової експертизи, необхідно проаналізувати нормативно-правові акти, що претендують на цей вид правової експертизи.

В Україні принцип гендерної рівності на сьогоднішній день ґрунтується на певній нормативній основі, яка складається із сукупності нормативно-правових актів, що можуть бути систематизовані, в рамках багаторівневої ієрархії нормативно-правових актів. На сьогодні нормативну основу цієї ідеї складають міжнародно-правові акти та акти національного законодавства, які містять, зокрема: загальну ідею юридичної рівності чоловіка та жінки; ідею рівності чоловіка та жінки у сфері праці та зайнятості [255, с. 457].

Гендерно-правова експертиза об'єктивно відображена в чинному законодавстві, зокрема в законах України, підзаконних актах, міжнародно-правових актах та договорах.

Розпочати дослідження складових цієї системи слід з аналізу положень Конституції та законів України.

Конституція України не містить окремих норм щодо проведення правових експертиз, оскільки це питання не є предметом конституційного регулювання. Але Основний Закон гарантує, що люди вільні і рівні у своїй гідності та правах (ст. 21); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, а привілеї чи обмеження за ознакою статі заборонені (ст. 24). Відповідно до Конституції України, рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям (ст. 24) [123]. Реалізація вказаних конституційних норм відбувається за допомогою використання низки правових інструментів і засобів у діяльність інституційної системи. Одним з таких інструментів є гендерно-правова експертиза.

Питання гендерно-правової експертизи національного законодавства неодноразово порушувалось у міжнародних документах як об'єктивна необхідність створення правових можливостей забезпечення гендерної рівності в реальному житті, в усіх сферах його функціонування. Така експертиза має бути спрямована на створення правових умов реалізації гендерних прав, юридичне упорядкування гендерних відносин у країні,

забезпечення правових можливостей гендерного самоутвердження особистості [253, с. 30]. Основою формування національних інструментів забезпечення гендерної рівності, зокрема гендерно-правової експертизи, є міжнародні нормативно-правові акти.

Серед них: Конвенція про політичні права жінок від 1952 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 1979 р., Статут Організації Об'єднаних Націй від 1945 р., Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 1949 р., Декларація про ліквідацію дискримінації у відношенні жінок від 1967 р., Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 рр., Резолюція Ради Безпеки ООН №1325(2000) «Жінки. Мир. Безпека» та ін. Ці документи прямо не закріплюють вимоги та стандарти гендерно-правової експертизи, але утворюють умови для її інституціоналізації в національних правових системах.

Методологія гендерно-правової експертизи повинна мати на меті не тільки визначення юридичної відповідності тексту нормативно-правового акта (його проєкту) принципу забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, а й оцінку норм права, у які закладені глибинні гендерні стереотипи про місце жінки та чоловіка в суспільстві. На цьому акцентується увага в ст. 5 Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» від 1979 р., де вказується, що держави-учасниці Конвенції вживають усіх відповідних заходів з метою змінити соціальні та культурні моделі поведінки чоловіків і жінок для досягнення викорінення забобонів, звичаїв та всіх інших проявів, що ґрунтуються на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї із статей або стереотипності ролі чоловіків і жінок» [118; 302, с. 104]. Законодавчий процес є вихідною точкою для вирішення гендерного дисбалансу.

Будь-який нормативно-правовий акт, що регулює суспільні відносини, обов'язково проходить через процедуру гендерно-правової експертизи, тобто розглядається через призму сутності

гендерного права. Гендерне право знаходить своє відображення у кожній галузі права української системи права, оскільки без урахування основ гендерної рівності, забезпечення якої покладено в основу предмету гендерного права, жоден нормативно-правовий акт не може бути прийнятий та, як наслідок, застосований в межах правового регулювання відповідних суспільних відносин [83, с. 24]. Закони мають прямий і відчутний вплив на життя громадян і в найбільш прямій формі відображають потреби і пріоритети різних груп виборців. В рамках законодавчого процесу виникає можливість, а також платформа для обговорення питань, що мають найбільше значення для суспільства, і це може сприяти вираженню різних думок та інтересів. Таким чином, даний процес є ефективним інструментом для утвердження цінностей і принципів гендерної рівності [97, с. 34]. Прийняття нормативно-правових актів з питань правового регулювання здійснення гендерно-правової експертизи передбачає системну та багатовекторну діяльність як суб'єктів нормотворчості.

Проведення гендерно-правової експертизи в Україні передбачено Законами України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. [218] та «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06 вересня 2012 р. [222].

У ст. 4 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. передбачено, що чинне законодавство підлягає гендерно-правовій експертизі. У разі встановлення невідповідності, висновок гендерно-правової експертизи надсилається до органу, який прийняв такий нормативно-правовий акт. Проекти нормативно-правових актів підлягають гендерно-правовій експертизі, а висновок гендерно-правової експертизи є обов'язковою складовою пакета документів, що подаються разом з проектом нормативно-правового акта до

розгляду [218]. Ця рамкова норма утворює потребу деталізувати порядок проведення гендерно-правової експертизи в окремому комплексному підзаконному акті Кабінету Міністрів України.

Майже ідентично, але більш детально у ст. 8 «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06 вересня 2012 р. врегульоване проведення антидискримінаційної експертизи у процесі нормотворення. Так, розроблення проєктів нормативно-правових актів здійснюється з обов'язковим урахуванням принципу недискримінації. З метою виявлення у проєктах нормативно-правових актів норм, що містять ознаки дискримінації, проводиться антидискримінаційна експертиза. Обов'язковій антидискримінаційній експертизі підлягають проєкти законів України, актів Президента України, інших нормативно-правових актів, що розробляються міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, державними колегіальними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями [222].

Ці два види правової експертизи пов'язані між собою, але їх слід розрізняти, оскільки порушення принципів гендерної рівності проявляються не лише у формі дискримінації. Антидискримінаційна експертиза спрямована на виявлення гендерної дискримінації, але не обмежується нею. Гендерно-правова експертиза спрямована на виявлення гендерної дискримінації, а також положень, які погіршують гендерну політику, ускладнюють або перешкоджають гендерному розвитку та закріплюють гендерні стереотипи. У зв'язку з цим суб'єкт гендерно-правової експертизи має керуватися статтею 4 Закону України від 8 вересня 2005 року «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Як і будь-яка рамкова норма, вона потребує деталізації на підзаконному рівні. Отож заслуговує ретельної уваги саме цей рівень правового забезпечення проведення гендерно-правової експертизи.

Основним підзаконним документом у сфері проведення гендерно-правової експертизи є Постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи» [209] та Наказ Міністерства юстиції України від 27 листопада 2018 р. № 3719/5 «Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проектів нормативно-правових актів, визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства юстиції України від 12 травня 2006 р. № 42/5» [224]. Враховуючи, що Постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997 не в дійсності не визначає механізм проведення гендерно-правової експертизи, Міністерство юстиції України ухвалило для власного використання Методичних рекомендацій з проведення гендерно-правової експертизи.

У Методичних рекомендаціях більш виважено та детально зафіксовано мету, завдання, предмет гендерно-правової експертизи, етапи її проведення, вимоги до висновку, перелік питань для з'ясування.

Методичні рекомендації значно полегшують її проведення, але на їх основі доцільно проводити тренінги для фахівців, які здійснюють гендерно-правову експертизу проектів нормативно-правових актів з метою уникнення неправильного тлумачення правових норм та підготовки неякісного висновку.

При цьому, покладення проведення гендерно-правової експертизи на Міністерство юстиції України викликає сумнів у експертів, адже, у його структурі відсутній спеціальний відділ гендерно-правової експертизи, який, безперечно, потрібен, урахувавши обсяг нормативно-правових актів, що підлягають цій експертизі. Залучення сторонніх фахівців хоч і допускається Постановою, однак не гарантує якості та своєчасності проведення гендерно-правової експертизи. Вивчення тексту нормативно-правового акта під час здійснення гендерно-правової експертизи передбачає не тільки його юридичну оцінку, а й застосування

галузевого наукового підходу [302, с. 103]. Отож, проводити експертизу мають вузькоспеціалізовані експерти-правники, які мають відповідні гендерні компетентності. У структурі Мін'юсту пропонується утворити відповідний структурний підроділ.

Пунктом 7 Порядку проведення гендерно-правової експертизи визначено, що для проведення гендерно-правової експертизи законодавства Мін'юст може залучати в установленому порядку фахівців державних органів, підприємств, установ, організацій, а також представників наукових установ, громадських об'єднань та міжнародних організацій (за згодою) [209] Важливо звертати увагу на потенціал зовнішніх експертів, особливо у контексті експертизи нормативно-правових актів, які мають вагоме для суспільства значення.

З 2006 р. до 2018 р. питання проведення гендерно-правової експертизи регулювалось Постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2006 р. № 504 «Про проведення гендерно-правової експертизи», що передбачала гендерно-правову експертизу чинного законодавства та проєктів нормативно-правових актів у всіх сферах законодавства, що стосуються прав і свобод людини. Міністерством юстиції України, на підставі визначених повноважень, було розроблено та затверджено Інструкцію з проведення гендерно-правової експертизи. Інструкція визначає механізм проведення гендерно-правової експертизи чинного законодавства та проєктів нормативно-правових актів з метою встановлення їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи» фактично вперше було затверджено детальний порядок проведення гендерно-правової експертизи. Нею змінено підхід до проведення гендерно-правової експертизи, оскільки повноваження проведення останньої були делеговані тільки Міністерству юстиції України. Наразі цей обов'язок покладено і на розробників проєктів нормативно-

правових актів [266, с. 74]. Однак, розробники проєкту нормативно-правового акту не зобов'язані дотримуватись рекомендованої Мін'юстом у методичних рекомендаціях послідовності етапів проведення гендерно-правової експертизи, а, отже, правильність та якість здійснення останньої може бути сумнівною.

Об'єктом гендерно-правової експертизи є законодавство як сукупність правових норм та практика правовідносин [68, с. 35]. Гендерно-правова експертиза полягає у проведенні критичної оцінки (аналізу) того, яким чином різниця в гендерних ролях, діяльності, потребах, можливостях та правах впливає на жінок, чоловіків, дівчат та хлопчиків, в існуючій або запропонованій політиці, ситуації або контексті, та формуванні пропозицій з усунення дискримінаційних положень. Проведення гендерно-правової експертизи законодавства має на меті формування гендерно-чутливого законодавства для досягнення кінцевої мети – забезпечення рівності прав та можливостей жінок та чоловіків [224]. З аналізу вищезазначених Постанови Кабінету Міністрів та Наказу Міністерства юстиції України вбачається, що мета здійснення гендерно-правової експертизи різниться, таким чином, наказ не відповідає акту законодавства, що має вищу юридичну силу. Прояви такого правового нігілізму не повинні мати місце в національному законодавстві. Вважаємо за необхідне рекомендувати привести у відповідність наказ Міністерства юстиції України до норм діючого законодавства.

Результати гендерно-правової експертизи нормативно-правового акту, поданого на державну реєстрацію, зазначаються у висновку про державну реєстрацію нормативно-правового акта за формою згідно з додатком 2 до Порядку подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації, затвердженого наказом Мін'юсту від 12 квітня 2005 р. № 34/5 (в редакції наказу Мін'юсту від 15 травня 2013 р. № 883/5) [209]. Але такі зміни не

були внесені до самого Порядку подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації.

На сьогодні, у зв'язку з останніми змінами у гендерному законодавстві, завдання щодо проведення гендерно-правової експертизи проекту нормативно-правового акту покладаються на юридичні служби міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та їх територіальних органів, місцевих держадміністрацій [223]. Проте, практика показує, що, не зважаючи на вимогу пункту 2 Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 р. № 1040, непоодинокими є випадки, коли такі юридичні служби не створені. Особливо ця проблема актуальна для місцевих органів виконавчої влади [267, с. 19]. Така ситуація впливає на проведення гендерно-правової експертизи, враховуючи фактичну відсутність кваліфікованих кадрів.

Дискусійним питанням, яке постійно цікавить теоретиків права та дослідників нормотворчого процесу, є врегулювання процедури прийняття нормативно-правових актів в окремих законах (і меншою мірою в кодифікованих законах). Відсутність в Україні закону про нормативно-правові акти спричиняє низку проблем, які загалом знижують якість законодавства.

Досвід правових держав свідчить, що з розвитком демократичних інститутів, формуванням громадянського суспільства невід'ємно пов'язані процеси утвердження гідного становища особи в суспільстві незалежно від її статевої належності [160, с. 227]. Заслуговує уваги досвід зарубіжних країн у правовому регулюванні проведення гендерно-правової експертизи. Європейські держави, переважно, вирішили проблеми нерівного становища жінок і чоловіків у соціумі, як в теорії, так і на практиці [264, с. 431].

Варто зазначити, що розвиток інституту гендерно-правової експертизи в Європі розпочався з усвідомлення необхідності прийняття гендерно збалансованого законодавства. Гендерно-правова експертиза юридично закріплена як на рівні законів, так і підзаконних актів. Як і в Україні, процедури здійснення експертизи деталізовані в окремих методичних рекомендаціях.

Досвід Швеції та Канади є прикладами ефективних моделей гендерно-правової експертизи, закріплених на рівні підзаконних актів.

У Швеції в 2004 р. було прийнято перший урядовий План впровадження стратегії гендерної рівності, який включав оцінку впливу нормотворчості та правозастосування на гендерне конструювання. У 2011 р. урядом було визначено, що така оцінка повинна здійснюватися на центральному, регіональному та місцевому рівнях. Регулярно спеціально уповноваженим урядовим підрозділом проводяться різноманітні тренінги, семінари для співробітників (менеджерів та референтів), присвячені оцінці гендерного розвитку через законодавство та методам його здійснення. Хоча здійснення оцінки впливу законопроектів на гендерну рівність не передбачено, Стратегія гендерної рівності передбачає, що гендерно-правова оцінка має проводитись щодо всіх законів [4]. Федеральний план забезпечення гендерної рівності у Канаді враховуючи його провідний зміст був представлений на четвертій Всесвітній конференції ООН зі становища жінок у Пекіні. Першим завданням Федерального плану стало запровадження у повсякденну урядову практику здійснення гендерного аналізу під час вироблення політики, розробки законодавства та програм. Федеральний план чітко зобов'язав урядові установи та агентства здійснювати гендерний аналіз, передбачивши п'ятирічний перехідний період, упродовж якого вони мали розбудувати свою експертну та аналітичну спроможність. Стратегія з імплементації гендерного аналізу складається з п'яти елементів: навчання та підготовка тренерів

для відомчих груп з підготовки гендерного аналізу; розробка інструментів та постійна технічна консультативна допомога; ситуативні приклади політики; оцінювання/ відповідальність (тиск громадськості щодо більшої відповідальності уряду за результати та вплив урядових програм на життя громадян Канади створив потребу в оцінюванні ефективності та результативності гендерного аналізу та релевантних до нього процесів, спрямованих на досягнення реальної гендерної рівності); дослідження/ інформація/освіта [251, с. 25-27]. Отож, юридична сила нормативно-правового акту, яким закріплено проведення гендерно-правової експертизи не впливає на її дієвість, якщо держава усвідомлює її значення.

Проте, переважна більшість держав фіксують обов'язковість проведення гендерно-правової експертизи законом, переважно з гендерних питань.

У Фінляндії проведення гендерно-правової експертизи (за національним законодавством «оцінка гендерного впливу») є обов'язковою і закріплена Законом про рівність жінок та чоловіків (1986/609). У вказаному Закон закріплено чіткий перелік обов'язків державних посадових осіб з питань забезпечення гендерної рівності, а також проведення гендерної експертизи. У 2004 р. Міністерством юстиції Фінляндії було затверджено Інструкцію з написання законопроектів. Останньою було запроваджено обов'язковість проведення оцінки гендерного впливу законопроектів. Теорія та методологія здійснення останньої була розроблена спеціально уповноваженим підрозділом при Міністерстві соціальних справ [6]. У Франція з 2009 р. законом впроваджено здійснення гендерно-правової експертизи для всіх законопроектів. Відповідні обов'язки покладені на державних службовців Міністерства з питань прав жінок, міських районів, молоді та спорту. Для роз'яснення порядку її проведення та врахування гендерних аспектів в цілому, було прийнято Меморандум про включення

гендерних аспектів в процес законотворення та Методичний посібник [7]. Переважає підхід щодо обов'язковості проведення гендерно-правової експертизи у нормотворчому процесі, а суб'єктом її проведення є урядові інституції.

У Бельгії з прийняттям Закону з гендерної проблематики від 2007 р., започатковане обов'язкове проведення гендерного тесту проєктів нормативно-правових актів. Закон «Оцінка нормативного впливу» від 2013 р. передбачив вимогу перевіряти всі законодавчі акти, перед розглядом Ради Міністрів. Метою перевірки є виявлення можливого впливу нового закону на становище жінок і чоловіків [20]. Закон Естонської Республіки про рівне ставлення закріплює обов'язки щодо проведення оцінки гендерного впливу на Уповноваженого з гендерної рівності та рівного ставлення. Така оцінка проводиться державними службовцями того міністерства, яке розробляє проєкт нормативно-правового акту. Після проведення оцінки законопроєкт надсилається до Департаменту з питань гендерної рівності Міністерства соціальних відносин фахівці якого, також здійснюють гендерно-правову експертизу перед прийняттям закону. Для покращення проведення гендерної експертизи урядом країни було підготовлено Методичний посібник [14]. Литва використовує потенціал гендерно-правової експертизи з початку 1998 р., після прийняття Закону про рівні можливості жінок і чоловіків. Урядом країни були розроблені та прийняті «Методи і процедури проведення оцінки впливу», якими було детально регламентовано пріоритети, цілі та завдання щодо якісного здійснення гендерної експертизи. У 2004 р. держава прийняла ще один [15; 182, с. 40]. Принагідно зазначимо, що закріплення гендерно-правової експертизи у гендерному законодавстві з одного боку видається доцільним і виправданим [184, с. 182]. Але гендерно-правова експертиза є елементом нормотворчого процесу і має бути предметом регулювання відповідного законодавства.

Вивчення досвіду здійснення гендерно-правової експертизи, дає можливість констатувати, що вона створює основу для співпраці вчених та законодавця. Не правильно вважати, що розробка політики є суто практичною і вільною від теорії діяльністю [19]. Завданням гендерної експертизи є впровадження принципу рівноправності статей через розробку правових механізмів, що виражається в паритетному представництві, рівному доступі до прийняття рішень і ресурсів влади, рівній відповідальності. Метою гендерної експертизи є не просто аналіз прав жінки як окремої категорії громадян, а дослідження більш широкого поняття – умов забезпечення гендерної рівності [74, с. 9]. Основа досягнення цієї мети – якісне законодавство.

Україна розвиває своє гендерне законодавство досить швидкими темпами. Серед зобов'язань, які Україна взяла на себе перед Європейським співтовариством, є досягнення рівності прав та можливостей для чоловіків і жінок. За останні роки Україна досягла значного прогресу у вивченні та розумінні гендерних питань. Наразі державна політика спрямована на забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків та реалізується відповідно до міжнародних документів, підписаних Україною [48, с. 104; 183, с. 63]. Європейська інтеграція України є процесом і одночасно завданням адаптації європейських цінностей, підходів та політик демократизації й врегулювання усіх сфер суспільного буття українців відповідно до норм та стандартів ЄС. З позиції розбудови демократії в гендерній збалансованості державної підтримки цього процесу, важливими завданнями є наступні: сприяння миру, цінностям і добробуту громадян після перемоги у війні росії в Україні, забезпечення безпеки, свободи та справедливості без кордонів; цілеспрямоване досягнення Цілей сталого розвитку на основі збалансованого економічного зростання та висококонкурентної ринкової економіки з максимально можливою зайнятістю, інклюзією та відповідним соціальним

прогресом; сприяння науково-технічному прогресу; боротьба із соціальною ізоляцією та дискримінацією за ознаками гендеру, національності, соціального статусу, віку тощо, а також сприяння соціальній справедливості та захисту, рівності між жінками та чоловіками й захисту прав дитини; посилення економічної, соціальної та територіальної єдності та солідарності з країнами ЄС; повага до культурного та мовного розмаїття країн ЄС, сприяння широкому вивченню спільної мови – англійської [2; 154, с. 118; 186, с. 55]. Євроінтеграція обумовлює активізацію пошуку оптимальних засобів посилення гендерного паритету, отож і удосконалення правового забезпечення гендерно-правової експертизи.

Національний механізм забезпечення гендерної рівності в Україні є політично слабким. Розрив між де-юре і де-факто просуванням гендерної рівності в Україні обумовлений тим, що правова система, що забезпечує гендерну рівність, має недостатні економічні підстави, а механізми контролю й моніторингу дотримання законодавства у сфері гендерної рівності є недосконалими. Інституційна сутність української моделі полягає в тісному поєднанні жорстких правил, зафіксованих у законодавстві, з масовою практикою неформальних домовленостей, які дають змогу обходити законодавчі норми. Інституційний механізм України характеризується слабкістю повноважень інституту гендерного омбудсмена [31, с. 6]. Необхідним є формування державою належної, поміркованої, планової й обов'язкової до виконання незалежно від зміни правлячих сил гендерної стратегії. Гендерна стратегія є основним документом, що визначає державну гендерну політику, її цілі, завдання й принципи, напрями й пріоритети на середньостроковий і довгостроковий періоди. Стратегія забезпечує координацію зусиль органів державної влади щодо недопущення дискримінації за ознакою статі, захисту прав людини і сім'ї, материнства, батьківства й дитинства як вищих

людських цінностей. Стратегія служить інструментом формування державної гендерної політики і контролю за її здійсненням з боку громадянського суспільства, а також може розглядатися як важливий етап його становлення [152, с. 158]. Розвиток гендерно-правової експертизи є стратегічним завданням удосконалення національного механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

На підставі проведеного дослідження правового забезпечення гендерно-правової експертизи в Україні можна зробити наступні пропозиції щодо його вдосконалення:

1. Гендерно-правова експертиза знаходить своє об'єктивне відображення у системі чинного законодавства, яку складають: закони України; підзаконні нормативно-правові акти; міжнародні нормативно-правові акти та договори.

2. Конституція України не містить окремих норм щодо проведення правових експертиз, оскільки це питання не є предметом конституційного регулювання, але утворює умови для її застосування. Основою формування національних інструментів забезпечення гендерної рівності, в тому числі гендерно-правової експертизи, є міжнародні нормативно-правові акти, серед них: Конвенція про політичні права жінок від 1952 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 1979 р., Статут Організації Об'єднаних Націй від 1945 р., Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 1949 р., Декларація про ліквідацію дискримінації у відношенні жінок від 1967 р., Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 рр., Резолюція Ради Безпеки ООН № 1325 (2000) «Жінки. Мир. Безпека» та ін. Ці документи прямо не закріплюють вимоги та стандарти гендерно-правової експертизи, але утворюють умови для її інституціоналізації в національних правових системах.

3. Проведення гендерно-правової експертизи в Україні передбачено у ст. 4 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. Ця рамкова норма потребує деталізації на підзаконному рівні, отож цей рівень правового забезпечення проведення гендерно-правової експертизи є найбільш деталізованим. Основним підзаконним документом у сфері проведення гендерно-правової експертизи є Постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи» та Наказ Міністерства юстиції України від 27 листопада 2018 р. № 3719/5 «Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проектів нормативно-правових актів, визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства юстиції України від 12 травня 2006 р. № 42/5». Враховуючи, що Постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997 не в дійсності не визначає механізм проведення гендерно-правової експертизи, Міністерство юстиції України ухвалило для власного використання Методичних рекомендацій з проведення гендерно-правової експертизи.

4. Дослідження зарубіжної практики правового забезпечення гендерно-правової експертизи показує, що його реалізують як у законах, так і у підзаконних нормативно-правових актах. Деталізація процедури проведення експертизи, як і в Україні, здійснюється в методичних рекомендаціях. Переважна більшість держав фіксують обов'язковість проведення гендерно-правової експертизи законами з гендерних питань. Переважає підхід щодо обов'язковості проведення гендерно-правової експертизи у нормотворчому процесі, а суб'єктом її проведення є урядові інституції. Закріплення гендерно-правової експертизи у гендерному законодавстві з одного боку видається доцільним і виправданим, але такий вид правової експертизи є елементом нормотворчого процесу і має бути предметом регулювання відповідного законодавства.

2.2. Етапи проведення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів

Досягнення гендерної рівності в сучасному українському суспільстві є одним із ключових завдань реформування вітчизняного законодавства. Права як чоловіків, так і жінок є невід'ємною частиною універсальних прав людини, які закріплені в Конституції України, а також у міжнародних правових актах.

Рівність представників обох статей в усіх без винятку сферах людського життя на міжнародному, національному та регіональному рівнях є запорукою побудови сучасної демократичної та європейської держави. Для досягнення цієї мети необхідно усунути дискримінаційні положення в чинному національному законодавстві та законопроектах шляхом проведення ефективної гендерно-правової експертизи.

Питання, пов'язані з проведенням гендерно-правової експертизи, досліджували у своїх роботах такі зарубіжні та українські вчені, як: А. Боман, М. Буроменський, О. Вороніна, І. Грицай, Ю. Галустян, О. Дашковська, Л. Завадська, І. Лаврінчук, К. Левченко, Л. Кобелянська, Л. Кормич, О. Костенко, Д. Лейнарте, Т. Марценюк, Т. Мельник, Н. Оніщенко, С. Поленіна, П. Рабінович, О. Спесівцева, Н. Тарусіна, О. Щепкін, О. Уварова, О. Хасбулатова, Г. Христова та ін. Однак, для якісного проведення гендерно-правової експертизи слід удосконалити і переосмислити відповідну процедуру.

Незважаючи на свою актуальність, проблеми здійснення гендерно-правової експертизи належать до недостатньо обґрунтованих у сучасній юридичній науці. Тому, предметним полем цього дослідження є зміст етапів проведення гендерно-правової експертизи, а метою – їх розкриття та удосконалення.

Конституція України на засадах рівності передбачає для чоловіків і жінок громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурно-духовні права і свободи. В чинному законодавстві

деталізовані механізми реалізації зазначених прав, але на практиці воно об'єктивно не спроможне гарантувати однакове їх забезпечення для обох статей. Існуючі в суспільстві стереотипи перешкоджають повноцінній реалізації рівних можливостей для чоловіків і жінок. Це явище потребує подолання через виховання толерантності у суспільстві, оскільки наявність свободи вибору для кожного є показником гуманності і демократизму держави. Гендерні стереотипи зосереджуються на уявленнях про те, що жінка не спроможна якісно здійснювати службові повноваження та приймати складні рішення. Крім того, жінка має піклуватися про родину, тому не завжди може використовувати власний потенціал повною мірою. Якщо права жінок не забезпечені в публічній сфері, то чоловіки обмежені, переважно, в приватній [60, с. 51; 145, с. 136]. Для усунення дискримінації на законодавчому рівні та для подолання гендерних стереотипів, запропоновано здійснення гендерно-правової експертизи проєктів нормативно-правових актів та чинного законодавства. Саме ретельне, поетапне та якісне здійснення останньої є першочерговим заходом у розбудові суспільства, в якому жінки з чоловіками матимуть рівні права, можливості та обов'язки.

Важливою метою гендерно-правової експертизи є забезпечення рівності між чоловіками та жінками в суспільстві. Водночас необхідно визнати множинність факторів, що впливають на специфіку гендерно-правової експертизи в окремих випадках, оскільки існує багато різних суспільних відносин, які регулюються правовими нормами.

Науковці по-різному визначають мету та завдання гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів. Так, О. Дашковська визначила, що основним завданням гендерної експертизи є впровадження принципу рівноправності статей через розробку правових механізмів, що виражається в паритетному представництві, рівному доступі до прийняття рішень і ресурсів влади, рівній

відповідальності. Метою гендерної експертизи дослідниця визнає не просто аналіз прав жінки як окремої категорії громадян, а дослідження більш широкого поняття – умов забезпечення гендерної рівності [74, с. 10]. О. Пищуліна, С. Рябошапка, К. Левченко та Г. Марценюк звертають увагу, що метою проведення гендерно-правової експертизи проєктів нормативно-правових актів є запобігти ухваленню нормативно-правових актів, які б містили заборонені дискримінаційні норми за ознаками статі, тобто сприяти утвердженню та захисту прав і свобод людини. Ці завдання мають виконуватись і на національному, і на регіональному рівні, де теж ухвалюють відповідні рішення [211, с. 16; 262, с. 27]. Дослідниця механізму забезпечення гендерної рівності І. Грицай, відзначила, що метою гендерно-правової експертизи є забезпечення: рівних прав і обов'язків чоловіків і жінок; рівних можливостей чоловіків і жінок; однакової відповідальності чоловіків і жінок; рівних партнерських взаємовідносин чоловіків та жінок у всіх сферах життєдіяльності; рівнозначних результатів життєдіяльності чоловіків та жінок; уникнення (недопущення) гендерної дискримінації. Метою гендерно-правової експертизи вчена визнає вивчення (детальний аналіз) як проєктів нормативно-правових актів, так і діючого законодавства, виявлення прямої чи прихованої (не прямої) дискримінації за ознаками статі, різних стереотипів у поведінці людей, які можуть якимось чином дискримінувати певні групи людей та дискредитувати сам закон [61, с. 271]. Варто визнати, що запропоновані підходи не суперечать, а навпаки доповнюють одне одного, що демонструє широкий спектр можливостей гендерно-правової експертизи.

Нормативно закріпленою метою проведення гендерно-правової експертизи є проведення комплексного дослідження законодавства та проєктів нормативно-правових актів у частині їх відповідності міжнародним договорам України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та резолюціям міжнародних

конференцій, міжнародних організацій, їх органів з прав людини стосовно дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та запобігання прийняттю та наявності нормативно-правових актів, положення яких не відповідають принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [209]. Таким чином, загальною метою гендерно-правової експертизи є забезпечення гендерної рівності в суспільстві шляхом приведення нормативно-правових актів до такого рівня якості, який гарантує рівні права та можливості жінок і чоловіків на практиці. Вирішення цього важливого та актуального питання сприятиме підвищенню ефективності законодавчих реформ в Україні, особливо на сучасному етапі.

Завданнями гендерно-правової експертизи є виявлення в чинних нормативно-правових актах та їх проектах положень, які ускладнюють чи унеможливають реалізацію жінками і чоловіками рівних прав та можливостей або встановлюють обмеження чи привілеї за ознакою статі; недопущення прийняття проектів нормативно-правових актів, що містять дискримінаційні положення; запобігання прийняттю проектів нормативно-правових актів, що містять дискримінаційні положення. Пропонується їх закріплення у Порядку проведення гендерно-правової експертизи, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997.

Слід зазначити, що порядок має визначати механізм здійснення гендерно-правової експертизи проектів нормативно-правових актів у всіх сферах, але зовсім не деталізує процедури та етапи проведення такої експертизи.

Міністерство юстиції України як офіційний суб'єкт проведення гендерно-правової експертизи наказом від 27 листопада 2018 р. № 3719/5 затвердило «Методичні рекомендації з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проектів нормативно-правових актів», що визначають основні завдання,

послідовність проведення гендерно-правової експертизи. У Методичних рекомендаціях виділено наступні етапи проведення гендерно-правової експертизи: підготовчий етап (планування експертизи); перший етап (полягає в отриманні експертом спеціальних знань шляхом вивчення законодавства, що стосується забезпечення гендерної рівності); другий етап (проводиться загальний огляд акту законодавства або проєкту нормативно-правового акту); третій етап (детальний аналіз положень акта законодавства або проєкту нормативно-правового акту); четвертий етап (підготовка висновку за результатами загального та детального аналізу норм, акта або проєкту акта, що були предметом експертизи, та з'ясування чи є вони: в цілому гендерно-нейтральними; дискримінаційними; гендерно-дисбалансованими; такими, що не передбачають рівні можливості для обох статей) [224]. Крім того, додатком до цього наказу є перелік питань, які повинен поставити собі експерт під час здійснення гендерно-правової експертизи.

Питання якісного здійснення гендерно-правової експертизи має основоположне значення, оскільки в умовах реформування національного законодавства вона сприяє збереженню паритетного представництва жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства [259, с. 123; 263, с. 106]. Забезпечення гендерно збалансованого правового забезпечення прав та можливостей чоловіків і жінок є запорукою досягнення соціальної стабільності та безпеки. Для цього важливо правильно визначити етапи гендерної експертизи законодавства і, зокрема, усвідомити логічний зв'язок між кожним етапом.

Гендерні дослідниці та дослідники, які приділяли наукову увагу гендерно-правовій експертизі, пропонують власне бачення її ефективних етапів. Кількість стадій залежить від деталізації таких процедур, хоча в деяких випадках стадії штучно розмежовуються.

Урядова уповноважена з питань гендерної політики К. Левченко виділяє десять етапів гендерно-правової експертизи: підготовчий етап (за межами здійснення гендерно-правової експертизи); перший етап – опанування теорії та практики здійснення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів; другий етап – опис предмету регулювання аналізованого закону та суміжних галузей суспільних відносин; третій етап – аналіз міжнародних документів, які формулюють стандарти гендерної рівності взагалі та у сфері регулювання Закону; четвертий етап – пошук дотичних Законів та інших нормативно-правових актів, які доповнюють або тлумачать положення Закону (постанови Кабінету Міністрів України, відомчі накази, інструкції, колективні договори тощо) та їх гендерно-правова експертиза; п'ятий етап – детальний аналіз тексту закону на предмет виявлення статей та положень, які мають відношення до проблем гендерної рівності; шостий етап – аналіз вибраних дотичних до законів нормативно-правових актів на предмет наявності положень, які мають відношення до проблем здійснення та забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок; восьмий етап – можливості і шляхи перевірки закону та моніторинг його виконання (факультативний); дев'ятий етап – підготовка експертного висновку; десятий етап – поширення інформації щодо результатів експертизи [140, с. 66; 155, с. 57]. Слід акцентувати увагу, на тому, що дослідниця в цілому поділяє підхід, викладений у чинних методичних рекомендаціях. При цьому, слід враховувати авторитетність запропонованого підходу, враховуючи вагомий практичний досвід дослідниці у проведенні гендерно-правової експертизи на практиці.

О. Дашковська пропонує узагальнені етапи, що не вирізняють процедуру гендерно-правової експертизи від інших видів правової експертизи. Зокрема, перший етап гендерно-правової експертизи

передбачає перевірку доцільності правового регулювання певних суспільних відносин; другий етап – перевірку системності ієрархічної структури законодавства з питань гендерної рівності, яка має починатися з аналізу співвідношення норм закону або іншого нормативно-правового акту з положенням Конституції України; третій етап – перевірка системності галузевої структури законодавства з питань гендерної рівності [74, с. 8]. Слід визнати такий підхід виваженим, оскільки різниця етапів процедури проведення різних видів правової експертизи є досить умовною, на відміну від їх змістовного наповнення.

I. Грицай пропонує чотири етапи, кожен із яких, в свою чергу, поділяється на стадії: перший етап (співвідношення положень нормативно-правового акту з національним, міжнародним законодавством, яке регулює питання, пов'язані з принципом забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків); другий етап (визначення суспільних відносин, які регулюватиме нормативно-правовий акт, урозуміння необхідності правового регулювання цих відносин, ознайомлення з концепцією проєкту, здійснення гендерного аналізу його положень); третій етап (підготовка та складання висновку за результатами проведеної експертизи); четвертий етап (здійснення моніторингу нормативно-правового акту після його прийняття) [61, с. 332]. Такий підхід видається досить деталізованим, але позбавлений штучного виокремлення стадій.

Варіації етапів процедури проведення гендерно-правової експертизи та їх різноманіття свідчить про відмінність у застосуванні методології здійснення гендерно-правової експертизи, яка застосовується офіційними і неофіційними суб'єктами.

Проведення гендерно-правової експертизи проєкту нормативно-правового акту є ключовим моментом у попередженні гендерної проблематики. Нормативно-правовий акт регулює суспільні

відносини всіх верств та груп населення, а, отже, безпосередньо впливає на гендерну рівність у суспільстві [268, с. 386]. Упровадження гендерно-правової експертизи в Україні напряду залежить від ефективності боротьби за паритетну демократію, особливо її специфічний вид. Сьогодні гендерно-правова експертиза є реальним і дієвим чинником забезпечення рівних прав і можливостей для обох статей, але деякі застарілі норми, які існують навіть після перезавантаження законодавства, підривають довіру до системи гендерно-правової експертизи та органів державної влади загалом.

Хоча, Міністерство юстиції України, по-новому підійшло до проведення гендерно-правової експертизи, запровадивши підготовчий етап проведення останньої, однак деякі застарілі норми все ж залишилися, наприклад, план проведення гендерно-правової експертизи на майбутній рік. Так, на 2019 р. заплановано перевірку всього 10 законів [227]. Здійснення гендерно-правової експертизи 10 чинних законів на рік, це темпи не для держави, яка прагне євроінтеграції.

Наукові дослідження процедури проведення гендерно-правової експертизи, свідчать, що сьогодні в Україні ще не утворено єдиної методології її проведення, не сформовано системного експертного досвіду, а також бракує спеціально підготовлених професійних експертів. Вважаємо за необхідне запропонувати авторський підхід до переліку етапів проведення гендерно-правової експертизи, які включають:

– *перший етап – визначення доцільності та необхідності прийняття проєкту нормативно-правового акту чи окремих його норм, що будуть впливати на гендерну рівність у певній сфері чи на яку буде впливати дія нормативно-правового акта.*

Вивчаючи проєкт або чинний нормативно-правовий акт, необхідно враховувати можливість наявності як прямого, так і непрямого відношення до питань гендерної рівності. Пряме

відношення – безпосереднє забезпечення прав або обов'язків для представників тієї чи іншої статі, соціальної групи. Непряме відношення – у статті безпосередньо не йдеться про забезпечення прав або обов'язків представників тієї чи іншої статі, а про певні професійні, соціальні, демографічні чи інші групи. Але ці групи складаються з представників різних статей. І це означатиме, що норми статті по-різному впливають на представників тієї чи іншої статі [141, с. 287; 270, с. 25]. На цьому етапі з'ясовуються такі питання: коло суспільних відносин, що регулюватимуться проектом нормативно-правового акту або регулюються чинним законодавством; група населення, на яке розповсюджуватимуться положення проекту нормативно-правового акту або розповсюджується чинне законодавство; відповідальність органів державної влади, які здійснюватимуть чи здійснюють контроль за реалізацією положень проекту нормативно-правового акту або чинного законодавства тощо.

На цьому етапі перед експертом стоїть завдання визначити, які нормативно-правові акти вже регулюють ці правовідносини, чи існують колізії або суперечності між нормативно-правовими актами, і як останні впливають на права, обов'язки та можливості чоловіків і жінок у певній сфері. Експерт визначить, які закони вже діють у цій сфері та чи впливають вони на права чоловіків і жінок; чи буде збережена гендерна рівність у суспільстві після прийняття законопроекту; чи виникнуть у чинному національному законодавстві після прийняття законопроекту будь-які колізії або неузгодженості з точки зору рівності двох статей; чи вплине законопроект на гендерну рівність у державному та приватному секторах і як він вплине на гендерну рівність у державному та приватному секторах, які нові можливості запропонує тощо.

За результатами першого етапу експерт має вирішити, чи потрібно приймати законопроект в цілому або окремі його положення, чи потрібно вносити зміни до чинного законодавства,

оскільки численні закони та підзаконні акти переплітаються між собою, створюючи протиріччя та колізії в правових нормах. Якщо експерт вирішує, що такі дії є доцільними, він переходить до наступного етапу.

– другий етап – визначення та дослідження співвідношення положень проекту нормативно-правового акту з міжнародним гендерним законодавством, яке ратифіковано Україною та діючим національним законодавством, яке регулює питання забезпечення гендерної рівності в Україні.

Під час проведення правової експертизи Міністерство юстиції перевіряє проект акту Кабінету Міністрів на відповідність Конституції України, актам законодавства та чинним міжнародним договорам України, стандартам Ради Європи у сфері демократії, верховенства права та прав людини, зокрема положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (гендерно-правова експертиза), а в разі, коли проект акту належить до пріоритетних сфер адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, – на його відповідність *acquis communautaire* [274, с. 174; 176; 177].

На цьому етапі експерт порівнює положення проекту, що розглядається, з положеннями Основного Закону України, Законів України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про протидію торгівлі людьми» тощо. Наведений перелік нормативно-правових актів не є вичерпним і має доповнюватися залежно від характеру проекту, що підлягає гендерно-правовій експертизі, та правовідносин, яких він стосується. На цьому етапі експерт також має визначити, чи містить законопроект, що розглядається, пряму/непряму дискримінацію. Під час прийняття

закону може бути неможливо передбачити, як він уплине на реальне становище чоловіків і жінок. У процесі правозастосування можна лише виявити недоліки правового регулювання.

Обов'язково мають застосовуватися положення, що й під час проведення гендерно-правової експертизи. Серед національних нормативно-правових актів у сфері гендерної рівності: Конституція України від 28 червня 1996 р. [123], Закони України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 р. [218], «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06 вересня 2012 р. [222], «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 р. [221], «Про протидію торгівлі людьми» від 20 вересня 2011 р. [232], Національний план дій із виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 р. від 28 жовтня 2020 р. [226] тощо.

Вивчення міжнародних нормативно-правових актів можна поділити на дві частини: перша, передбачає аналіз актів, у яких містяться загальні засади забезпечення принципу гендерної рівності; друга, передбачає вивчення актів, що формулюють стандарти щодо забезпечення принципу гендерної рівності в контексті досліджуваної сфери соціальних відносин, наприклад, вони стосуються: зайнятості та представництва, подолання гендерного насильства [16, с. 352] тощо.

До міжнародних нормативно-правових актів, у яких містяться загальні засади забезпечення принципу гендерної рівності відносяться: Статут ООН від 1945 р. [281], Загальна декларація прав людини від 1948 р. [94], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р. [120], Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 1979 р. [121], Резолюція Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека» від 2000 р. [242], Європейська хартія рівності жінок і чоловіків на місцевому рівні від 2006 р. [90], Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 70/1

«Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» від 25.09.2015 р. [241] тощо. До міжнародних нормативно-правових актів, які формулюють стандарти забезпечення принципу гендерної рівності в контексті досліджуваної сфери соціальних відносин, зокрема: Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 1949 р. [119], Конвенція Міжнародної організації праці про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності від 1951 р. [116], Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 1965 р. [168], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 1966 р. [169], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 1966 р. [170], Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів від 1974 р. [76], Конвенція Міжнародної організації праці про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками від 1981 р. [117], Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 47/135 «Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» від 1992 р. [77], Декларація ООН про викорінювання насилля щодо жінок від 1993 р. [75], Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1995 р. [238], Пекінська декларація та Платформа дій, прийнята на 4-й Всесвітній конференції з питань жінок від 1995 р. [203], Європейська соціальна хартія (переглянута) від 1996 р. [89], Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 2005 р. [122] тощо.

На думку, К. Левченко цей етап є важливим, оскільки національне законодавство містить великий обсяг підзаконних нормативно-правових актів, постанов та розпоряджень, Кабінету Міністрів України, відомчих наказів та інших документів [141, с. 289]. Саме підзаконні нормативно-правові акти досить часто конкретизують сформульовані в законах норми.

Наразі аналізується дотримання: принципу рівних прав і свобод; принципу рівних можливостей; принципу рівності перед законом; принципу поваги до гідності. Ознаками дискримінації вважається: наявність відмінності; наявність захищеної ознаки (статі); відсутність юридично обґрунтованої мети; непропорційність методів досягнення мети. Виявляються випадки прямої та непрямой дискримінації [259; 286, с. 67]. У контексті діяльності, що пов'язана із виявленням дискримінаційних правових норм, або таких, що можуть призвести до обмеження або переваги однієї статі над іншою у майбутньому необхідно визначити, наскільки норми є гендерно чутливими. Для оцінювання може бути використана, наприклад, така шкала: 0 – зовсім не відповідає забезпеченню принципу гендерної рівності (не спостерігається комплексний гендерний підхід); 1 – відповідає незначною мірою (на 10-25 %); 2 – відповідає середньою мірою (на 25-50 %); 3 – відповідає достатньою мірою (на 50-75 %); 4 – відповідає майже повною мірою (на 75-95 %); 5 – відповідає повною мірою (на 95-100 %) (спостерігається комплексний підхід щодо забезпечення принципу гендерної рівності) [151, с. 43].

Для проведення гендерного аналізу важливим є збір статистичних даних. У межах своєї компетенції Державна служба статистики України може надавати експертам статистичну інформацію, необхідну для проведення гендерно-правового аналізу. Також Державна служба статистики проводить консультації (за необхідності) із користувачами статистичної інформації. Завдяки аналізу динамічної статистичної інформації можна відстежити трансформацію правовідносин та реалізацію принципу гендерної рівності за певний період часу.

Актуальним є проведення гендерно-правової експертизи з метою узгодження проєктів та чинних нормативно-правових актів з міжнародним гендерним законодавством в умовах повномасштабного воєнного вторгнення рф.

Проблема захисту прав жінок в умовах воєнних конфліктів як багатогранна, так і конкретна, вимагаючи конкретних міжнародних законодавчих актів, які мають бути спроможними до реалізації з конкретними рішеннями. Хоча законодавство щодо захисту жінок під час збройних конфліктів, можна вважати досить розробленим, в ньому все ж таки існують складнощі стосовно його дотримання державами-сторонами конфлікту, оскільки такі конфлікти вміщують в собі певні невизначеності. Додатковою проблемою, що потребує міжнародної уваги, виступає питання участі самих жінок у воєнних конфліктах. На увагу заслуговує питання захисту жінок-військовополонених з особливостями їх положення. Жінки виконують різні соціальні ролі під час воєнних конфліктів. Вони є не тільки жертвами, полоненими, але і комбатантами, членами організованого громадянського суспільства і правозахисниками, учасниками рухів опору, а також як активними учасниками мирних процесів [149, с. 305; 187, с. 18; 210; 185; 190]. Отож, законодавство має бути не просто нейтральним, але цілеспрямовано орієнтованим на гендерні потреби жінок і чоловіків в умовах воєнного стану.

Проте умови російської війни в Україні суттєво корегують політичний порядок денний, суттєво ускладнюючи процеси внутрішньої суспільної перебудови на користь визнання необхідності підтримки досягнення цілі гендерної рівності та вирівнювання можливостей для розвитку та самореалізації для чоловіків, жінок та представників інших гендерів. Тим не менш, успішність суспільної діяльності під час війни напряму залежить від здатності розглядати проблеми, з яким стикається українське суспільство в його протистоянні російській агресії, не узагальнено (гендерно-нейтрально), а крізь точнішу призму – «гендерні окуляри» [154, с. 119]; Погляд на законодавство крізь «гендерні окуляри» в процесі гендерно-правової експертизи вимагає не просто виявлення вад нормативно-правового акту, а визначення та впровадження спеціальних засобів та методів гендерного розвитку.

Окрім того, під час проведення гендерно-правової експертизи чинних законів та проектів нормативно-правових актів слід звертати увагу на регіональний контекст, історичний досвід держави в цілому та етнічний склад населення, забезпечуючи наразі рівність між чоловіками і жінками та усуваючи дискримінаційні положення, що обмежують права людини.

– третій етап – підготовка висновків за результатами проведеної гендерно-правової експертизи.

Формується на основі узагальнення кожного із етапів експертизи та є обов'язковою складовою експертизи.

Експертні висновки мають складатися зі вступу, аналітичної частини та висновків і містити інформацію про неурядову організацію, яка проводила оцінку, зауваження та коментарі щодо відповідності проекту чи акту чинного законодавства принципу гендерної рівності або їх невідповідності, а також пропозиції щодо можливих шляхів подальшого доопрацювання чи вдосконалення.

Важливо, щоб експерти детально відобразили у своїх висновках усі виявлені негативні та позитивні характеристики запропонованого проекту в контексті гендерної рівності, щоб розробники могли оцінити та попередити всі ризики. Висновки мають бути опубліковані на сайтах як органу, що проводив експертизу, так і розробника, який підготував проєкт.

– четвертий етап – моніторинг врахування висновків гендерно-правової експертизи нормативно-правового акту, а також подальший аналіз правозастосовної практики.

Гендерний аналіз важливо періодично проводити після реалізації положень вже чинного нормативно-правового акту на основі офіційної правозастосовної практики, що дозволить оцінити його правові наслідки.

Синтезуючи результати проведеного дослідження, слід акцентувати увагу на тому, що гендерно-правова експертиза може бути об'єктивною лише в тому випадку, коли експерт та

розробник не перебувають у відносинах залежності чи підпорядкування. Слід гарантувати відсутність конфлікту інтересу з метою досягнення неупередженості та об'єктивності результатів такої експертизи.

Недоліком є і те, що суд не має права призначити такий вид судової експертизи, як гендерно-правова, оскільки останній не передбачений чинним законодавством України. Пропонується внести зміни до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5 та до науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень від 3 листопада 1998 р. шляхом доповнення п. 1.2 Розділу I підпунктом 1.2.11¹ наступного змісту «Гендерно-правова експертиза».

Пропонується внести зміни до Додатку 6 «Перелік видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України» Наказу Міністерства юстиції України від 03 березня 2015 р. № 301/5 «Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів» доповнивши додаток положенням такого змісту: 37. Гендерно-правова експертиза – 19.1 Дослідження норм законодавства.

У спробах теоретико-методологічного та практичного удосконалення етапів проведення гендерно-правової експертизи доцільно розглянути міжнародний досвід здійснення останньої. Кожна країна має свій унікальний досвід та історичний шлях запровадження гендерно-правової експертизи. Важливим є досвід саме тих держав, які мають схожі гендерні проблеми, але які підтримують концепцію відкритої держави та принцип паритетної демократії.

Для України доцільно враховувати досвід прогнозування інституційного забезпечення реалізації положень нормативно-правового акту, що впливають на забезпечення гендерної рівності. Це дасть змогу експертам під час проведення гендерно-правової експертизи оцінити реальну інституційну спроможність державних інституцій застосовувати гендерно-чутливі нормативно-правові акти. Завдяки такому аналізу експерти зможуть оцінити вплив кожної інституції на забезпечення гендерної рівності в суспільстві в цілому.

У Фінляндії гендерно-правова експертиза передбачена Законом про «Рівність між жінками та чоловіками». Міністерством юстиції Фінляндії у 2004 р. було прийнято Інструкцію з гендерного впливу, відповідно до якої усі законопроекти повинні містити звіт про оцінку гендерного впливу. Така експертиза проводиться державними службовцями під час виконання безпосередньо своїх службових обов'язків. Методологія здійснення оцінки гендерного впливу розроблена Урядовим підрозділом з питань гендерної рівності та складається з шести етапів: перший етап – визначення необхідності здійснення оцінки гендерного впливу на початку роботи (чи зачіпає повсякденне життя людей; чи наявні відмінності між жінками та чоловіками у визначеній сфері, у разі позитивної відповіді проводиться оцінка гендерного впливу; другий етап – підготовка плану проведення оцінки гендерного впливу (закріплення оцінки гендерного впливу після прийняття рішення щодо розробки законопроекту; встановлення доступної/відсутньої інформації; третій етап – безпосередньо здійснення оцінки гендерного впливу (аналіз статистичної та доступної інформації, підготовка звіту комісії у разі необхідності; заслуховування експертів та зацікавлених сторін); четвертий етап – взяття до уваги висновку оцінки гендерного впливу при підготовці остаточної пропозиції законопроекту; п'ятий – звітування про методи та результати оцінки гендерного впливу та включення

висновків до законопроекту; шостий – моніторинг впливу закону на рівність прав та можливостей представників обох статей після впровадження нормативно-правового акту [6]. Детальна увага експертів до подальшої реалізації нормативно-правового акту, його впливу на забезпечення рівних прав та можливостей представників обох статей обумовлює додаткове навантаження, потребує часу та належної організації. Отож на цьому етапі, як і на етапі проведення гендерно-правової експертизи важливо залучити зовнішніх незалежних експертів з числа наукових кадрів, громадських активістів тощо.

Здійснення гендерно-правової експертизи у Бельгії обумовлено Законом «Оцінка нормативного впливу», відповідно до якого всі законодавчі акти повинні пройти процедуру оцінки нормативного впливу. Оцінка нормативного впливу передбачає гендерний тест, що представляє собою оцінку впливу проєктів нормативно-правових актів на права чоловіків та жінок. Такий тест складається з п'яти відкритих питань: хто саме (прямо або опосередковано) залучений до розробки проєкту та який гендерний склад цієї групи; які можливі відмінності між становищем жінок і чоловіків передбачає нормативно-правовий акт; чи обмежують його положення доступ до ресурсів або здійснення прав жінками або чоловіками (проблематичні відмінності); який позитивний і негативний вплив проєкту на рівність прав жінок і чоловіків; які заходи вживаються для пом'якшення/компенсації негативних наслідків; яким є вплив проєкту закону на паритетне становище чоловіків та жінок. Відповіді на питання потребують обробки статистичних даних, формування компенсаційних заходів у разі негативного впливу на гендерну рівність. Для того, щоб аналіз був дієвим його потрібно проводити у самому початку розробки закону/нормативно-правового акту [20]. Гендерний тест дозволяє звернути увагу на принципові питання – яким буде вплив нормативно-правового

акту на фактичне становище чоловіків і жінок у суспільстві, та які нові можливості вони отримують із прийняттям вказаного проєкту нормативно-правового акту. Але інтерес представляє увага до персонального складу законопроектної групи у ході проведення гендерно-правової експертизи, за якої оцінюється і особиста позиція розробників документу, що аналізується.

У Данії гендерно-правова експертиза передбачена Планом дій щодо гендерної інтеграції та Національною стратегією врахування гендерної проблематики, яка діє з 2011 р. Міністерством гендерної рівності розроблено методичний посібник «Керівництво щодо проведення оцінки впливу гендерної рівності в державному секторі», що детально розкриває три етапи здійснення оцінки гендерного впливу нормативно-правових актів. На першому етапі експерт встановлює чи підлягає нормативно-правовий акт оцінці гендерного впливу (потрібно відповісти на такі запитання: на кого вплине цей акт; чи існують відмінності для жінок і чоловіків щодо умов, поведінки та/або переваг, потреб і можливостей). Відповіді на ці питання визначатимуть, чи перейде експерт до другого етапу, під час якого необхідно надати відповідь на наступний блок запитань (чи існують прямі гендерні наслідки проєкту закону; чи існують непрямі наслідки гендерного впливу проєкту закону; чи є короткострокові наслідки гендерної рівності проєкту закону; чи є довгострокові наслідки для гендеру у вказаному проєкті закону). На третьому етапі експерт має з'ясувати чи мають жінки та чоловіки різні умови та потреби у сфері, на яку впливає проєкт нормативно-правового акту; які нові права, обов'язки та можливості утворюються для жінок та чоловіків; як проєкт нормативно-правового акту вплине на доступ жінок, чоловіків, дівчат і хлопчиків до освіти, ринку праці, відпустки для догляду за дитиною, пенсії, податків, зборів; як це вплине на демократичні процеси, здоров'я і безпеку, мобільність, інновації [11; 13, с. 210]. Зокрема у Данії оцінка гендерного впливу

виконується як специфічний процес, що впливає не тільки на законотворчість, а й спрямований на громадські кампанії та послуги для громадян.

Є неординарним досвід Південної Австралії, оскільки оцінка гендерного впливу в цій державі є ініціативою уряду та його прагненням до справедливості та гендерної рівності для суспільства. Проведення гендерно-правової експертизи передбачено в Законі про рівні можливості від 1984 р. Вказана оцінка складається з п'яти етапів. Перший етап передбачає опис діючих відносин між представниками обох статей, що часто викликає потребу необхідність звернутися до експертів в цій галузі, державних службовців або додатково залучених науковців (необхідно відповісти на такі запитання – які гендерні правила існують; якою є поточна ситуація з точки зору рівності, автономії, турботи). Другий етап потребує опису існуючих відносин до прийняття нормативно-правового акту. Третій етап обумовлює опис та аналіз проєкту нормативно-правового акту або діючого закону. Четвертий етап передбачає аналіз впливу запропонованого акту на гендерні відносини. П'ятий етап потребує оцінки позитивних і негативних наслідків впровадження проєкту нормативно-правового акту на регулювання гендерних відносин [8]. Забезпечення гендерної рівності у суспільстві ґрунтується на взаємодії влади і громадянського суспільства. Першочергово досліджується доцільність запровадження того чи іншого нормативно-правового акту або програми з огляду на суспільні очікування, а в подальшому вже аналізується його вплив на суспільні відносини.

Хоча досвід таких розвинених країн з точки зору гендерного розвитку, безумовно, є актуальним для України, слід враховувати, що ефективність гендерно-правової експертизи напряму залежить від високого рівня верховенства права, якості законотворчого процесу в цілому та високого рівня правової культури населення. Уникнення формалізму та увага до деталей мають стати

культурою законотворчості в Україні за прикладом правової держави. Водночас, з огляду на загальну потребу в досягненні якісних змін для України становить інтерес досвід організації гендерно-правової експертизи в державах, які тільки намагаються досягти гендерної рівності.

Не слід залишати поза увагою й соціально-економічні та політичні умови створення та прийняття нормативно-правового акту, що притаманні конкретній державі, її правові та культурні традиції [295, с. 52]. Брати за основу зарубіжний зразок інституту гендерно-правової експертизи не завжди є доцільним. Актуальним є врахування конкретних дієвих підходів та практик.

Інститут гендерно-правової експертизи – фундамент для забезпечення основоположних прав людини та громадянина, який в подальшому забезпечує рівність прав, можливостей, обов'язків для чоловіків та жінок у всіх сферах життєдіяльності. В умовах євроінтеграційних процесів, які відбуваються в Україні [18, с. 63], на такий інститут покладено забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків і жінок. Для досягнення цієї мети перелік нормативно-правових актів, які підлягають гендерно-правовій експертизі було розширено. Відтак гендерно-правовій експертизі підлягають проекти нормативно-правових актів, регіонального та місцевого рівнів.

Для проведення гендерно-правової експертизи законодавства Мін'юст може залучати в установленому порядку фахівців державних органів, підприємств, установ, організацій, а також представників наукових установ, громадських об'єднань та міжнародних організацій (за згодою) [209]. Залучення фахівців певної галузі для проведення гендерно-правової експертизи діючого законодавства та проектів нормативно правових актів є необхідним етапом, але важливо уникати його формалізму.

Аналіз змісту етапів здійснення гендерно-правової експертизи закладає фундамент для подальших плідних наукових розробок та дозволяє зробити наступні висновки.

1. Процедура гендерно-правової експертизи спрямована на забезпечення гендерної рівності у суспільстві через приведення нормативно-правових актів до такого рівня якості, що уможлиблює її на практиці. Завданнями гендерно-правової експертизи є: виявлення в чинних нормативно-правових актах та їх проєктах положень, які перешкоджають або унеможлиблюють забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, закріплюють обмеження чи привілеї за ознакою статі; запобігання прийняттю проєктів нормативно-правових актів, що містять дискримінаційних положень; сприяння усуненню дискримінаційних положень у чинних нормативно-правових актах.

2. Пропонується процедура проведення гендерно-правової експертизи, що включає чотири етапи: перший етап – визначення доцільності та необхідності прийняття проєкту нормативно-правового акту чи окремих його норм, що будуть впливати на гендерну рівність; другий етап – визначення та дослідження співвідношення положень проєкту нормативно-правового акту з міжнародними актами, які ратифіковано Україною та чинним національним законодавством, що регулює питання забезпечення гендерної рівності; третій етап – підготовка висновків за результатами проведеної гендерно-правової експертизи; четвертий етап – моніторинг врахування висновків гендерно-правової експертизи нормативно-правового акту, а також подальший аналіз правозастосовної практики.

3. Пропонується запровадити проведення повторної гендерно-правової експертизи прийнятого нормативно-правового акту після реалізації його положень на основі офіційної правозастосовної практики, що дозволить оцінити та скоригувати його правові наслідки. Слід гарантувати відсутність конфлікту інтересу між

розробниками проєкту нормативно-правового акту та експертів, які проводять експертизу з метою досягнення неупередженості та об'єктивності її результатів.

4. Актуальним є врахування конкретних дієвих підходів та практик організації та проведення гендерно-правової експертизи, зокрема держав з високим рівнем гендерної рівності. Пропонується імплементація ефективних практик проведення гендерно-правових експертиз таких держав, як Канада (прогнозування інституційного забезпечення реалізації положень нормативно-правового акту, що впливають на гендерну рівність для оцінки реальної інституційної спроможності органів публічної влади), Фінляндія (моніторинг впливу нормативно-правового акту на гендерну рівність після його прийняття, уникаючи додаткового навантаження на експертів), Бельгія (оцінка персонального складу нормопроектної групи), Данія (оцінка гендерного впливу не тільки на законотворчість, а на громадські кампанії та послуги для громадян) та Австралії (оцінка доцільності прийняття нормативно-правового акту або програми з огляду на суспільні очікування щодо гендерних відносин) та ін. Ефективність етапів гендерно-правової експертизи прямо залежить від високого рівня забезпечення верховенства права, якісного нормотворчого процесу в цілому, високого рівня правової культури населення.

5. Пропонується запровадження такого виду судової експертизи, як гендерно-правова, через внесення зміни до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5 та до науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень від 3 листопада 1998 р. шляхом доповнення п. 1.2 Розділу I підпунктом 1.2.11.1 наступного змісту «Гендерно-правова експертиза». Пропонується внести зміни до Додатку 6 «Перелік видів судових експертиз та

експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України» Наказу Міністерства юстиції України від 03 березня 2015 р. № 301/5 «Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів» доповнивши додаток положенням такого змісту: 37. Гендерно-правова експертиза – 19.1 Дослідження норм законодавства.

2.3. Громадська гендерно-правова експертиза нормативно-правових актів як форма громадської участі в управлінні публічними справами

З метою реалізації євроінтеграції намірів України, в умовах демократичних перетворень та боротьби за власну свободу і безпеку, триває пошук нових прогресивних форм політичної комунікації між державою та інститутами громадянського суспільства. В контексті забезпечення гендерної рівності, впровадження громадської експертизи, як різновиду громадської гендерно-правової експертизи є надзвичайно актуальним. Слід зазначити, що у сфері державного управління актуальним є питання дослідження громадського контролю та громадської гендерно-правової експертизи як однієї з його ефективних форм.

Фахова правова експертиза, частиною якої є гендерно-правова експертиза, сприяє підвищенню якості як чинного законодавства, так і проектів нормативно-правових актів у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Зокрема, одним із найважливіших засобів впливу громадських організацій на утвердження гендерної рівності в усіх сферах життя є виявлення правових норм, що є дискримінаційними або можуть обмежувати чи надавати перевагу одній статі над іншою в майбутньому. Це дозволяє реалізувати процедура громадської гендерно-правової експертизи.

Наразі, в умовах наближення України до світових стандартів демократії, актуалізується питання впровадження гендерних елементів безпосередньо громадянським суспільством у зміст національного законодавства, що тягне за собою можливість участі інституцій громадянського суспільства у процесі нормотворчості.

Громадський контроль досліджували у своїх роботах такі науковці, як: О. Андрійко, В. Беляєв, С. Братель, С. Вітвіцький, В. Гаращук, А. Гончаров, С. Денисюк, С. Кушнір, А. Мукшименко, Л. Наливайко, Т. Наливайко, О. Петришин, Л. Рогатіна, І. Сквірський, О. Сушинський, С. Шестак та ін. Дослідження громадської експертизи, пов'язано з науковими роботами таких вчених, як: А. Балацька, К. Бабеніна, В. Захарова, М. Лациба, О. Літвінов, К. Левченко, О. Орловський, Е. Позняк, О. Сушко, О. Хмара, А. Черноусов, І. Шевченко та ін. Відтак, незважаючи на те, що в юридичній літературі є дослідження окремих аспектів інституту громадської експертизи та гендерно-правової експертизи, відсутнім є комплексне системне дослідження саме громадської гендерно-правової експертизи як однієї з дієвих форм участі інститутів громадянського суспільства в управлінні державними справами.

Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, актуальним є розгляд нової форми участі інститутів громадянського суспільства в управлінні державними справами, а саме громадської гендерно-правової експертизи, що спрямована на встановлення за ознакою статі правових норм, що є дискримінаційними чи можуть призвести до обмеження або переваги однієї статі над іншою у майбутньому.

У науковій літературі взаємодію держави з інститутами громадянського суспільства представлено у вигляді чотирьох рівнів, а саме: інформація, консультація, діалог та партнерство [82, с. 3-4]. У контексті наведених рівнів підвищенню ефективності діяльності органів державної влади, забезпеченню їх прозорості та відкритості функціонування сприяє проведення громадського контролю інститутами громадянського суспільства. Тому демократична

влада має сприяти оприлюдненню результатів громадської експертизи, залученню широкого кола інститутів громадянського суспільства до аналізу та оцінки роботи органів влади [82, с. 5; 261, с. 56]. Для органів державної влади на усіх етапах процесу прийняття політичних або державних рішень в тому числі з питань, що стосуються принципу гендерної рівності важливою складовою є інформація, а також врахування думки інститутів громадянського суспільства, яку можливо отримати, наприклад, шляхом проведення консультацій або діалогу. Зокрема, за допомогою двостороннього спілкування здійснюється обмін думками та виробляються спільні законопроекти, рекомендації, стратегії тощо. Проте, взаємодія органів державної влади з інститутами громадянського суспільства у сфері забезпечення принципу гендерної рівності може бути дієвою лише за умови партнерства, яке передбачає їх відкритість один для одного і взаємну відповідальність.

Необхідність проведення громадських експертиз діяльності органів державної влади розглядали зарубіжні вчені, які зазначали, що якщо ви не вимірюєте результати, ви не можете відрізнити успіх від невдачі. Якщо ви не можете побачити успіх, ви не зможете навчитись з нього. Якщо ви не можете визначити невдачу, ви не можете її виправити. Якщо ви можете продемонструвати результати, ви зможете завоювати підтримку людей [131, с. 77]. В. Нестерович під громадською експертизою публічних органів державної влади розуміє здійснення громадськістю комплексного дослідження у формі аналізу, оцінки та прогнозування результатів діяльності чи бездіяльності органів публічної влади, ефективності прийняття та виконання ними рішень з метою підготовки обґрунтованого експертного висновку з конкретними пропозиціями щодо вирішення суспільно важливих проблем та їх подальшого врахування органами публічної влади [191, с. 69]. Наразі чинна нормативно-правова база є недосконалою та створює перешкоди для реалізації громадських ініціатив.

У контексті комплексного реформування публічної влади в нашій країні запроваджуються різні форми громадського контролю, більшість з яких є досить неефективними та потребують ґрунтовних теоретичних і практичних досліджень. У забезпеченні демократичного балансу між інститутами держави та громадянського суспільства однією з дієвих форм є громадський контроль у сфері реалізації принципу гендерної рівності у формі громадської експертизи. Її різновидом є громадська гендерно-правова експертиза. Застосування громадської гендерно-правової експертизи є особливо актуальним, оскільки саме результат її проведення дозволяє попередити та виявити правові норми, які є дискримінаційними або можуть призвести до обмеження чи надання переваги одній статі над іншою, а також створити умови для застосування інших інструментів громадського контролю.

Відповідно до Конституції України, експертна діяльність спрямована на утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ч. 2 ст. 3) та недопущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів (ч. 3 ст. 22) [123].

Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» містить норми, що передбачають необхідність проведення лише гендерно-правової експертизи щодо відповідності чинного законодавства та проєктів нормативно-правових актів принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [218]. Наприклад, до розгляду разом із проєктом нормативно-правового акта як обов'язкова складова надається висновок гендерно-правової експертизи. Проте, відсутніми є положення щодо громадської гендерно-правової експертизи.

У сучасних євроінтеграційних умовах правотворення, актуальним є проведення громадської експертизи, яка може реалізуватися, наприклад, через громадську гендерно-правову.

Є необхідність у проведенні реформ, спрямованих на вирішення соціальних проблем, пов'язаних з реалізацією принципу гендерної рівності, зокрема шляхом законодавчого закріплення можливості здійснення громадської гендерно-правової експертизи за ініціативи фізичних, юридичних осіб та державних органів з метою зміни стереотипних уявлень про жінок і чоловіків. Цей вид експертизи може бути однією з найефективніших форм громадського контролю, спрямованої на виявлення дискримінаційних за ознакою статі правових норм.

Важливість проведення громадської гендерно-правової експертизи обґрунтувала Т. Мельник [54]. В умовах сьогодення гендерний аналіз державної політики повинен реалізовуватися за допомогою такої форми участі інститутів громадянського суспільства, як громадська гендерно-правова експертиза, що спрямована на перевірку правових норм щодо їх відповідності принципу гендерної рівності, а також визнання їх дискримінаційними чи такими, що можуть призвести до обмеження або переваги однієї статі над іншою у майбутньому.

Громадська гендерно-правова експертиза – це процес, за допомогою якого надається оцінка різним впливам запропонованих/існуючих напрямів політики, програм і законодавчих актів на жінок і чоловіків. Досить часто потенційно різний вплив напрямів політики, програм і законодавства на різні статі є замаскованим або неясним [54]. Завдяки зазначеній формі участі інститутів громадянського суспільства в управлінні державними справами можливо порівняти як і чому державна політика впливає на жінок і чоловіків [23, с. 4], а також визначити співвідношення статей. Досліджуване явище часто має латентний вплив. Від того, як реагують суб'єкти владних повноважень, особливо ті, які мають законодавчу ініціативу в контексті здійснення громадськістю відповідної експертизи, залежить попередня готовність державного апарату до формування і реалізації державної політики у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Звернення до громадської гендерно-правової експертизи українського законодавства – нагальна потреба, можливість підвищення його соціального розвитку, забезпечення свободи, рівності та розвитку особистості, упорядкованості соціальних відносин та функціонування організаційних структур у суспільстві [22, с. 303; 157, с. 17-18].

Відповідно до п. 4 Порядку проведення гендерно-правової експертизи, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 р. № 997 (далі – Порядок), за ініціативою фізичних, юридичних осіб та громадських об'єднань може проводитися громадська гендерно-правова експертиза проєктів нормативно-правових актів [209].

Відповідно до п. 2 Постанови Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» під інститутами громадянського суспільства розуміють громадські об'єднання, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, організації роботодавців та їх об'єднання, благодійні і релігійні організації, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства [229]. Якщо порівнювати положення Постанови Кабінету Міністрів України «Питання проведення гендерно-правової експертизи» від 28 листопада 2018 р. № 997 з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» від 05 листопада 2008 р. № 976, слід зауважити, що в останній міститься розширений перелік суб'єктів, за ініціативою яких може проводитися досліджувана експертиза. У частині регулювання проведення громадських гендерно-правових експертиз законодавство потребує удосконалення, що можливо реалізувати доповнити Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей

жінок і чоловіків» та Постанову Кабінету Міністрів України «Питання проведення гендерно-правової експертизи» таким суб'єктом, як інститути громадянського суспільства. Зазначене доповнення розширить перелік суб'єктів, за ініціативою яких може проводитися громадська гендерно-правова експертиза.

Незважаючи на те, що зазначені нормативно-правові акти надають право фізичним, юридичним особам та громадським організаціям здійснювати громадську гендерно-правову експертизу, необхідно підкреслити, що її результати є рекомендаційними, на відміну від гендерно-правової експертизи, яку проводять державні органи.

Позитивним аспектом громадської гендерно-правової експертизи є те, що вона добровільно здійснюється фізичними, юридичними особами та громадськими організаціями, які насамперед зацікавлені у недискримінаційних правових нормах за ознакою статі, а також у тому, щоб реалізація таких норм не призводила до обмежень чи переваг однієї статі над іншою в майбутньому.

У контексті аналізу недоліків положень нормативно-правових актів у сфері громадської гендерно-правової експертизи слід зазначити, що визначення досліджуваного поняття прямо не закріплено у законодавстві. Для з'ясування змісту громадської гендерно-правової експертизи детальна увага була присвячена аналізу поняття гендерно-правова експертиза у попередніх розділах. З метою з'ясування змісту громадської гендерно-правової експертизи детальну увагу було приділено аналізу поняття гендерно-правової експертизи у попередньому розділі. Розглянутий матеріал дозволив визначити поняття громадської гендерно-правової експертизи як складової механізму демократичного врядування в державі. Організації громадянського суспільства використовуватимуть низку інструментів, спрямованих на виявлення в проектах чи чинному законодавстві норм, які є дискримінаційними за ознакою статі або можуть призвести до обмеження чи

пріоритету однієї статі над іншою в майбутньому. За результатами такого аналізу робляться висновки та рекомендації органам державної влади щодо врахування їх у своїй діяльності.

Природу громадської гендерно-правової експертизи не можливо пізнати без аналізу її ознак. Висвітлення ознак дозволить розкрити її внутрішню будову, а також з'ясувати роль і соціальне призначення в умовах становлення та розвитку інститутів громадянського суспільства. Водночас для ґрунтовного та об'єктивного розкриття основних характеристик та особливостей цього складного за своїм змістом і багатоманітного за формами правового явища, необхідним є акцентування уваги на наступних найсуттєвіших його ознаках, серед яких можемо виокремити: є складовою механізму демократичного управління державою; проводиться інститутами громадянського суспільства; спрямована на виявлення у проєктах нормативно-правових актів та чинному законодавстві норм, які є дискримінаційними за ознакою статі чи можуть призвести до обмеження або переваги однієї статі над іншою у майбутньому; має процесуальну основу; результатом є об'єктивна інформація щодо виявлення наявності або відсутності прямої чи прихованої (непрямої) дискримінації за ознаками статі, різних стереотипів у поведінці людей, які можуть дискримінувати певні групи людей або дискредитувати сам Закон; за результатами проведення складається висновок.

В умовах формування та реалізації політики сучасної держави громадська гендерно-правова експертиза може бути ефективною та дієвою лише за наявності чітко визначеного порядку її проведення, відтак зазначений порядок – відсутній. Наразі механізм участі громадськості у здійсненні досліджуваної експертизи проєктів нормативно-правових актів та чинного законодавства є не врегульованим. Винятком є законопроєкти, що розробили органи виконавчої влади. У п. 12 Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації

державної політики [219] встановлено перелік випадків, коли в обов'язковому порядку проводяться консультації з громадськістю у формі публічного громадського обговорення та/або електронних консультацій з громадськістю щодо проєктів нормативно-правових актів. О. Богачова справедливо зазначає, що певні форми залучення громадськості до опрацювання законопроєктів передбачено у Регламенті Верховної Ради України [36, с. 39].

Постановою Кабінету Міністрів України «Питання проведення гендерно-правової експертизи» від 28 листопада 2018 р. № 997 затверджено новий порядок проведення гендерно-правової експертизи [209]. У зазначеному Порядку не містяться положення як щодо етапів проведення громадської гендерно-правової експертизи, так і передачі висновку за результатами її проведення, а також можливості його подальшого врахування органами державної влади. Зазначена процедура регламентована законодавством, яке регулює інші форми громадського контролю. Відсутність порядку проведення громадської гендерно-правової експертизи, закріпленого у національному законодавстві обумовлює необхідність розроблення її методології з метою полегшення орієнтування інститутів громадянського суспільства у сфері управління державними справами. Визначити процедуру проведення громадської гендерно-правової експертизи має, наприклад, Міністерство юстиції України.

Для формування змістовної наукової концепції громадської гендерно-правової експертизи необхідно дослідити порядок її проведення та виробити ефективні етапи. Це важливо, оскільки гарантує об'єктивний та змістовний результат. Порядок проведення громадської експертизи не може бути довільним, а повинен відповідати певним стандартам. Це забезпечується дотриманням принципів гендерно-правової експертизи та її основних етапів. Зокрема, вона може бути проведення через реалізацію двох стадій – основної та факультативної (допоміжної). Також, обов'язкова стадія може включати кілька етапів, що включатимуть перевірку проєкту

або чинного нормативно-правового акту на відповідність принципу забезпечення гендерної рівності. Додаткова стадія може включати апробацію розроблених пропозицій та рекомендацій у ході громадської гендерно-правової експертизи. Така апробація може проводитись за участі експертного середовища, в тому числі зацікавлених органів державної влади. Важливим є: по-перше, визначити органи державної влади, а також національні та міжнародні організації, що є зацікавленими у здійсненні експертизи; по-друге, визначити фахівців, які надаватимуть допомогу інститутам громадянського суспільства у проведенні громадської гендерно-правової експертизи.

Друга стадія (факультативна) може проводитись за потреби у разі виявлення системних проблем у нормативно-правових актах, що аналізуються. Така невідповідність потребує проведення інститутами громадянського суспільства поглибленого дослідження, що буде ґрунтовно пояснювати виявлену проблему та впроваджуватиме основні рекомендації щодо її усунення.

Для підвищення ефективності проведення громадської гендерно-правової експертизи доцільно керуватися офіційними методичними рекомендаціями. Саме методичні рекомендації повинні описувати порядок проведення основної стадії громадської гендерно-правової експертизи, яка б включала: перший етап – дослідження положень проєкту або чинного законодавства; другий етап – порівняння його положень з вимогами національного та міжнародного законодавства у сфері забезпечення гендерної рівності; третій етап – підготовка висновку та його оприлюднення; четвертий етап – моніторинг врахування рекомендацій.

Необхідно враховувати, що чоловіки і жінки можуть мати як пряме, так і непряме відношення до забезпечення принципу гендерної рівності. Здійснюється визначення проєкту нормативно-правового акту або чинного законодавства щодо того чи є

вони: гендерно-нейтральним, дискримінаційним щодо певної статі, гендерно-дисбалансованим, не передбачає рівні можливості ані для жінок, ані для чоловіків тощо.

Не зважаючи на відсутність порядку проведення громадської гендерно-правової експертизи сьогодні у нашій країні вже є позитивні приклади проведення досліджуваного виду експертизи громадськими організаціями, які є найбільш активними суб'єктами громадянського суспільства. Зазначені суб'єкти у своїй діяльності співпрацюючи з органами державної влади у контексті проведення громадських гендерно-правових експертиз є ефективнішими, насамперед, тому, що: по-перше, вони створюються для вирішення проблем саме забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; по-друге, їх діяльність в окремих практичних випадках може бути успішнішою та ефективнішою, ніж діяльність органів державної влади. Таким чином, потенціал громадських гендерно-правових експертиз залишається недостатньо використаним. Серед основоположної причини, яка не дозволяє інститутам громадянського суспільства ефективно реалізувати потенціал громадської гендерно-правової експертизи слід наголосити на відсутності усталеного досвіду щодо проведення досліджуваного виду експертизи.

Проведення громадської гендерно-правової експертизи надає змогу інститутам громадянського суспільства покращити якість політик, стратегій і заходів тощо у сфері гендерної рівності, а також надає низку переваг серед яких, наприклад: покращення розуміння сучасних викликів і тенденцій, щодо підвищення ефективності діяльності інститутів громадянського суспільства, спрямованої на досягнення цілей європейської інтеграції та демократичної трансформації України; можливість виокремлення взаємозв'язків між гендером і демократією, гендером і сталим розвитком, гендером і економічною безпекою і з урахуванням цих взаємозв'язків здійснення планування та дієва реалізація програм

й проєктів; впровадження успішного досвіду досягнення гендерної рівності та створення умов для обміну цим досвідом; систематичний самоаналіз як організаційного потенціалу, так і програмної діяльності; можливість на основі даних, зібраних за результатами громадської гендерно-правової експертизи окреслити недоліки програмної діяльності та посилити взаємозв'язки організацій із цільовими групами і місцевою спільнотою; підвищення гендерних компетенцій учасників і надання конкретних інструментів й методів роботи, пов'язаних з питаннями гендерної рівності тощо [21, с. 75; 151].

З прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України «Питання проведення гендерно-правової експертизи» від 28 листопада 2018 р. № 997 громадськими організаціями розпочато масштабну роботу в рамках виконання Національного плану та рекомендацій Ради Безпеки ООН та проведення громадських гендерно-правових експертиз. Серед інститутів громадянського суспільства одним із першочергових напрямів діяльності яких є участь у проведенні громадських гендерно-правових експертиз проєктів нормативно-правових актів та чинного законодавства можемо виокремити, зокрема: по-перше, міжнародні організації (Офіс Ради Європи в Україні, Фонд у галузі народонаселення ООН, «Ла-Страда Україна»); по-друге, Всеукраїнські громадські організації («Асоціація українських правників», «Українська асоціація представниць правоохоронних органів»); по-третє, («Гендерний клуб «Дніпро», «Промінь», «Жінки Плюс») та ін.

Наявним є національний досвід здійснення пілотних громадських гендерно-правових експертиз законопроєктів, внесених на розгляд Верховної Ради України. До того ж, завдяки співпраці з громадськими організаціями, експертами, міжнародними донорськими агенціями та за підтримки Програми USAID «РАДА» Фонду Східна Європа досліджувану роботу було активно розпочато у Верховній Раді України VIII скликання міжфракційним

депутатським об'єднанням «Рівні можливості», створеного з метою покращення становища жінок у суспільстві, активізації суспільного діалогу щодо забезпечення гендерної рівності в різних сферах суспільно-політичного життя. Протягом чотирьох тижнів у рамках громадської гендерно-правової експертизи на відповідність принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (за період з 19 вересня до 16 жовтня) проаналізовано 1031 законопроект, у тому числі: 119 законопроектів, зареєстрованих за тиждень; 133 законопроекти, прийняті протягом поточної сесії; 779 законопроектів, що знаходилися на розгляді в семи комітетах Верховної Ради України. У 9 виявлено невідповідність принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, зокрема: 2 порушення принципу рівних прав і свобод; 6 порушень принципу рівних можливостей; 3 порушення принципу поваги до гідності. У декількох законопроектах порушено більше одного принципу рівних прав та можливостей. Серед 11 виявлених порушень – 6 випадків прямої дискримінації та 5 – непрямої [286, с. 45]. Методологія пілотної експертизи на відповідність законопроектів принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків ґрунтувалася на вимогах Законів України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» та «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Її підходи можна використовувати як антидискримінаційні і для інших груп захищених ознак [286, с. 47].

Позитивним прикладом громадської гендерно-правової експертизи, за результатами проведення якої органами державної влади був врахований висновок, є експертиза проведена молодіжною громадською організацією «Нова генерація» [64, с. 105]. Результати громадської гендерно-правової експертизи були розглянуті, наприклад, на засіданні колегії Херсонської обласної державної адміністрації, за підсумками якої видано розпорядження голови зазначеної обласної державної адміністрації, спрямоване на активізацію заходів з утвердження гендерної рівності.

Також, необхідно звернути увагу, що Національна академія правових наук України активно бере участь у реформуванні правової системи і законодавства, що сприяє участі інститутів громадянського суспільства в управлінні державними справами, зокрема у сфері проведення громадської гендерно-правової експертизи. Як основна рушійна сила і осередок розвитку юридичної науки, саме Національна академія правових наук України стала ініціатором створення наукової лабораторії, що на постійній основі здійснювала б наукову, навчальну, виховну діяльність у сфері утвердження гендерної рівності. Переймаючи існуючий досвід створення таких дослідницьких центрів, важливою подією у контексті всебічного вдосконалення громадської гендерно-правової експертизи та розвитку наукового потенціалу як Дніпропетровського регіону, так і нашої держави загалом є прийняте рішення про створення «Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності» (Постанова Президії Національної академії правових наук України від 16 березня 2017 р. № 102/13).

Заснування наукової лабораторії є необхідним кроком в контексті участі інститутів громадянського суспільства, зокрема у проведенні громадської гендерно-правової експертизи. Зважаючи на зазначене, завданнями Лабораторії відповідно до п. 2 Положення про Навчально-наукову лабораторію дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності від 09 лютого 2017 р. є: проведення фундаментальних та прикладних досліджень з актуальних проблем забезпечення гендерної рівності; розробка проєктів нормативно-правових актів та пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства; проведення правових експертиз нормативно-правових актів, в тому числі гендерної; сприяння впровадженню результатів наукових досліджень в практичну діяльність органів державної влади та

органів місцевого самоврядування з метою захисту прав осіб, які постраждали від проявів гендерної нерівності, гендерного насильства, в тому числі насильства в сім'ї, як у мирний час, так і в умовах конфлікту.

Слід зауважити, що до прийняття порядку проведення громадської гендерно-правової експертизи бути здійснена у формі консультацій з громадськістю. Проте, експертам, які спеціалізуються саме на громадських гендерно-правових експертизах набагато простіше і швидше, оминаючи існуючу процедуру публічних консультацій, провести самостійну експертизу. Зазначене положення підтверджується наступними нормативно-правовими актами, зокрема «Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та м. Севастополі державній адміністрації» (постанова Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [219]). Однією із функцій громадської ради при органах державної влади визначено проведення громадської гендерно-правової експертизи проєктів нормативно-правових актів. Процедура здійснення громадської гендерно-правової експертизи відбувається у такий спосіб: громадська рада може проводити досліджуваний вид експертизи, або шляхом залучення до її проведення сторонніх фахівців, або самостійно.

Отже, на основі проведеного комплексного дослідження громадської гендерно-правової експертизи як форми участі інститутів громадянського суспільства в управлінні державними справами, можемо зробити наступні висновки:

1. Громадська гендерно-правова експертиза є однією з форм громадського контролю, що дозволяє інститутам громадянського суспільства та державі ефективно взаємодіяти на усіх етапах процесу прийняття рішень з питань забезпечення гендерної

рівності. Проведення гендерно-правової експертизи проєктів нормативно-правових актів та чинного законодавства дозволить виявити та попередити прийняття правових норм, які є дискримінаційними чи можуть призвести до гендерної дискримінації.

2. Громадська гендерно-правова експертиза передбачає проведення дослідження експертами інститутів громадянського суспільства змісту проєктів нормативно-правових актів та чинного законодавства норм, для виявлення норм, застосування яких, може призвести до дискримінації за статтю. За результатами зазначеної експертизи складається висновок, який рекомендовано враховувати органам державної влади у їх діяльності. Об'єктом громадської гендерно-правової експертизи є нормативно-правові акти.

3. Суб'єктом – є експерти інститутів громадянського суспільства. Діяльність громадських організацій щодо проведення громадських гендерно-правових експертиз є ефективною, враховуючи що: по-перше, вони, у тому числі, створюються для вирішення проблем у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; по-друге, їх діяльність в окремих практичних випадках може бути успішнішою та ефективнішою, ніж діяльність органів державної влади.

4. Ознаками громадської гендерно-правової експертизи є наступні: є складовою механізму демократичного управління державою; проводиться інститутами громадянського суспільства; спрямована на виявлення у проєктах та чинних нормативно-правових актах норм, які є дискримінаційними за статтю чи можуть призвести до обмеження або переваги однієї статі над іншою у майбутньому; має процесуальну основу; результатом є об'єктивна інформація щодо виявлення наявності або відсутності прямої чи прихованої (непрямої) дискримінації за ознаками статі, різних стереотипів у поведінці людей, які можуть дискримінувати певні групи людей або дискредитувати сам Закон; за результатами проведення складається висновок.

5. Порядок проведення громадської гендерно-правової експертизи включає дві стадії. Перша стадія передбачає загальну перевірку проєкту або чинного нормативно-правового акту на відповідність принципу гендерної рівності. Друга стадія реалізується у разі виявлення недоліків проєкту або чинного нормативно-правового акту та передбачає проведення інститутами громадянського суспільства поглибленої експертизи для обґрунтування проблеми та вироблення рекомендації щодо її усунення. Етапами другої стадії громадської гендерно-правової експертизи пропонується вважати наступні: перший етап – дослідження положень проєкту або чинного законодавства; другий етап – порівняння його положень з вимогами національного та міжнародного законодавства у сфері забезпечення гендерної рівності; третій етап – підготовка висновку та його оприлюднення; четвертий етап – моніторинг врахування рекомендацій.

6. Пропонується доповнити Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та Постанову Кабінету Міністрів України «Питання проведення гендерно-правової експертизи» від 28 листопада 2018 р. № 997 у частині регулювання проведення громадських гендерно-правових експертиз таким суб'єктом, як інститути громадянського суспільства; можливістю ініціювання проведення експертизи не лише проєктів нормативно-правових актів, а й вже чинного законодавства.

ВИСНОВКИ

1. Гендерно-правова та антидискримінаційна експертизи є обов'язковими складовими правової експертизи проєктів нормативно-правових актів, без здійснення яких неможливо провести повний аналіз проєкту нормативно-правового акта та зробити якісний висновок про доцільність такого акта та його вплив на права людини та громадянина загалом. Гендерно-правова експертиза – це аналіз чинних нормативно-правових актів, або їх проєктів з метою виявлення дискримінаційних положень за ознакою статі.

2. Ознаками гендерно-правової експертизи є: правова регламентованість; наявність суб'єкта та об'єкта експертизи; метою є дотримання рівних прав та свобод людини та громадянина незалежно від статі та ліквідація гендерної дискримінації; має процесуальну основу; результатом є об'єктивна інформація щодо виявлення наявності або відсутності прямої чи прихованої (непрямої) дискримінації за ознаками статі, різних стереотипів у поведінці людей, що можуть дискримінувати певні групи людей або дискредитувати сам Закон; оформлення результатів у спеціальному документі – висновку.

3. Об'єктом гендерно-правової експертизи є чинні нормативно-правові акти, проєкти нормативно-правових актів. Об'єкт державної та громадської експертизи частково збігається. Метою гендерно-правової експертизи є забезпечення прав та свобод жінок і чоловіків при розробці та прийнятті проєктів нормативно-правових актів. Завданнями гендерно-правової експертизи є: виявлення у чинних нормативно-правових актах чи в їх проєктах норм права, що сприяють/можуть сприяти вчиненню різними суб'єктами права дискримінації за ознакою статі; здійснення оцінки наслідків прийняття проєкту нормативно-

правового акта, що потенційно може сприяти дискримінації; розробка експертних пропозицій/рекомендацій до чинних нормативно-правових актів чи їх проєктів щодо норм права, що сприяють/можуть сприяти вчиненню різними суб'єктами права дискримінації за ознакою статі. Класифіковано види гендерно-правової експертизи за наступними критеріями: а) за етапами проведення (у контексті суб'єктів проведення): попередня гендерно-правова експертиза, первинна гендерно-правова експертиза та гендерно-правова експертиза чинних законодавчих актів; б) за правовими наслідками експертизи: обов'язкова та добровільна; в) за кількісною характеристикою суб'єктного складу: одноособова та колегіальна.

4. Активність наукових розробок з питань гендерно-правової експертизи припадає на початок 2000-х рр., що пов'язано, у тому числі, з підписанням Україною документів Пекінської конференції та долученням до Декларації тисячоліття ООН, спрямованої на встановлення гендерного паритету у різних державах світу. Цей період характеризується дослідженням зарубіжних практик та пошуком нових підходів до проведення гендерно-правової експертизи з урахуванням особливостей національної правової системи України, проте надалі комплексних фундаментальних теоретичних досліджень з питань гендерно-правової експертизи фактично не проводилося. Як експертиза, так і гендер є складними явищами та виступають об'єктами досліджень у сфері філософії, соціології, психології, історії, культурології, політології, економіки, державного управління, юриспруденції, інформаційних технологій тощо. Авторські дослідження з вивчення гендерно-правової експертизи запропоновано розділити на такі групи. До першої групи досліджень віднесено роботи щодо вивчення: експертизи як соціального інституту та гендерної рівності – існування цих напрямів й стало основою для появи такого інституту як гендерно-правова експертиза;

до другої групи робіт віднесено дослідження щодо гендерно-правової експертизи з позицій різних наукових напрямів у сфері права (теорія права, цивільне право, сімейне право, адміністративне право тощо); третю групу досліджень складають наукові праці, в яких розкрито проблематику громадської гендерно-правової експертизи. Як гендерно-правова експертиза, так і громадська гендерно-правова експертиза потребують подальшого ґрунтовного вивчення.

5. Аналіз наукових досліджень, міжнародної практики та національного досвіду дозволив систематизувати напрями, що потребують подальшого наукового супроводу з метою забезпечення ефективності гендерно-правової експертизи: створення нових та вдосконалення чинних нормативно-правових актів з регулювання гендерно-правової експертизи; удосконалення методики проведення гендерно-правових досліджень чинних нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів; підвищення якості експертних оцінок чинних нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів, що передбачає створення ефективної підготовки і атестації експертів; посилення юридичної відповідальності представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування за невиконання покладених на них обов'язків щодо гендерно-правової експертизи; посилення застосування в експертній діяльності інформаційно-комунікаційних технологій та ін.

6. Методологія дослідження гендерно-правової експертизи являє собою складну, цілісну систему. Методологія дослідження гендерно-правової експертизи – це логічно структурована та взаємопов'язана сукупність методологічних підходів, методів, принципів, парадигм, комплексне використання яких спрямовано на отримання достовірних результатів пізнання гендерно-правової експертизи. Методологія дослідження гендерно-правової експертизи включає такі рівні: загальнофілософські підходи, загальнонаукові

(міждисциплінарні), спеціальні та власні методи правознавства. Основними науковими принципами дослідження гендерно-правової експертизи є принцип детермінізму, термінологічний принципи, принцип об'єктивності, принцип системності, принцип історизму, принцип коректності, принципу несуперечливості.

7. Принципи гендерно-правової експертизи – це основні засади, що закріплюються у нормативно-правових актах та інших формах права, і спрямовані на забезпечення ефективності правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із організацією та проведенням гендерно-правової експертизи. Система принципів гендерно-правової експертизи включає загальноправові (основні) та галузеві (додаткові) принципи. Загальноправові принципи гендерно-правової експертизи мають надпозитивний характер і відображають універсальні положення, притаманні для правових відносин в демократичній державі, тобто такі ідеї, які висловлюють і фіксують правові основи гендерно-правової експертизи, похідні від чинників економічної, політичної та інших сфер життя суспільства. До галузевих (додаткових) принципів гендерно-правової експертизи відносяться принцип повноти і всебічності, принцип об'єктивності гендерно-правової експертизи, принцип незалежності результату експертизи, кваліфікаційний принцип та ін. Галузеві принципи гендерно-правової експертизи конкретизують зміст загальноправових принципів щодо організації і проведення такого роду експертизи. Їх роль в ієрархічному розподілі принципів національного права неоднакова, проте для свого предмету правового регулювання принципи гендерно-правової експертизи є одним із джерел, що використовуються при вирішенні спірних питань. В українському законодавстві нормативне закріплення принципів гендерно-правової експертизи вирізняється дискретністю та недосконалістю, не вироблено єдиних правил проведення гендерно-правової експертизи. Відсутність законодавчого оформлення принципів гендерно-

правової експертизи ускладнює їх використання на практиці, породжує неоднозначне тлумачення в процесі застосування.

8. Гендерно-правова експертиза знаходить своє об'єктивне відображення у системі чинного законодавства, яку складають: закони України; підзаконні нормативно-правові акти; міжнародні нормативно-правові акти та договори. Конституція України не містить окремих норм щодо проведення правових експертиз, але утворює правові засади та основу для її застосування. Основою формування національних інструментів забезпечення гендерної рівності, в тому числі гендерно-правової експертизи, є міжнародні нормативно-правові акти, що утворюють умови для її інституціоналізації в національних правових системах. Проведення гендерно-правової експертизи в Україні передбачено Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. Основним підзаконним документом у сфері проведення гендерно-правової експертизи є Постанова КМУ від 28.11.2018 р. № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи» та Методичні рекомендації з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проектів нормативно-правових актів, затверджені Наказом Міністерства юстиції України від 27.11.2018 р. № 3719/5. Дослідження зарубіжної практики правового забезпечення гендерно-правової експертизи показує, що її закріплюють як у законах, так і у підзаконних нормативно-правових актах. Деталізація процедури проведення експертизи здійснюється в методичних рекомендаціях. Переважна більшість держав фіксують обов'язковість проведення гендерно-правової експертизи законами з гендерних питань. Переважає підхід щодо обов'язковості проведення гендерно-правової експертизи у нормотворчому процесі, а суб'єктом її проведення є урядові інституції. Закріплення гендерно-правової експертизи у гендерному законодавстві видається доцільним і виправданим, але такий вид правової експертизи є елементом нормотворчого процесу і має бути предметом правового регулювання відповідного законодавства.

9. Процедура гендерно-правової експертизи спрямована на забезпечення гендерної рівності у суспільстві через приведення нормативно-правових актів до такого рівня якості, що уможливило її забезпечення на практиці. Пропонується процедура проведення гендерно-правової експертизи, що включає чотири етапи: перший етап – визначення доцільності та необхідності прийняття проекту нормативно-правового акту чи окремих його норм з позиції впливу на гендерну рівність; другий етап – визначення та дослідження співвідношення положень проекту нормативно-правового акту з міжнародними актами, які ратифіковано Україною та чинним національним законодавством, що регулює питання забезпечення гендерної рівності; третій етап – підготовка висновків за результатами проведеної гендерно-правової експертизи; четвертий етап – моніторинг врахування висновків гендерно-правової експертизи нормативно-правового акта, а також подальший аналіз правозастосовної практики.

10. Пропонується імплементація ефективних практик проведення гендерно-правових експертиз таких держав, як Канада (прогнозування інституційного забезпечення реалізації положень нормативно-правового акта, що впливають на гендерну рівність для оцінки реальної інституційної спроможності органів публічної влади), Фінляндія (моніторинг впливу нормативно-правового акту на гендерну рівність після його прийняття, уникаючи додаткового навантаження на експертів), Бельгія (оцінка персонального складу нормопроектної групи), Данія (оцінка гендерного впливу не тільки на законотворчість, а на громадські кампанії та послуги для громадян) та Австралії (оцінка доцільності прийняття нормативно-правового акта або програми з огляду на суспільні очікування щодо гендерних відносин) та ін. Слід гарантувати відсутність конфлікту інтересу між розробниками проекту нормативно-правового акта та експертів, які проводять експертизу з метою досягнення неупередженості та об'єктивності її результатів.

11. Громадська гендерно-правова експертиза є однією з форм громадського контролю, що дозволяє інститутам громадянського суспільства та державі ефективно взаємодіяти на усіх етапах процесу прийняття рішень з питань забезпечення гендерної рівності. Громадська гендерно-правова експертиза передбачає проведення дослідження експертами інститутів громадянського суспільства змісту проєктів нормативно-правових актів та чинного законодавства для виявлення норм, що ускладнюють чи унеможливають забезпечення гендерної рівності.

12. Ознаки громадської гендерно-правової експертизи: є складовою механізму демократичного управління державою; проводиться інститутами громадянського суспільства; спрямована на виявлення у проєктах та чинних нормативно-правових актах норм, що є дискримінаційними за статтю чи можуть призвести до обмеження або переваги однієї статі над іншою у майбутньому; має процесуальну основу; результатом є об'єктивна інформація щодо виявлення наявності або відсутності прямої чи прихованої (непрямої) дискримінації за ознаками статі, різних стереотипів у поведінці людей, які можуть дискримінувати певні групи людей або дискредитувати сам Закон; за результатами проведення складається висновок. Об'єктом громадської гендерно-правової експертизи є нормативно-правові акти; суб'єктом – експерти інститутів громадянського суспільства. Діяльність громадських організацій щодо проведення громадських гендерно-правових експертиз є ефективною, враховуючи що: по-перше, вони, окрім іншого, створюються для вирішення проблем у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; по-друге, їх діяльність в окремих практичних випадках може бути успішнішою та ефективнішою, ніж діяльність органів публічної влади.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. 50/50: Сучасне гендерне мислення: словник / Т. Мельник, Л. Кобелянська. К. : К.І.С., 2005. 280 с.
2. Aims and values. European Union. 2016. URL : https://european-union.europa.eu/principles-countrieshistory/principles-and-values/aims-and-values_en.
3. Beschastnyi V., Shkliar S., Fomenko A., Obushenko N., Nalyvaiko L. Place of court precedent in the system of law of the European Union and in the system of law of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*. 2019. Issues 22 (6). P. 1-6.
4. Boman A. Gender impact assessment in Sweden. *Gender impact assessment: MLP in gender equality seminar* (Austria, Vienna, 3-4 June 2014) Vienna, European Commission, 2014. URL : https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights/se_comments_paper_at_2014_en.pdf.
5. European Commission. Toolkit on Mainstreaming Gender Equality in EC Development Cooperation: Glossary of gender and development terms. URL : <http://www.focusintl.com/GD172%20Toolkit%20on%20Mainstreaming%20Gender%20Equality%20in%20EC%20Development%20Cooperation.pdf>.
6. Exchange of good practices on gender equality/ Gender impact assessment in law drafting. URL : http://ec.europa.eu/justice/gender_equality/files/exchange_of_good_practices_at/fi_discussion_paper_at_2014_en.pdf.
7. Forest M. Gender impact assessment in France. *Gender impact assessment: MLP in gender equality seminar* (Austria, Vienna, 3-4 June 2014) Vienna, European Commission, 2014. URL : http://ec.europa.eu/justice/genderequality/files/exchange_of_good_practices_at/fr_comments_paper_at_2014_en.pdf.

8. Gender impact assessment: Implementing the Netherlands Model/ Office for Women. Adelaide: The University of Adelaide, 2005. 26 p. URL : https://officeforwomen.sa.gov.au/_data/assets/pdf_file/0013/5134/Gender-Analysis-NETHERLANDS.pdf.

9. General Principles of Law – The Role of the Judiciary. Springer; 2015th edition (July 1, 2015). 343 p.

10. General Principles of Law as Applied by International Courts and Tribunals. By Bin Cheng. London: Stevens & Sons Ltd.; Toronto : Carswell Co., 1953. pp. 495.

11. Glossary on gender-related terms. URL : <https://www.osce.org/gender/26397?download=true>.

12. Hoard S. Gender expertise in public policy: Towards a theory of policy success, Basingstoke and New York : Springer, 2015. 226 p.

13. Kopotun I. M., Holovkin B. M., Nalyvaiko L. R., Hrytsai I. O., Tkachova O. V. Health-improvement competences formation technique in future police officers by means of personality-oriented approach to physical education. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. 2019. № 18 (11). P. 205-217.

14. Laas A. Gender impact assessment in Estonia. *Gender impact assessment: MLP in gender equality seminar* (Austria, Vienna, 3-4 June 2014) Vienna, European Commission, 2014. URL : https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/aid_development_cooperation_fundamental_right/ee_comments_paper_at_2014_en.pdf.

15. Leinarte D. Gender impact assessment in Lithuania. *Gender impact assessment: MLP in gender equality seminar* (Austria, Vienna, 3-4 June 2014) Vienna, European Commission, 2014. URL: http://ec.europa.eu/justice/genderequality/files/exchange_of_good_practices_at/lt_comments_paper_at_2014_en.pdf.

16. Nalyvaiko, L., Minakova Ye. The Problem of Domestic Violence Against Children: Theoretical And Legal Aspect. *3rd International World Children Conference* (22-24 april 2022, Kemer, Antalya). 2022. 1284 p., pp. 350-356.

17. Official Records of the General Assembly, Twenty Third Special Session, Supplement, №. 3.

18. Perederii O. S. Modernization of the Legal System of Ukraine and Expansion of the Legal Space of the European Union. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2019. Vol. 26. №. 3. P. 62-74.

19. Rahel K., Prügl E., Thompson H. Gender Expertise in Global Governance: Contesting the Boundaries of a Field. *European Journal of Politics and Gender*. 2019. № 1. P. 23-40.

20. Saskia C., Ravesloot I. Exchange of good practices on gender equality. Regulatory impact assessment in Belgium. URL : http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/exchange_of_good_practices_at/be_comments_paper_at_2014_en.pdf.

21. Sirko L. Public gender-legal expertise as a form of public control: theoretical and legal aspect. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2020. Special Issue № 1. P. 74-78.

22. Sirko L. Stages of Gender and Legal Expert Examination in Ukraine: Theoretical and Methodological Characteristics. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions: Papers of the 8th International Scientific Conference, Stuttgart (Germany), July 12, 2019*. Stuttgart: ORT Publishing, 2019. P. 303-308.

23. Teremetskyi V., Hrechaniyuk S., Nalyvaiko L., Terekhov V., Salmanova O., Chuprikova I., Nazarenko M. State Policy Of Ukraine In Terms Of Implementing Law Enforcement Function Of The Country In The Taxation Sphere. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Том 24, Special Issue 1 (Title: Business Ethics and Regulatory Compliance). P. 1-9.

24. Андрієнко М. В., Гаман П. І., Борис А. О. Методологія дослідження правових засад організації громадського контролю у сфері державного управління. *Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка*. 2021. Вип. 2. С. 63-72.

25. Аптекарь М. Д., Косенко В. Ф. Екологічна експертиза: навч. посіб. Луганськ : Ноулідж, 2011. 195 с.

26. Балацька А., Сушко О., Шевченко Т. Громадська експертиза: теоретичні та практичні аспекти: практ. посібник. К. : Тютюкін, 2011. 119 с.

27. Баранова А. О., Наумова Т. А., Кашперська А. І. Аудит: навчальний посібник. Харків : ХДУХТ, 2017. 246 с.

28. Бахтіна Ю. С. Правовий моніторинг як функція державного управління: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2019. 19 с.

29. Бежан-Волк І. Гендерні дослідження: актуальні проблеми і перспективи розвитку. *Народна творчість та етнографія*. 2005. № 2. С. 37-40.

30. Бигич О. Л. Порівняльне правознавство: природа та методологічне значення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 17 с.

31. Біла-Тюріна Ю. З. Особливості адміністративно-правового забезпечення гендерної політики в Україні в контексті євроінтеграційних пріоритетів. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2022. Спецвипуск. С. 5-9.

32. Білоус В. С. Синергетична парадигма і політична діяльність: методологічний потенціал та ефективність його реалізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія*. 2006. № 81/83. С. 8-9.

33. Боброва Ю. Ю. Сучасне бачення реалізації гендерної рівності: проблеми теорії та судової практики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 2 (27). URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2_2019/3.pdf.

34. Боброва Ю. Ю. Від гендерної теорії до практики: виклики сьогодення. *Scientific paradigm in the context of technologies and society development. Scientific Collection «InterConf»*. 2022. № 118. Р. 176-179.

35. Бобровський А. Л. Екологічна оцінка та екологічна експертиза: підруч. для студентів ВНЗ. Рівне : О. Зень, 2015. 525 с.
36. Богачова О. В. Сучасні реалії інституту експертизи законопроектів в Україні. *Право та управління*. 2012. № 2. С. 30-42.
37. Буроменський М. В. Міжнародне право. Гендерна експертиза. Проект «Гендерна експертиза українського законодавства», Програма ПРООН «Сприяння гендерній рівності», Міжнародний фонд «Відродження», Ліга жінок-виборців України «50/50». К. : Логос, 2001. 40 с.
38. Буткевич С. А. Адміністративно-правовий статус державного комітету фінансового моніторингу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.
39. Варданян Е. Гендер і політика: навч. посіб. Єреван : Асогик, 2008. 124 с.
40. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / [редкол. вид.: Тацій В. Я. та ін.]. Харків : Право, 2016. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / [Авдеєва Г. К. та ін. ; редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін.]. 2018. 951 с.
41. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел та ін. К. ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
42. Вітвіцький С. С. Контроль як гарантія законності діяльності публічної адміністрації: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 466 с.
43. Воронкова В. Г. Управління людськими ресурсами: філософські засади: навч. посібник. К. : Професіонал, 2006. 576 с.
44. Впровадження гендерних підходів у роботу комітетів Верховної Ради України: практ. посібник / О. В. Зайчук та ін.; за ред. О. В. Зайчука. К. : К.І.С., 2005. 186 с.
45. Гавриш Г. О. Формування ринку послуг економічної експертизи в Україні: дис. ... канд. екон. наук. Запоріжжя, 2014. 221 с.

46. Галаган В. І., Козак О. В. Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України: монографія. 2-ге вид., перероб. і допов. Краматорськ : Каштан, 2015. 223 с.

47. Ганзицька Т. С. Принципи права в механізмі забезпечення гендерної рівності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Маріуполь, 2013. 20 с.

48. Ганус Л. Основні положення законодавства щодо гендерної рівності. *Modernization of today's science: experience and trends: collection of scientific papers* (February 24, 2023, Singapore). Republic of Singapore, 2023. С. 104-106.

49. Ганьба Б. Системний підхід у державно-правових дослідженнях. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2000. Вип. 35. С. 59-65.

50. Гахраманова Г. Н. кызы Методология исследований «гендерной системы» и «гендерного контракта». *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія*. 2015. Вип. 38. С. 123-128.

51. Гендерна експертиза нормативних курсів та навчальних програм соціально-гуманітарного циклу / уклад. Н. Чухим; відп. ред. Н. Чухим. К. : [б.в.], 2001. 46 с.

52. Гендерна експертиза українського законодавства (концептуальні засади) / відп. ред. Т. М. Мельник. К. : ЛОГОС, 2001. 120 с.

53. Гендерна політика в системі державного управління: підручник / М. М. Білинська та ін.; за ред. М. М. Білинської. Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. 132 с.

54. Гендерний аналіз та його методологія. Гендерна статистика. URL : http://cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=686.

55. Гендерний портрет Дніпропетровської області: наук.-практ. видання (жовтень 2020 р.) / колектив авторів за загальною редакцією д.ю.н., проф. Наливайко Л. Р. (за сприяння Дніпропетровської обласної ради, комунального підприємства ДОР «Представництво Придніпров'я» та громадської організації «WOMEN plus»). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 94 с.

56. Гончарова Ю. А. Роль та місце принципу гендерної рівності в сучасному міжнародному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 26 с.

57. Грабовська І., Наливайко Л., Обушний М. Гендер в освітньому процесі українських вишів як філософсько-світоглядна складова конфліктизаційної проблематики. *Українознавчий альманах*. 2021. Вип. 26. С. 54-64.

58. Градова Ю. В. Інститут правового моніторингу як засіб оптимізації національної системи законодавства: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 19 с.

59. Гресь Н. Л., Недоступ К. К. Організаційно-процесуальні основи судово-економічної експертизи: навч. посібник. Дніпро: НТУ «ДП», 2020. 154 с.

60. Грицай І. О. Гендерні аспекти забезпечення основних прав і свобод людини й громадянина в Україні: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1 (90). С. 47-54.

61. Грицай І. О. Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект: дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпро, 2018. 543 с.

62. Грицай І. О. Теоретико-правова характеристика інституту гендерно-правової експертизи: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2017_4_4.

63. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади в Україні: організація та проведення: практ. посібник / О. В. Літвінов [та ін.]. Дніпропетровськ : Моноліт, 2010. 180 с.

64. Громадські експертизи. Сайт Херсонської обласної державної адміністрації. URL : <https://khoda.gov.ua/gromadski-ekspertizi>.

65. Громов Н. А., Николайченко В. В. Принципи кримінального процесу, їх поняття і система. *Держава і право*. 1997. № 7. С. 33-40.

66. Гула Л. Ф., Гумін О. М. Організаційні основи проведення окремих видів судових експертиз: навч. посібник. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2018. 426 с.

67. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. К. : Знання, 2005. 375 с.

68. Гендерна експертиза українського законодавства: концептуальні засади / за ред. Т. М. Мельник; Міжнародний фонд «Відродження», Ліга жінок-виборців України «50/50». К. : Логос, 2001. 120 с.

69. Гендерний аналіз як інструмент удосконалення законодавства: міжнародний досвід. Київ, 2018. URL : https://womenua.today/UWC-library/unwomen/10-Gender_Analysis_As_A_Tool_For_Improving_Legislation_UA.PDF.

70. Грицай І. О. Гендерний паритет у забезпеченні політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2016. № 2/2 (18). С. 39-43.

71. Гендерні перетворення в Україні / Т. М. Мельник та ін.; за ред. М. Скорик. Київ: АДЕФ-Україна, 2007. 165 с.

72. Дандекар Д. Д. Соціокультурні та гендерні виміри політичного лідерства (філософсько-антропологічний аналіз): дис. ... д-ра філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки. Київ, 2021. 192 с.

73. Дашковська О. Р. Антикорупційна експертиза як складова єдиного правового моніторингу нормативних правових актів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 25. URL : http://www.pap.in.ua/5_2015/5.pdf.

74. Дашковська О. Р. Гендерно-правова експертиза законодавства як інструмент забезпечення рівноправності статей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. Вип. 10-1. Том 1. С. 8-10.

75. Декларація Організації Об'єднаних Націй про викорінювання насилля щодо жінок: Міжнародний документ від 20.12.1993 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506.

76. Декларація про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів: Міжнародний документ від 14.12.1974 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_317.

77. Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин: Міжнародний документ від 18.12.1992 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318.

78. Деметрадзе Т. Р. Конституційний принцип рівності прав жінки і чоловіка: поняття, зміст, механізм його реалізації та захисту: дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2015. 204 с.

79. Деякі питання проведення антикорупційної експертизи: наказ Міністерства юстиції України від 18.03.2015 р. № 383/5. *Офіційний вісник України*. 2015. № 24. Ст. 443.

80. Дідич Т. О. Нормопроекування: питання теорії та методології: монографія. К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2010. 160 с.

81. Дікань Л. В., Понікаров В. Д., Кожушко О. В. Судово-економічна експертиза: навч. посіб. Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. 431 с.

82. Дніпренко Н. К. Громадський моніторинг, громадська експертиза та громадський контроль: функціональний аналіз і європейські традиції застосування. URL : <http://academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12DNKETZ.pdf>.

83. Дудник Р. Гендерне право та система права: проблеми теорії та практики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 23-26.

84. Дуфенюк О. М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження: монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 271 с.

85. Експертиза. Велика українська енциклопедія. URL : <https://vue.gov.ua/Експертиза>.

86. Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. Т. 2: Д-Й. 744 с.

87. Експертизи у судочинстві України: наук.- практ. посіб. / [С. Б. Бойченко та ін.]; за заг. ред. В. Г. Гончаренка та І. В. Гори. К. : Юрінком Інтер, 2015. 502 с.

88. Енциклопедія судової експертизи / Н. І. Клименко [та ін.]; за ред. Н. І. Клименко. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2013. 182 с.

89. Євдокіменко С. В. Теорія і практика судово-економічної експертизи: монографія. Харків : Панов, 2016. 539 с.

90. Європейська соціальна хартія: Міжнародний документ від 03.05.1996 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

91. Європейська хартія рівності жінок і чоловіків на місцевому рівні: Міжнародний документ від 01.05.2006 р. URL : https://www.auc.org.ua/sites/default/files/hartiya_ukr.pdf.

92. Єрмоленко Д. О. Теоретико-правові засади правосвідомості молоді: дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2014. 451 с.

93. Журенко Я. Проблема методології в гендерних лінгвістичних дослідженнях. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. Вип. 26 (1). С. 94-98.

94. Завальнюк В. В. Антрополого-герменевтичний підхід до характеристики правової реальності: становлення концепцій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 7-14.

95. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10.12.1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

96. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.

97. Загальна теорія права: підруч. / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.

98. Закони, що працюють на добробут чоловіків і жінок: посібник з врахування гендерної проблематики в законодавстві. Варшава: БДИПЧ ОБСЕ, 2017. 92 с.

99. Зелінський С. В. Організаційно-правовий механізм експертизи нормативних актів в системі публічного управління: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Одеса, 2013. 20 с.

100. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза: навч. посібник. Харків : ХНУВС, 2012. 300 с.

101. Зосимова Ж. С. Експертиза зовнішньоекономічної діяльності підприємства: навч. посібник. Харків : Лідер, 2014. 234 с.

102. Іванцов В. О. Види антикорупційної експертизи. *Актуальні питання профілактики корупційних проявів у державному секторі безпеки України в сучасних умовах*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 червня 2016 р.). Дніпро : ДДУВС, 2016. С. 41-44.

103. Ієрусалимов В., Юрчишин Я. Пропозиції до політики щодо забезпечення гендерної рівності у Верховній Раді України. 2017. URL : https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Propozicii_Politiki_Gendernoi_Rivnosti.pdf.

104. Ільченко О. Гендерний підхід як нова методологія наукових досліджень в галузі педагогіки: генеза розвитку. *Педагогічні науки*. 2011. Вип. 3. С. 22-30.

105. Камінська Н. В., Свешнікова М. М. Діяльність міжнародних організацій у сфері забезпечення гендерної рівності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 102-109.

106. Камінська Н. В. Гендерно-правова експертиза: правові засади, суб'єкти та результати. *Розуміння маскулінності та гендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження: матер. наук.-практ. конфер. (м. Київ, 25 березня 2021 р.)*. Київ, 2021. С. 96-99.

107. Карпенко Г. Л. Експертиза в митній справі: організаційно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 188 с.

108. Кеберник А. В. Наукова експертиза в адміністративно-юрисдикційній діяльності: питання теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2014. 19 с.

109. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2013. 449 с.

110. Кіріка Д. В. Правові та організаційні засади фінансового моніторингу у сфері страхової діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 20 с.

111. Козак І., Антоніна Б. Токарська С. Юридична експертиза конфлікту у судовому процесі: монографія. Львів: Растр-7, 2020. 182 с.

112. Кокус В. В. Методи дослідження історії розвитку географічного краєзнавства в Україні (20-ті роки ХХ ст.). *Географія*. 2013. Вип. 587-588. С. 133-138.

113. Колодій А. М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

114. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. С. 42-46.

115. Коломоєць Т. О., Кеберник А. В. Експертиза в адміністративно-юрисдикційній діяльності: актуальні питання теорії та практики: монографія. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. 219 с.

116. Комісарчук Р. В. Судові експертизи при розслідуванні злочинів у сфері економіки: навч.-метод. посіб. для магістрів 1-го курсу Ін-ту кримін. юстиції. Одеса: Гельветика, 2017. 91 с.

117. Конвенція Міжнародної організації праці про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності: Міжнародний документ від 29.06.1951 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002.

118. Конвенція Міжнародної організації праці про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками: Міжнародний документ від 23.06.1981 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_010.

119. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Міжнародний документ від 18.12.1979 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.

120. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами: Міжнародний документ від 02.12.1949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162/print.

121. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 270.

122. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок Міжнародний документ від 18.12.1979 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207/print.

123. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми: Міжнародний документ від 16.05.2005 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858.

124. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

125. Корбутяк В. І. *Методологія системного підходу та наукових досліджень: навч. посібник*. Рівне: НУВГП, 2010. 176 с.

126. Костицький М. В., Луцький М. І. *Судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі: монографія*. Івано-Франківськ: Видавнича справа, 2011. 307 с.

127. Котюк І. І., Костенко О. М. *Кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство України: Гендерна експертиза*. К. : Логос, 2004. 127 с.

128. Кравченко О. С. *Цивільно-правове регулювання експертизи у сфері інтелектуальної власності: дис... канд. юрид. наук*. Київ, 2003. 204 с.

129. Кравчук Т. О. *Використання спеціальних знань у формі судової експертизи в адміністративному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук*. Київ, 2017. 20 с.

130. Крочук М. І. *Філософсько-правовий вимір гендерної рівності: дис. ... канд. юрид. наук*. Львів, 2014. 160 с.

131. Кувітанова Ю. І. *Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України: загальнотеоретична характеристика: дис. ... канд. юрид. наук*. Львів, 2018. 285 с.

132. Купрій В., Паливода Л. *Громадська експертиза та громадський моніторинг діяльності органів влади: навч. посібник*. К. : Макрос, 2011. 199 с.

133. Кустовська О. В. *Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій*. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 124 с.

134. Кучук А. Правовий поліцентризм як принцип наукового пізнання правових явищ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право*. 2013. Вип. 22. Т. 1. Ч. 1. С. 43-46.

135. Кушнір Н. В. Теоретичні засади реалізації гендерної рівності у трудовому праві України: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 Право: [спец.] 081. Харків, 2020. 208 с.

136. Лаврів О. Я. Система принципів трудового права України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 211 с.

137. Лазарев В. В. Експертиза відомчих нормативно-правових актів: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1, т. 1. С. 36-40.

138. Лапта С. П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 234 с.

139. Лациба М. В., Хмара О. С., Орловський О. С. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади: крок за кроком. К. : Агентство «Україна», 2010. 96 с.

140. Левченко К. Б. До методології здійснення гендерно-правової експертизи Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». *Форум права*. 2008. № 2. С. 315-322.

141. Левченко К. Б. Методологічні підходи щодо здійснення гендерно-правової експертизи національного законодавства України. К. : Телесик, 2008. 88 с.

142. Левченко К. До методології проведення гендерної експертизи українського законодавства. *Форум права*. 2008. № 1. С. 285-295.

143. Левченков О. І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти: монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 527 с.

144. Легін Л. М. Поняття та критерії якості закону: проблеми визначення. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 196-204.

145. Легких К. В. Загальнонаукові та процесуальні питання проведення судової правової експертизи в судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.

146. Логвиненко Б. О. Дискусійні питання ратифікації Україною конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульської конвенції). *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021 № 1. С. 135-139.

147. Лоза Ю. Я. Експертиза в адміністративному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 204 с.

148. Лузанова Г. О. Юридико-психологічні засади призначення та проведення судово-психологічних експертиз у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 16 с.

149. Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В. Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури: монографія. К. : Центр практ. філософ., 2000. 304 с.

150. Луцан А.В. Захист прав жінок в умовах збройних конфліктів. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 299-306.

151. Майданевич Л. О. Релігієзнавча експертиза: сутність та особливості проведення: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2015. 17 с.

152. Максимович Л., Чумало М. Гендерний аудит для громадських організацій. Перше вид. Львів : 2019. 64 с.

153. Маньгора Т.В., Піковська Т.В. Правове регулювання гендерної рівності в українському законодавстві. *Інформація і право*. 2022. № 3(42). С. 156-163.

154. Марценюк Т. О. Гендерні дослідження як складова регулювання гендерних відносин у Швеції. *Гендерна парадигма освітнього простору*. 2015. № 1. С. 24-31.

155. Матвеева О. Ю. Гендерний мейнстримінг процесів розбудові цифрової демократії на шляху європейської інтеграції України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Том 33 (72). № 6. С. 117-125.

156. Міжнародні стандарти прав людини: навчальний посібник. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Дніпро, ДДУВС. 2017. 260 с.

157. Матюк Л. В. Аудит: сучасний стан, перспективи та розвиток. *Сучасні кризові явища в економіці та проблеми облікового, контрольного та аналітичного забезпечення управління підприємством*: матер. XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (24 червня 2022 р). / відп. ред. В.В. Чудовець. Вип. 14. Луцьк : ВІП ЛНТУ, 2022. С. 116-119.

158. Мельник Т. Гендерна експертиза українського законодавства: важливість і необхідність проведення. *Рівність чоловіків і жінок в Україні: правові аспекти*: мат. міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20-21 листопада 2000 р.). К. : ЛОГОС, 2001. С.17-18.

159. Мельник Т. М. Гендерна експертиза українського законодавства: сутність, необхідність та методологічні основи. К. : ЛОГОС, 2001. 48 с.

160. Мельник Т. М. Основи теорії тендеру: навчальний посібник. К. : «К.І.С.», 2004. 536 с.

161. Мельник Т. М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності. К. : Стилос, 2010. 440 с.

162. Мельник Я. Г. Пролегомени до українського дискурсу: етнокультурний, соціально-політичний та лінгво-семіотичний аспекти. Вид. 2-ге, випр. та переробл. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2023. 404 с.

163. Мережко А. А. Юридична герменевтика і методологія права. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 159-162.

164. Методичні рекомендації з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проектів нормативно-правових актів: затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 27 листопада 2018 р. № 3719/5. URL : <https://minjust.gov.ua/m/pravovi-zasadi-provedennya-genderno-pravovoi-ekspertizi>.

165. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю: навчальний посібник / упор. Чорний І. В., Перцева В. А., Голопич І. М. Харків, ХНУВС, 2019. 272 с.

166. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / [Ю. М. Оборотов, А. П. Овчиннікова, В. В. Завальнюк та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.

167. Методологія та методи наукового дослідження в соціальній роботі. URL : <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/327/7.pdf>.

168. Мінкова О. Г. Функції експертизи нормативно-правових актів. *Закон і життя («Legea si Viata»)*. 2015. № 8/2. С. 60-63.

169. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: Міжнародний документ від 21.12.1965 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105.

170. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

171. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

172. Міма І. В. Аксіологічний підхід у дослідженні релігійно-правових традицій як правових явищ. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 185-190.

173. Мінкова О. Г. Експертне забезпечення правотворчості в Україні: теоретико-правова характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2016. 21 с.

174. Мінкова О. Г. Законодавство України з питань експертного забезпечення правотворчості. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2015. № 3. С. 29-34.

175. Мінкова О. Г. Застосування експертизи на різних стадіях правотворчості. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 28-31.

176. Михайліна Т. В., Гоцуляк Ю. В. Криза методології сучасних юридичних досліджень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 65. С. 26-30.

177. Наливайко І.О. Стандарти Ради Європи та правові позиції у сфері запобігання та протидії домашньому насильству: теоретико-правова. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2022. С. 99-105.

178. Наливайко І.О. Теоретико-правові проблеми імплементації в Україні ст. 37 Стамбульської конвенції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 3. 2022. С. 25-30.

179. Наливайко Л. Р., Савченко О. В. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади: монографія. К. : Хай-Тек Прес, 2017. 276 с.

180. Наливайко Л. Р., Грицай І. О. Gender Budgeting as a Means of Ensuring the Gender Equality Principle. *Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and EU countries: comparative analysis*. Riga: Izdevniecība «Baltija Publishing». 2019. Volume 1. 304 p. P. 237-255.

181. Наливайко Л. Р., Грицай І. О. Gender equality principle in the state gender policy: practice of Ukraine and EU member states. *Development and modernization of the legal systems of Eastern Europe: experience of Poland and prospects of Ukraine: Collective monograph*. Vol. 2. Lublin: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2017. 336 p. P. 137-155.

182. Наливайко Л. Р., Грицай І. О. Поняття принципу гендерної рівності та його взаємозв'язок із суміжними термінами. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: матеріали наук. семінару, м. Дніпро, 8 грудня 2018 р. Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 30-35.*

183. Наливайко Л. Р., Лебедєва Ю. В. Репродуктивні права людини: міжнародні стандарти, досвід України та Литви. *European Political and Law Discourse*. 2022. Vol. 9. Issue 3. P.37-48.

184. Наливайко Л. Р., Марценюк Л. В. Права жінок та гендерна рівність в Україні: проблеми теорії та практики. *Приватне та публічне право*. 2022. № 1. С. 61-66.

185. Наливайко Л. Р., Сірко Л. Гендерно-правова експертиза як спосіб захисту прав людини: принципи та їх сутність. *Міжнародно-правова оцінка російської воєнної агресії в Україні та захист фундаментальних прав людини*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16 липня 2022 р., м. Київ. К. : Людмила, 2022. С. 180-184.

186. Наливайко Л. Р., Чепік-Трегубенко О. С. Забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб на місцевих виборах в Україні: теоретико-правовий аспект. *Права біженців та внутрішньо переміщених осіб: кращі європейські практики та шляхи їх імплементації*: Міжнародна конференція, 3-4 квітня 2018 р. С. 36-40.

187. Наливайко Л. Р., Фоміна Д. О. Застосування методики гендерно орієнтованого бюджетування в Україні: проблеми теорії та практики. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2019. № 2 (36). С. 55-60.

188. Наливайко Л.Р., Фоміна Д.О. Протидія гендерно обумовленому насильству в умовах військового конфлікту: теоретико-правовий аспект. *Публічне та приватне право*. 2019. Вип. 4. С. 17-19.

189. Наливайко Л. Р., Несторова К. Ю. Проблеми правового статусу жінок, що несуть військову службу в Україні, в аспекті гендеризації. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 123-127.

190. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові види громадської експертизи в Україні. *Експерт: Парадигми юридичних наук і державного управління*. 2018. № 2. С. 67-76.

191. Новіков О. О. Особливості громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2015_10_13.

192. Олійник А. С. Конституційне законодавство України. Гендерна експертиза. К. : Логос, 2001. 77 с.

193. Олійник Н. Ю. Методологія дослідження політичної участі жінок: поєднання традиційної політичної теорії та гендерного підходу. *Грані*. 2015. № 10 (1). С. 38-43.

194. Онищук І. І. Правовий моніторинг: проблеми методології, теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ – Дрогобич : Коло, 2017. 512 с.

195. Онищук І. І. Правовий моніторинг: теоретичні та прикладні засади: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 554 с.

196. Онищук І. І. Принципи, методи та етапи здійснення моніторингової експертизи нормативно-правових актів. *Наше право*. 2014. № 8. С. 25-31.

197. Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проектів: науково-методичне забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 235 с.

198. Ортинський В. Л. Правові питання організації проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 66-70.

199. Павліченко Є. В. Адміністративно-правові засади фінансового моніторингу: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2009. 209 с.

200. Парфанович І. І. Гендерний методологічний підхід як умова профілактики девіантної поведінки дівчат. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 59-63.

201. Пархоменко О. І. Гендерні стереотипи як інструментальна основа маніпулювання в сімейному судочинстві України: соціологічний аспект: автореф. дис. ... канд. соціол. наук. Запоріжжя, 2019. 20 с.

202. Пекінська декларація: Міжнародний документ від 15.09.1995 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507.

203. Перезовова І. В. Теоретичні та організаційні засади економічної експертизи в управлінні підприємствами: автореф. дис. ... д-ра екон. наук. Івано-Франківськ, 2014. 40 с.

204. Петришин О. В. Тлумачення у праві та верховенство права. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальноновизнаного принципу верховенства права: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 3-4 жовтня 2019 р.)*. Харків: Право, 2019. С. 3-6.

205. Петрова І. А. Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2012. 541 с.

206. Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. № 856. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 192.

207. Питання проведення антидискримінаційної експертизи та громадської антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2013 р. № 61. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/61-2013-п>.

208. Питання проведення гендерно-правової експертизи: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 року № 997. *Офіційний вісник України*. 2018. № 96. Ст. 3173.

209. Паєцик К. Соціальний захист жінок. Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: матеріали наукового семінару (Дніпро, 8 грудня 2017 р.). Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. С. 99-102.

210. Пищуліна О., Рябошапка С., Левченко К., Марценюк Г. Організаційні та правові елементи інституційного механізму забезпечення гендерної рівності в Україні. Запоріжжя: Друкарський світ, 2011. 140 с.

211. Позняк Е. В. Правові аспекти здійснення громадської екологічної експертизи в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 223 с.

212. Попадинець М. І. Реалізація права: методологічні засади дослідження. URL : http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvknuvs/2011_5/popsdun.htm.

213. Порядок проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів Національним агентством з питань запобігання корупції: Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 28.07.2016 р. № 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1184-16#n18>.

214. Приходько А. В. Досвід інкорпорування гендерної методології у зміст навчальної фахової підготовки. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 74 (3). С. 196-199.

215. Прісняков В.Ф. Синергетика. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. С. 811-812.

216. Про забезпечення реалізації Національним агентством з питань запобігання корупції повноважень щодо проведення антикорупційної експертизи: Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 29.12.2018 р. № 3223. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3223884-18#Text>.

217. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561.

218. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Ст. 36.

219. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

220. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

221. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 412.

222. Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1040-2008-%D0%BF>.

223. Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проектів нормативно-правових актів, визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства юстиції України від 12.05.2006 р. № 42/5: Наказ Міністерства юстиції України від 27.11.2018 р. № 3719/5. URL : <https://minjust.gov.ua/m/pravovi-zasadi-provedennya-genderno-pravovoi-ekspertizi>.

224. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи: Наказ Міністерства юстиції України від 24.04.2017 р. № 1395/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text>

225. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1544-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80>.

226. Про затвердження Плану проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства на 2019 рік: Наказ Міністерства юстиції України від 26.12.2018 р. № 4763/7. URL : <https://>

minjust.gov.ua/m/nakaz-ministerstva-yustitsii-vid-26-grudnya-2018-r-47637-pro-zatverdjennya-planu-provedennya-%D2%91enderno-pravovoi-ekspertizi-aktiv-zakonodavstva-na-2019-rik.

227. Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 р. № 731. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-92-%D0%BF#Text>.

228. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 976. *Офіційний вісник України*. 2008. № 86. Ст. 2889.

229. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 р. № 950. *Урядовий кур'єр*. 2007. № 138.

230. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10.02.1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 9. Ст. 56.

231. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 173.

232. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232.

233. Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посібник / М. П. Орзіх, М. В. Афанасьєва, В. Р. Барський [та ін.]; за ред. М. П. Орзіха. К. : Юрінком Інтер, 2011. 272 с.

234. Пуховська А. С. Філософсько-антропологічний підхід дослідження прав людини: становлення та значення. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 161-167.

235. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави: посібник для студентів спеціальності «Правознавство». К. : Рад. шк., 1994. 236 с.

236. Равлінко З. П. Заборона дискримінації: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 201 с.

237. Рамкова конвенція про захист національних меншин: Міжнародний документ від 01.02.1995 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055.

238. Рапаєва М. В. Законодавче підґрунтя і реалії гендерних аспектів соціального виключення в Україні. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 170-178.

239. Рассоха І. М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» для студентів 5 курсу денної форми навчання освітнього-кваліфікаційного рівня «магістр» (за видами економічної діяльності)». Харків : ХНАМГ, 2011. 76 с.

240. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 70/1 «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року»: Міжнародний документ від 25.09.2015 р. URL : <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/the-2030-agenda-for-sustainable-development.html>.

241. Резолюція Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека»: Міжнародний документ від 31.10.2000 р. URL : <http://resolution.tilda.ws>.

242. Рибікова Г. В. Деякі питання методології наукових досліджень правової експертизи нормативно-правових актів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2020. № 4. С. 47-51.

243. Рибікова Г. В. Правова експертиза нормативно-правових актів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 230 с.

244. Рижков С. С., Гіржева О. Л., Магась Н. І. Екологічна експертиза та оцінка впливу на навколишнє природне середовище: навч. посібник. Миколаїв: Іліон, 2013. 243 с.

245. Риндюк В. І. Удосконалення законодавства як правотворча діяльність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 34. Т. 1. С. 40-43.

246. Ринкова О. В. Судово-екологічна експертиза в судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 19 с.

247. Романенко Л. М. Експертиза в адміністративному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.

248. Ромовська З. В. Сімейне законодавство України: гендерна експертиза / Проект «Гендерна експертиза українського законодавства», Програма ПРООН «Сприяння гендерній рівності», Міжнародний фонд «Відродження», Ліга жінок-виборців України «50/50». К. : Логос, 2001. 39 с.

249. Рубан О. В. Трансформація гендерних ролей в бутті сучасної людини: автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2019. 19 с.

250. Рудік О. Кращий зарубіжний досвід щодо інтеграції гендерної складової до процесу публічної політики. К. : К.І.С., 2013. 60 с.

251. Савченко О. В. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади: дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 289 с.

252. Савченко Ю. С. Гендерно-правова експертиза: поняття та загальна характеристика. *Юридична наука*. 2012. № 5. С. 29-35.

253. Саєнко О. С. Конституційно-правове забезпечення реалізації принципу гендерної рівності в Україні у світлі зарубіжного досвіду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 20 с.

254. Світовенко Д. В. Нормативна основа принципу гендерної рівності у законодавстві України про працю та зайнятість. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університет. Серія Право*. 2022. Випуск 72 (2). С. 456-462.

255. Селіванов В. До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні. *Право України*. 2006. № 4. С. 21-28.

256. Семигіна Т. Методологія фотоголос (photovoice) у дослідженнях із соціальної роботи. *Social Work and Education*. 2022. Vol. 9, № 3. С. 210-225.

257. Сердюк Н. А. Питання дискримінації в реалізації прав і свобод людини і громадянина. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 60-64.

258. Сірко Л. П. Гендерно-правова експертиза в Україні: проблеми реалізації. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування*: у 2-х ч.: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 22 лютого 2019 р.). Дніпро : Біла К. О., 2019. С. 123-124.

259. Сірко Л. П. Гендерно-правова експертиза як умова формування паритетної демократії. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 40-45.

260. Сірко Л. П. Громадська гендерно-правова експертиза: напрями вдосконалення правового регулювання. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24-25 квітня 2020 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. С. 55-59.

261. Сірко Л. П. Етапи реалізації гендерно-правової експертизи в Україні. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 15-16 лютого 2019 р.). Ужгород : Ужгородський національний університет, 2019. С. 26-29.

262. Сірко Л. П. Загальноправова характеристика етапів гендерно-правової експертизи: вітчизняна та зарубіжна практика. *Східноєвропейський журнал права*. 2019. № 65. С. 104-112.

263. Сірко Л. П. Міжнародний досвід правового регулювання гендерно-правової експертизи. *New challenges of legal science in Ukraine and EU countries: International scientific and practical conference*, Miskolc (Hungary), April 19-20, 2019. Miskolc : Baltija Publishing, 2019. P. 429-433.

264. Сірко Л. П. Поняття гендерно-правової експертизи: порівняльно-правовий аналіз. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 6. Vol. 2. С. 86-90.

265. Сірко Л. П. Правові засади проведення гендерно-правової експертизи в Україні. *Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage: International scientific and practical conference, Arad (Romania), January 25-26, 2019.* Arad : Baltija Publishing, 2019. P. 73-76.

266. Сірко Л. П. Проблеми правового регулювання гендерно-правової експертизи в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie si practica.* 2019. № 2-1 (36). С. 18-21.

267. Сірко Л. П. Теоретико-правова характеристика етапів гендерно-правової експертизи: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Science and society: 12th International conference, Hamilton (Canada), June 7, 2019.* Hamilto : Accent Graphics Communications & Publishing, 2019. P. 383-393.

268. Сірко Л. П. Теоретичні основи гендерно-правової експертизи: мета та завдання. *Advances of Science: Proceedings of articles the international scientific conference. Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv, 27 June, 2019.* Czech Republic, Karlovy Vary: Ukraine. К. : MCNIP, 2019. P. 520-525.

269. Сірко Л. П. Удосконалення механізму реалізації гендерно-правової експертизи: теоретико-правовий аспект. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 7 березня 2019 р.).* Одеса: Гельветика, 2019. С. 24-26.

270. Скиба Е. К. Принцип методологічного плюралізму як інструмент дослідження концепту «гендерна ідентичність». *Грані.* 2018. Т. 21, № 1. С. 12-18.

271. Скрипнюк О. В. Місцеве самоврядування як інститут громадянського суспільства: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2009. № 4 (16). С. 38-43.

272. Словник іншомовних слів. О. С. Мельничук; за ред. О. С. Мельничук. К. : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1974. 775 с.

273. Собко Г. М., Мох Т. П. Розвиток європейської та вітчизняної наукової доктрини та правозастосування щодо діяльності органів кримінальної юстиції. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 171-177.

274. Соловей А. Методологічні засади феміністичних і гендерних досліджень науки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Гендерні дослідження. 2017. Вип. 3. С. 156-163.

275. Соломка Е. Т. Законодавча база гендерних досліджень. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2012. Вип. 25. С. 188-190.

276. Сприяння організації та проведенню громадської експертизи: організаційно-правовий аспект: наук. розробка / [І. І. Хожило та ін.; за заг. ред. І. І. Хожило]. К. : НАДУ, 2011. 39 с.

277. Станько І. Я. Співвідношення принципів і норм права у правових системах України та Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 264 с.

278. Старовойтова Ю. Г. Кримінально-правова протидія порушенням законодавства України про фінансовий моніторинг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.

279. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40-43.

280. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: Міжнародний документ від 26.06.1945 р. URL : [https:// zakon.rada.gov. ua/laws/show/995_010](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010).

281. Стратонов С. Ю. Теоретичні та методичні основи експертизи встановлення давності документу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 18 с.

282. Судові експертизи в адміністративному провадженні: навч. посібник / [О. М. Ключев та ін.]. Харків: Право, 2021. 286 с.

283. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посібник / за заг. ред. О. Г. Рувіна; [авт.-уклад.: Ахтирська Н. М. та ін.]. К. : Ліра-К, 2019. 423 с.

284. Сурай І. Г., Караченцева Н. С. Чинники якості законодавчої діяльності в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 1. С. 54-60.

285. Сулова О. І. Аналіз державної політики та нормативно-правових актів на відповідність принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. К. : Москаленко О. М., 2017. 90 с.

286. Табанова А. І. Міжнародний досвід як методологічна основа досягнення гендерного паритету в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Економіка*. 2017. № 6. С. 20-25.

287. Тарахонич Т. І. Методологічний інструментарій наукового пізнання. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 118-126.

288. Тарелкін Ю. П. Методологія наукових досліджень: навч. посібник. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. 196 с.

289. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

290. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 366 с.

291. Тихомиров О. Д. Принципи права в компаративістському контексті. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 49-54.

292. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. К. : Абрис, 2002. 742 с.

293. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 20 с.

294. Фулей Т., Лукас Л., Сайц Л. Використання методики вирішення проблем для розробки та експертизи проектів нормативно-правових актів: посібник. К. : Москаленко О. М., 2013. 254 с.

295. Христова Г. О., Кочемировська О. О. Позитивні дії в механізмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: міжнародний досвід та українські перспективи: навч. посібник. Харків : Райдер, 2010. 200 с.

296. Хромов А. В. Методологія та методи дослідження адміністративно-правового статусу державних архівів в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3. С. 183-191.

297. Цюняк О. П. Синергетичний підхід як методологічна основа дослідження системи професійної підготовки майбутніх магістрів початкової освіти до інноваційної діяльності. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 20 (3). С. 123-126.

298. Червінська Т. Г. Квір-теорія в предметному полі гендерних досліджень: специфіка та концептуальні засади. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4 (29). С. 59-65.

299. Чернов С. В. Комплексна експертиза як складова державного механізму управління регіональним розвитком: автореф. дис. ... канд. наук. з держ. упр. Одеса, 2019. 20 с.

300. Чижмарь К. І. Актуальні проблеми нормотворення та роль Міністерства юстиції України у вітчизняному нормотворчому процесі. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загально визнаного принципу верховенства права: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 3-4 жовтня 2019 р.)*. Харків : Право, 2019. С. 215-219.

301. Шабанов Р. Проблемні питання проведення гендерно-правової експертизи трудового законодавства. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 6. С. 101-106.

302. Шаповалов Р. А. Правове забезпечення проведення судово-економічних експертиз: практич. посібник. К. : ІСТЕ СБУ, 2021. 75 с.

303. Шарапова С. В. Правове забезпечення екологічного моніторингу в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 19 с.

304. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України. *Право України*. Київ, 2010. № 2. С. 175-185.

305. Шман С. Ю. Культурологічні аспекти державної експертизи культурних цінностей в сучасній Україні: автореф. дис. ... канд. культурології. Київ, 2013. 20 с.

306. Шульга О. О. Судово-мистецтвознавча експертиза у кримінальному судочинстві України: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 Право. Київ, 2020. 273 с.

307. Шушко О. О. Забезпечення економічної безпеки національної економіки шляхом економічної експертизи: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Запоріжжя, 2019. 20 с.

308. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 559 с.

309. Юда Л. А. Методологічні аспекти дослідження гендерних відносин в українській родині. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2017. № 2. С. 117-123.

310. Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3: К-М. 792 с.

311. Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5: П-С. 736 с.

312. Юрчишин В. Д. Поняття та ознаки правової експертизи нормативно-правових актів. *Держава і право*. 2011. № 51. С. 57-63.

313. Ярошенко Є. В. Формування та реалізація державної політики з гендерної паритетності у сфері публічного управління: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2020. 20 с.

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

**Наливайко Лариса Романівна
Сірко Людмила Петрівна**

**ГЕНДЕРНО-ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ**

Монографія

Редактори, оригінал-макет – *Є. В., Коваленко-Марченкова, А. В. Самотуга*

Підп. до друку 27.04.2023. Формат 60x84/16. Друк – трафаретний, цифровий.

Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 8,16. Обл.-вид. арк. 8,75.

Тираж – 20 прим. Зам. 01/23-м

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua

Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 6054